1
1968

MARULIĆ

HRVATSKA KNJIŽEVNA REVIJA

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb
Trg kralja Tomislava 21

Uređuje: Urednički odbor

Glavni i odgovorni urednik
Stjepan Krčmar

Omot i crteže izradio:
Josip Martinko

Revija izlazi četiri puta godišnje.

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Uredništvo prima stranke svakog dana, osim subote, od 11 do 13 sati i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopisi se ne vraćaju.

Godišnja pretplata (za 4 broja) 30 ND, polugodišnja (za 2 broja) 15 ND. Uplaćuje se na tekući račun HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

301-620/1001

1-4-3769/098

Godišnja pretplata za inozemstvo 4 dolara, uplaćuje se na devizni račun

301-620/1001

32009-10-268

Tiskara: Epoha, Zagreb
Savska c. 122

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU — IZDAJE HRV. KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. ĆIRILA I METODA

BROJ 1 ZAGREB, RUJAN 1968. GOD. I

Radovan GRGEC

UZ PRVI BROJ REVIJE »MARULIĆ«

Kao oblik aktivne koegzistencije u suvremenom pluralističkom društvu nameće se dijalog: otvoren i iskren razgovor o životnim problemima kako bi se došlo do istine i jedinstva u razumijevanju i ljubavi, koliko god je to moguće. Ljudi dobre volje i zdrava razuma uviđaju potrebu takve konfrontacije različitih osoba, grupacija, sistema i nazora na svim područjima ljudske djelatnosti: u političkom i javnom životu, u znanosti, kulturi, umjetnosti, itd.

Kada čovjek, kako reče Jacques de Bourbon Busset, svaki dan običava konfrontirati svoja mišljenja, svoje težnje, svoje sudove i svoje reakcije s reakcijama drugih ljudi, ne može ostati zatvoren u svojoj unutarnjoj tvrđavi. Ne smijemo se bojati da će nam konfrontacija raznih pa i dijametralno oprečnih kultura i ideologija donijeti štetu. Znamo da za čovjeka kao razumno i slobodno biće pluralizam nije samo opravdan, nego i potreban. U tom smislu dijalog omogućuje rast ljudske ličnosti koja se afirmira u mogućnosti osobnoga odlučivanja, u unutarnjoj dijalektici zrela i odgovorna razuma.

Zajednička platforma kulturnoga dijaloga jest humanizam. U suvremenoj kulturi i u suvremenoj književnosti nailazimo na različita humanistička strujanja, koja su se odrazila i u kulturnom životu naše domovine. Od srednjovjekovnih početaka do danas razni su kulturni i književni smjerovi ostavili dubok trag u našem narodnome biću. Dubrovačka renesansa i ilirski preporod, realizam i romantika, razni modernizmi i ostali -izmi, sve je to i danas utkano u kulturnu stvarnost poratne Hrvatske. Na našemu terenu, na raskršću svjetova, geopolitički, ekonomski i historijski uvjeti formirali su vjekovima specifičnu nacionalnu i kulturnu fizionomiju u kojoj prepoznajemo utjecaje latinskoga Rima kao i grčkoistočnoga Bizanta, Zapada i Istoka, vjere i nevjere. U tom ispreplitanju i vrenju najrazličitijih utjecaja, koncepcija i izraza, u tom šarolikom konglomeratu raznih grupacija i ideologija, mi polako dolazimo do svijesti o zajedničkoj pripadnosti. Osjećamo da se hrvatstvo ne može identificirati s katolicizmom jer k nama spadaju i članovi drugih religija, ateisti, skeptici, indiferentni, itd.

Kulturna sredina, kojoj pripadamo, dala je Jurja Dalmatinca, Boškovića, Meštrovića, Teslu, Kreševljakovića, Ružičku, Supeka. Naš senzibilitet dira jednako blještava hiperbola barokne retorike kao i koncizna litota klasičnoga izraza, fascinira nas strastveni krik raspjevane mašte kao i uravnoteženi ritam racionalne analize. U nama žive Marulić i Držić, Gundulić i Kranjčević, Krleža

i Andrić, Ujević i Matoš, Cesarić i Tomičić, skolastika i egzistencijalizam, logofobija i pop-art, dinamika jednoga svijeta i jedne kulture, u kojoj naziremo značajke povijesnoga razvoja i suvremenih utjecaja.

Da bi razne grupacije i struje u našemu suvremenom kulturnom životu, kako god one bile divergentne, mogle konvergirati prema sintezi jedinstvene svijesti, potrebna je otvorena konfrontacija, širokogrudni i sveobuhvatni dijalog. Naš svijet, koji je toliko puta krvario u bratoubilačkim borbama, želi živjeti u miru i bratstvu. Uvjereni smo da je i istina plod zajedničkih, bratskih napora. Siti smo parola i deklamacija iza kojih čovjek ne stoji svojim životom. Zato želimo svoja kulturna i humanitarna nastojanja usmjeriti prema antropološkoj istini, koja je plod životnoga iskustva, dok nas apstraktne »kozmološke« istine ostavljaju hladnima.

Revija »Marulić« treba da bude novi prilog proširenju kulturnoga dijaloga na našemu tlu.

Naša revija želi donositi ne samo kulturne i književne priloge Hrvata katolika; njezine su stranice otvorene i onima koji drugačije misle i i osjećaju. Mislimo da se vrijednost umjetničkoga izraza ne može mjeriti tradicionalnim moralističkim kriterijima niti pristajanjem uz neku ideologiju. Katolicizam nije ni moral ni ideologija, nego nešto mnogo veće.

Kao kršćani, koji žive u vrijeme kada je ateizam postao opća pojava i kada se u javnom životu zemalja »kršćanske civilizacije« javljaju znakovi sve veće dekristijanizacije, svjesni smo toga da su prošla vremena »kršćanluka«, ali smo isto tako svjesni znakova snažne rekristijanizacije u duhu Velikoga Koncila, revalorizacije evanđeoskih principa ljubavi i pravde. Koncilski i ekumenski duh treba da se na posebni način odrazi i u našoj književnoj poruci. Želimo biti u principima stalni a u duhu i izrazu bratski i koncilijantni.

Ivan GOLUB

IZ MOJE BILJEŽNICE

Prijatelje treba motriti kritičnošću kojom se motre neprijatelji, a neprijatelje treba prosuđivati blagošću kojom se procjenjuju prijatelji. Tada ćemo biti slobodni od obmane i daleko od nepravednosti.

Više mi dobra čini kritika protivnika nego pohvala prijatelja. Zašto sam onda manje dobar onome koji mi više dobra čini, a više dobar onome, koji mi ga manje čini?

Prijatelji nam čine dobro hotimice, neprijatelji nehotice. Sve je zlo u tome, što se ne znamo — ili možda nećemo — okoristiti dobrom što nam ga — i nehotice — pružaju neprijatelji. Nije sve dobro što dolazi iz prijateljeve ruke, niti sve zlo što dolazi iz neprijateljeve. Prijateljeva dobra nakana ne mora učiniti dobrim ono što nam on pruža, niti neprijateljeva zla namjera ne mora učiniti zlim ono što dolazi iz njegove ruke.

Razlike u životu postoje zato da bi se moglo stvoriti jedinstvo. Suprotni se polovi privlače, različiti se ljudi upotpunjuju. Smisao razlika je objedinjavanje, ne razjedinjavanje. To je imperativ prirode.

Ljubomir MARAKOVIĆ

PETAR PRERADOVIĆ

Na maršu četa dolinom se njiše
Sve dalje, dalje; cestom prah se vije.
Iz praha sijev se oružja svjetluca....
(Marković, »Dom i svijet«)

Tako je, te godine »talijanskog rata«, »kog Francuz s našim carem zapodjeo« (1848.), »Kapitänleutnant« Petar Preradović stupao na čelu svoje satnije, da primi vatreno krštenje u bojevima, od kojih je, čini se, najozbiljniji bio ispad iz opkoljene Mantove kod Gli Angeli (19. IV), dok se druge bitke, u kojima je učestvovao, službeno označuju kao okršaji (Gefechte) izviđanja i predstraža (Gli Angeli 4. V., Curtatrone — Montanara 13. V., Goito 30. V), osim juriša na ušančene linije Curtatrone — Montanara (29. V), koji je također mogao biti težeg značaja. U ratovima 1859. i 1860. već je Preradović izvan borbene linije i 1859. u General-štabu I. »Armee-Komande«, zatim kao »šef« III. odjela »General-komande« 4. armeje i 1860. brigadir u III. vojnom zboru kod drugog napredovanja na Italiju ali »nije pribivao nijednoj bitki«. Nijednom nije bio ranjen, a ni odlikovan, osim ako možda nije brže napredovanje u god. 1848. (bio je »Kapitainleutnant« samo 3 mjeseca i 15 dana, i već je 1. X »Hauptmann I. Kl.«) u vezi s tim. Svakako je značajno, da mu je jedino pravo odlikovanje bilo »Litteris et artibus«, za njegov pjesnički rad, dok je inače imao samo »službovni znak« (Offiziers-Dienstzeichen I. Klasse)![1]

Bez sumnje se i Preradović znao na to potužiti. Ali jedva ima čovjeka, kojemu ne bi bilo kada dozlogrdio njegov službeni položaj, njegove zvanične dužnosti. Kukuljević i Bogović napustili su vojsku, jer im nije davala prilike za junačka djela (v. Bogovićevu novelu »Slava i ljubav«), a i Preradovićev život iza 1848. bio je ispunjen dužnostima »mira«, tj. pozadine: uredovnica, spisi i nacrti, ponegdje (kao u Postojni 1859.) briga oko utvrda, kasnije (kao u Temišvaru) manja inspekciona putovanja — inače monotonija kancelarijskog života: »U pola šest ustajem, brzo se obučem, doručkujem na brzu ruku, pa idem u kancelariju, gdje do tri sata poslije podne »uživam život«, tada ručam, te sam već u 6 sati na svom prijepodnevnom sjedištu, gdje sam gotovo dnevno do 9 sati čvrsto prikovan. U 9 je sati dnevno kod F. M. L. Mertensa čaj, koji uvijek pohađam, budući da se daje u susjednoj sobi na opće dobro. U 10 sam sati svaki dan u postelji i spavam redovito vrlo dobro.« (Iz pisma zaručnici Emi Regnerovoj 13. V 1859. iz Trsta). U Postojni je nešto zadovoljniji, jer je »već sasvim kod kuće« i »svoj vlastiti gospodar«, a i starješina mu je dobar čovjek, F. M. L. Bamberg. Ali u društvu, čak i dobrih znanaca, osjeća se sapet, jer, »rijetko nalazim nestegnut, familijaran ton« (23. VI 1859). U Temišvaru (1859—1865.) život je još jednoličniji. Čak i priroda, u koju poslije podne izlazi na šetnju za tople, lijepe jeseni, nije lijepa:

[1] Podaci iz bečkog Ratnog arhiva, ispisani dobrotom prof. dra Josipa Nagya.

»blagoslovljeno tlo, ali ravnica, bez ikakva uporišta za oko, bez brežuljaka, bez šume, bezutješno dosadna« (6. XI 1859.). Na šetnji je redovno sâm (T. 30. VII 1850.). Nešto malo promjene donosi kazalište, gdje je pretplaćen, ali je rijetko kakav bolji komad ili kakvo zanimljivije gostovanje. Inače je poslije ručka u kavani, gdje je neko vrijeme mogao vježbati englesku konverzaciju s glumcem Bandmannom, koji je, obrazovan, svjetski čovjek, bio čak i u Americi. Ali ni to, nažalost, nije dugo potrajalo.

Je li to bio zaista *vojnički život?* Pa ipak ga se Preradović nije odrekao. Svom je dušom bio prionuo uz Jelačića, jer je u njemu gledao pravog junaka i čovjeka čina. No i to je bio kratkotrajan san. »Prije nekoliko dana primio sam, također od nepoznate ruke, iz Zagreba generalski šešir (Federbusch), što ga je nosio pokojni ban Jelačić. Meni je to vrlo vrijedna uspomena, jer pokojnika tako visoko cijenim kao jednoga od najvećih i najboljih ljudi — bar u mom smislu« (T. 12. IX 1860). Čitavo je Preradovićevo stručno obrazovanje bilo vojničko (Akademija u Bečkom Novom Mjestu imala je značaj višega — dakle visokoškolskog-zavoda). Značajno je, da je idući na liječenje u Njemačku za boravka u Leipzigu, gradu s tako bogatom kulturnom tradicijom, glavnom njemačkom knjižarskom tržištu, u pismu Emi naveo samo, da je »ogledao leipziško bojno polje« (28. VII 1864.). To je dakako, jedno od najvećih i najznamenitijih bojišta čitave svjetske povijesti — ali eto, što je najviše zanimalo Preradovića!

Bio je vojničke graničarske loze i njegova je unuka u posvetnim recima romana »Pave i Pero«, doduše donekle mitizirala to podrijetlo napominjući davne ratove, u kojima da je pradjed — ili tko? — na bojnom polju stekao plemstvo, ali mu je svakako vojnička krv bila djedovska baština. (Kako je pokazalo kasnije istraživanje Preradovićevo — očito na pobudu okoline, jer njemu do tog naslova nije bilo stalo, — zajamčeno je plemstvo bilo banatskih Preradovića, koji su bili druge loze, tako da je Preradović naknadno molio i dobio »obnovu« plemstva). Jedini preživjeli sin, Dušan, bio je i ostao vojnik (posljednji čin: kapetan bojnog broda), a oba Dušanova sina, Ivo i Petar, isto su tako prihvatili vojničko zvanje. Da mu Petar (»Pit«) nije ostao vjeran, razlog je taj, što ga je rasulo Monarhije zateklo još mlada (god. 1918. bilo mu je 26 godina), dok je Ivo stupio u tadanju Kr. jugoslavensku mornaricu, u II. svjetskom ratu prebjegao u Englesku i poginuo kao pomorski časnik smrću vojnika. Posljednji potomak izravne loze, Ivin sin Nikola, oženio se kćerkom podadmirala, iz čega se vidi, da je i on smjerao na vojnički poziv. Ali ga u metežu vremena nije mogao ostvariti.

Zašto ističemo toliko Preradovićev vojnički značaj? Zato, što ga smatramo jednim od oba stožera, na kojima je izgrađena čitava pa i stvaralačka pjesnikova ličnost. Da Preradović nije morao služiti u vojsci, koju nije smatrao svojom — i ako je svojoj prisezi bio vjeran, — da ga nisu kao časnika bacali širom Monarhije, sad amo, sad tamo, da nije bilo vječite monotonije kancelarijskog života, da mu nije pitanje kaucije i sporog napredovanja po nesretnoj »Ranglisti« ogorčavalo obiteljski život — bez sumnje bi se njegov vojnički duh očitovao na drugi, plodonosniji način. Sam službeni »osobnik« ističe, da je (u Jelačićevu »Bojnom odsjeku«) kod »popisivanja, novačenja

i mobiliziranja narodnih četa (»National-Truppen«) u snazi od 15.000 momaka stekao znatne zasluge, te pokazao visok stupanj administrativnih sposobnosti« (doslovno iz već spomenutih podataka iz bečkog Ratnog arhiva). Uza sve nepovoljne okolnosti, vojnički je poziv u vanjskom pogledu najviše pridonio jednom od glavnih obilježja Preradovićeva značaja: nepokolebljivoj svijesti dužnosti, muževnom osjećaju vjernosti i vlasti nad samim sobom.

Druga je stožerna točka, na kojoj je izgrađen Preradovićev značaj, njegova čvrsta i neoboriva vjera u Boga. Oko toga se pitanja utrošilo dosta sila i papira, ali se to ticalo više potankosti o tom, kako se očitovalo Preradovićevo vjerovanje, a u to mi ovdje ne ulazimo. Treba samo napomenuti, da Šrepel (u uvodu Matičina izdanja Preradovićevih Izabranih pjesama), neopravdano odnosi na spiritizam svaku pjesnikovu izjavu o Bogu i o vjerskim stvarima. A naprotiv je istina, da je ne samo onaj anonimni učeni bogoslov, na kojega se poziva Trnski, utvrdio, da u Preradovićevoj pjesmi »Bogu«, tj. osnovnoj pjesnikovoj definiciji Božanstva, nema ništa, što bi se protivilo nauci Crkve, dakle pravovjernom pojmu Boga i njegova odnosa prema svijetu. Isto su takvu »svjedodžbu« izdali Preradoviću i mnogo kasnije anonimni pisac krčke »Hrvatske straže« (biskup Mahnić?) u polemici s drom Drechslerom — Vodnikom (gdje brani Preradovića od Vodnikove insinuacije »slobodnog mislioca«) i Ferdo Rožić u »Hrvatskoj Prosvjeti«, u polemici s drom Prohaskom, koji je čak tvrdio, da je pjesnik bio »protivnik« Crkve. Nigdje, izvan samih pjesama, koje uvijek treba shvatiti kao posebno pjesničko ruho misli i osjećaja, a ne kao neki repertorij, u kojemu mora biti sve točno određeno i do kraja izvedeno, — nigdje nije vjerski život Preradovićev tako točno i iscrpno izložen kao u pismima Emi. Tu je pjesnik doduše izrazit spiritist (kakva bi poslastica bili ti listovi za Gaja, Hinkovića, da su znali za njih!), što je o njemu posvjedočio već Trnski. Sva su značajnija obilježja spiritizma tu: Preradović bilježi pače, jednom, da je učestvovao i kod pomicanja stolića (što je prilično vulgarna objava spiritizma, kojoj se i Trnski rugao). Ali daleko veću ulogu igra »psihografija«, pa kasnije i neke pojave ili bolje reći vjera u magnetizam. Sve je to istina, ali su »duhovi« za Preradovića samo glasnici Božji, Bogu podređeni i daleko ispod njegova sveznanja i svemoći. »Shvati psihografiju sa vjerskog stajališta, kako je već odavna smatram; drži svaki saobraćaj s duhovima molitvom, koja te sve više približava Bogu«. (T. 13. II 1860.). »Pa tada bi dusi bili svemogući, što oni niti jesu niti mogu biti, jer je samo Bog svemoguć. Ali su oni kao i mi podložni višoj zapovijedi, te je i njihova djelatnost ograničena poput naše, samo što njihovoj nisu povučene tako uske granice kao našoj« (31. III 1860.)«. Pa zaista, Preradović redovno i ne traži drugo od duhova do savjeta i pomoći, te se i sam čudi, kad mu »Waldemar« (pokojnik) tvrdi, da on (Waldemar) »pribiva svim ratnim događajima« (Trst, 22. V 1859.), i da će »još mnogo teška doći na vas ljude«, osim oružja naime i teške zaraze, ali će to »nakon mnogih poteškoća, borbi i koječega biti svladano, te će ime Austrije pobijediti« (Trst 1. VI 1859.). O Teodoru, koji ne vjeruje u općenje s duhovima, kaže, da mu se to čini prirodno, jer »on pripada velikoj većini onih ljudi koji tako zvano prirodno vide samo u uskom krugu zemaljskoga i tim hoće

da sve protumače, i ako tim zapadaju u protuslovlja. Tim, što pripisuju svojim protivnicima obmane, priznaju samo, da oni sa svoga stajališta ne mogu stvar protumačiti« (Trst, 11. VI 1859.). Međutim ni sam Preradović nije na čistu o pojavama svoga općenja s duhovima. Tako piše iz Trsta (1. VI 1859.), da je »ipak našao vremena, jednom držati stolić«, ali ne zna ni sam, da li su mu se pritom zaista javile gđa Lanzenfeld i Wanda (Preradovićevi i Emini najpouzdaniji pokojnici), pa moli Emu, da »prigodice zapita gđu Lanzenfeld i Wandu, da li su se one zaista njemu objavile«. On je inače u stvari kao pristaša spiritizma jači od Eme, te mora u svakom listu nju opominjati, da ne zanemari općenje s duhovima, jer vidi u njoj dobar medij. Potankosti toga spiritističkog rada i vjerovanja (što je uostalom već i prilično podrobno ispitano, doduše još ne na osnovi ove bogate građe u pismima Emi) nas ovdje ne zanimaju, nego nas se više doima potresna činjenica, da su »duhovi« uistinu Preradovića zavaravali u onom, što je za njega bilo najbitnije, upravo životno pitanje: hoće li se dogledno vjenčati s Emom, odnosno hoće li mu to biti omogućeno. Omogućeno bi mu bilo u slučaju, ako bi mimo »Rangliste« uznapredovao, pa kao general ne bi trebao kaucije; ili ako bi otkuda dobio novaca, koji bi mu to i prije omogućili. No badava izgleda, neće li koji od vrijednosnih papira donijeti kakav dobitak,[1] ili će se dogoditi kakva promjena u njegovim »prednjacima«, pa se čak i Štrosmajeru obraća, za zajam. Kad mu ga biskup ne može dati u zatraženoj visini, Preradović u svojoj plemenitoj dobroti ispričava biskupa, i ako ga se gubitak toga posljednjeg utočišta bolno doima. Iz godine u godinu gđa Lanzenfeld i Wanda obećavaju, da će se baš te ili naredne godine ispuniti njegova najživlja želja — no ništa se nije desilo. Preradović ipak ne daje vidna izražaja ni razočaranju, a kamoli ogorčenju. No ipak neće biti slučajno, što se gđa Lanzenfeld i Wanda što dalje, to manje spominju ,i ako je pjesnikovo zanimanje za spiritizam unatoč tomu budno.[2]

[1] Barac, shvaćajući sam stvar naivno, pripisuje Preradoviću, da je »igrao na lutriji« (str. 289), kao da je bio neki vulgarni lutrijaš. Bili su to međutim vrijednosni papiri, koji su na burzi imali svoj kurs i odbacivali dohotke, što su mogli iznositi i veću svotu.

[2] Tko još uvijek, nakon svega toga, zamjera Preradoviću njegov spiritizam, misleći na naivnost spiritističkih postupaka, neka se sjeti, da se nitko manji od Victora Hugoa — kojega ipak svi smatraju jednim od divova svjetske književnosti — za svoga progonstva u Jerseyu intenzivno bavio spiritizmom, i to u najelementarnijem i najnaivnijem njegovu obliku, s pomoću stolića. Povrh toga vodili su se čitavi zapisnici o tim »izjavama duhova«, i ti su još i danas sačuvani. Preradović pritom nikada nije bio prepotentan. On je zazivao duše milih pokojnika, koje nije mogao pregorjeti, te je na taj način s njima »ostajao u vezi«, dok je Hugo — zaista apsurdno! — zazivao velike ljude povijesti, čak i apstraktna bića, kao Shakespearea i Civilizaciju, Leopoldinu (svoju umrlu kćerku) i Tiberija, itd. Značajno je, da je Hugo nakon stanovitog vremena napustio spiritizam — bila je to, čini se, samo moda vremena, no on je ipak od nje mnogo očekivao — očito razočaran, a možda i stvarno razuvjeren čitavim sklopom spiritističkih postupaka i neispunjenih »proročanstava duhova«. Slično je i naš Domjanić odbacio spiritizam, kad se razočarao u jednoj obmani s tobožnjom materijalizacijom duha s pomoću nekog varalice — medija (prema saopćenju njegove sestre Stanke). Uza sve to trebalo bi ispitati sačuvane Domjanićeve psihografske zapiske, koji nisu nikakva »viđenja« ni »proročanstva« nego aforizmi o životu i svijetu, duhoviti i bez ikakve

Preradovićev urođeni optimizam bez sumnje vuče na protivnu stranu tezulje u tom mučnom pitanju. No ipak će biti glavni razlog taj, što su »dusi« upravo samo glasnici Božji, a Bog je onaj nepogrješivi i nedokučivi, ali uvijek neizmjerno dobri gospodar svega, pa i ljudske sudbine. Ta vrhovna misao o Bogu potpuno je slobodna od svake specifično spiritističke primjene, pa su tako i mjerodavni bogoslovski stručnjaci mogli posvjedočiti, da je Preradovićev pojam o Bogu u smislu kršćanskog vjerovanja potpuno čist i točno određen. Pojedini odsjeci njegovih pisama doimaju se upravo kao molitve, i to krasne. »Bog te pozdravio i blagoslovio svojim najboljim blagoslovom, On neka ti dade utjehu i mir i neka te prosvijetli svojim božanskim svijetlom! To je (moja) dnevna molitva i najtoplija želja« (T. 20. XI 1859.). »Svi smo mi kao djeca Božja u njegovoj ruci te moramo strpljivo i s pouzdanjem iščekivati ono, što nam on odredi i u pouzdanoj nadi, da će on u svojoj beskrajnoj dobroti i milosrđu sve udesiti, kako je za nas najbolje. I mene snalaze češće nevesele misli, osobito na šetnjama, koje obavljam uvijek sam, i tada mi je jedina utjeha pogled gore (Der Aufblick) k Bogu, koji je moju sudbinu dosad tako milostivo vodio, pa će mi dakle i u buduće jamačno ostati milostiv« (T. 30. VII 1860.). Kako je Preradović kao nekadanji pitomac vojničkih škola bio slabo upućen u vjerske stvari, to je očito, da on svoje spiritističke nazore smatra nekom dopunom kršćanskom vjerovanju, u koje on nikako ne dira, štoviše, može se kazati, da se njegov osobni odnos prema Bogu služi kršćanskim pojmovima pobožnosti i općenja s Bogom: »Usput sam vrlo mnogo mislio na tebe ... pa sam se stoga uvijek molio Bogu, da te On utješi i pridigne« (T. 22. X 1859.). »Danas, prije nego što sam pošao u uredovnicu, bio sam nekoliko časova u stolnoj crkvi (katoličkoj, u Temišvaru), gdje je upravo biskup započeo celebrirati veliku misu za sve duše (Dušni dan). Obavio sam kratku molitvu za moje drage na ovom i na onom svijetu« (T. 2. XI 1859.). God. 1860, nakon teškog rastanka s Emom (a koliko će još takvih rastanaka biti, dok ne dođu do konačnog cilja!) on se, »već na kolodvoru u Beču, obratio odmah Bogu, obavio svoju

natruhe spiritističkih manifestacija. Za Vjenceslava Novaka tvrdi se također, da je bio spiritist, no tomu nije dovoljan dokaz sam roman »Dva svijeta«, jer to može biti samo fiktivna teza kao podloga romanu, a u stvari i nije Amadejev »drugi svijet« neka analiza spiritizma, nego slučaj umnoga rastrojstva, ludila. Istina je, da su mnogi fanatični spiritisti poludjeli, ali se iz toga ne smije izvesti opće pravilo. Nesumnjivo je u Preradovićevu slučaju, da njega pritom nije vukla vulgarna radoznalost, nego mistička čežnja za drugim, duhovnim svijetom, koji je on zamišljao u preobraženom, uzvišenom svijetlu (»lux perpetua luceat eis«), vidi se iz brojnih pjesama, posvećenih pokojnicima, iz ode Smrti, kao i iz činjenice, da je prevodio odlomke Danteova »Pakla«, i veličanstvenu Manzonijevu odu mrtvom Napoleonu (Peti svibnja). Zanimljivo je zabilježiti, da je Preradović, čitajući Hugoove »Jadnike« (Les Misérables) naslutio, da je Hugo bio spiritist (»Hugo scheint Spiritist zu sein«, T. 9. I 1863.). — Očito je prema osnovnoj zamisli čitavoga ovog djela, da smo ovdje samo nastojali psihološki i karakterološki protumačiti Preradovićevo prianjanje uz spiritizam, a nipošto uzeti u obranu spiritizam kao objektivnu pojavu. Preradović je bio vjerski nepoučen i kako se vidi, u tom pogledu upućen sam na sebe, a ni sama Crkva nije tada još bila izričito zabranila i osudila spiritizam, i ako ga dakako nikad nije odobravala. Izričita zabrana i samog pribivanja spiritističkim seansama, pa i samo iz pristojnosti ili pijeteta, nosi datum 24. travnja 1917. (Denzinger-Bannwart, Enchiridion symbolorum, 1921., 13, 2182.).

jutarnju molitvu i preporučio Tebe i sebe Božjoj milosti. Ne mogu ti ni sada dati nikakve druge utjehe, nego da te zamolim, da se preporučiš Ocu dobrote i milosti. On nas je dosad tako dobrostivo vodio. On će nam pomoći, kako da snosimo bol sadašnjosti, tako i da puni utjehe gledamo u budućnost... U Telegyházi obavio sam svoju večernju molitvu«. (T. 7. VI 1860.). — »Moli dnevno bar jedan Pater noster (Očenaš), da se održiš daleko od jadikovanja« (T. 14. XII 1862.). »Tek pošto sam, već u toku vožnje, obavio svoju jutarnju molitvu, osjetio sam se mirnijim i predanijim onome, što je neizbježno« (bez datuma poslije 31. V 1861.). »Kao svake večeri, tako sam i na svom putovanju u vagonu molio za Tebe, da ti Gospodin olakša bol rastanka i da ti dade, da nađeš mir u snu« (Prag, IX 1861.). »Moja je snaga u molitvi!« (T. 1. V 1862.).

Ema je pobožna djevojka, ali je dosta osjetljiva zdravlja, odnosno, pjesnik se za nju nježno brine. U više navrata svjetuje joj stoga, da radi opasnosti prehlade ne ide u crkvu, dok joj se zdravlje ne učvrsti (T. 18. XII 1859., 2. VI 1862.), jer da se domogla kašlja i hunjavice vjerojatno radi čestog polaženja crkve u Velikom Tjednu (T. 12. IV 1860.): »moli se kod kuće ili u kojem vrtu, u slobodnoj, lijepoj prirodi, gdje sam bar ja najpobožnije raspoložen, a i ti ćeš biti bez sumnje« (T. 2. VI 1863.); »Potpuno odobravam tvoju odluku, da ćeš dati čitati misu za uspjeh neizvjesne stvari, te ću učiniti to isto, kao što sam spreman učiniti isto dobro djelo, što si ga ti sebi preduzela, ako nam se Gospodin smiluje« (T. 13. IV 1862). »Juče je bila godišnjica smrti moje pokojne žene; danas sam, kao svake godine, dao čitati zadušnicu za nju, te sam joj pribivao« (T. 5. V 1862.). »Badnjak sam proveo kod kuće i pošao sam (što sam već odavna odlučio) čitati Bibliju... Tako su prošli moji dragi božićni dani, koje tako volim« (T. 30. XII 1861.).

Značajan je slučaj Emine prijateljice Madeleine, koja se više puta spominje u pismima. »Dobroj Madeleini« piše Preradović Emi iz Postojne (27. VI 1859.) »zahvali na njezinoj molitvi, bez sumnje je ona uspješna. Dobra (die Gute) ide dakle ipak u samostan. Bog neka je vodi, ona zna, što radi.« Pa opet mjesec dana kasnije iz Postojne: »Tvoja sapćenja o tvojoj prijateljici Madeleini vrlo su me zanimala, osobito njezino učešće u psihografiji. Njezinu odluku, da ide u samostan, žalim kao i Lanzenfeldovu (kako se iz pisama razabire, Lanzenfeldova je u to vrijeme već pokojnica) a sad još i više, budući da saznajem, da bi ona postala izvrstan medij«. Tu se vidi značajna neupućenost u vjerskim stvarima, gdje pjesnik ne vidi u bavljenju spiritizmom nikakvu zapreku pravom kršćanskom životu i vjerovanju. No koliko je god Preradoviću »žao«, što se u Madeleini gubi dobar medij, to u drugu ruku upravo zavidi djevojci na odabranom pozivu. »Budući da ona ima zvanje za odabrani stalež, a ovaj je koristan čovječanstvu, to joj svakako treba zavidjeti, jer malo ljudi izaberu sebi ovdje na zemlji djelokrug, koji odgovara njihovim sklonostima« (T. 12. V 1863.). »Ona živi odsele u svom vlastitom svijetu, te je zaboravila sve, što ju je vezalo o prijašnji. Neka bude sretna i zadovoljna, to joj želimo od svega srca ;ali ne jadikujmo za njom, jer ona ne bi razumjela naše žalbe«. (T. 9. III 1860.).

Vojnički smisao i vjera u Boga — to su dva stožera, na kojima se izgradio Preradovićev značaj, iz kojega je potekla njegova poezija. Vojništvo mu

je dalo smisao za stegu, savjesnost u vršenju dužnosti, krepak stav prema životu, odlučnost i snagu pregaranja. Šta bi Preradović bio mogao biti, da nije postao časnikom? Graničarsko dijete, od malena bez oca, bez sredstava — u najboljem bi slučaju, prema našim tadanjim (a nažalost i kasnijim!) prilikama postao činovnik — žrtva birokratskog mrcvarenja poput Grillparzera ili Huysmansa, činovnika u ministarstvu unutarnjih poslova, kojega su starješine ,unatoč njegovu savjesnom vršenju dužnosti, uvijek krivo gledali kao »besposlena« pisca romana, a u stvari kao superiorna intelektualca, kojega za to nisu trpjeli. Preradović se donekle bavio i našim političkim prilikama i imao u tom određeni stav, tako da su ga pače predviđali za bana ili podbana — a kakav bi mu to bio položaj pod vječnim pritiskom Beča i Pešte? Nemojmo reći, kao da bi se tada svatko morao odreći takva položaja — pa tko bi onda radio za narod? Treba imati na umu, da je Preradović bio pjesnik, i to ne kakav god, pa da se je on već tim i te kako odužio svomu narodu. A zar bi u kakvu civilnom položaju, kakav bi mu se tada bio mogao pružiti, imao više vremena, volje i poleta za svoj pjesnički rad? Ima dovoljno tragičnih sudbina među hrvatskim intelektualcima, a da bi bilo potrebno još pobliže raspravljati o tom pitanju.

Drugi je stožer, kako smo rekli, njegova duboka i neoboriva vjera u Boga. Ona mu je dala unutarnju čvrstinu i vedrinu, onaj neodoljivi optimizam, koji ga je držao uspravna i hrabra unatoč svim nedaćama i olujama života. Ma s kojega stajališta gledali mi njegov odnos prema Bogu, on je, kao metafizička definicija njegova stava prema životu, potpuno jasan i uzvišen iznad svakog propagandnog ili vulgarnog tumačenja.

No ima još jedan elemenat, koji određuje dubinu Preradovićeva duševnog života :osjećaj krivnje odnosno kajanja, ili upravo odmazda dobra i zla u životu, uspostavljanja moralne ravnoteže. Preradović je Paolu de Ponte, odnosno svoju Pavu, zaista uzdigao do zvijezda (kako to poetično izražava u »Mrtvoj ljubavi«) kao medij svoje poezije, kako nitko poslije u njegovu životu nije bio. Ni poslije smrti nije ju mogao pregorjeti u svojoj poeziji, kao što ni Vraz nije mogao zaboraviti mrtvu Ljubicu uz živu Hildegardu. Preradović je doduše znao spočitavati Pavi »s pravom« koketeriju, »ali je zato nije manje volio« — kako očituje Emi (T. 11. II 1862.). Lijepa, mlada, talijanski gibljiva, časnička gospođa, uz to — kako znamo — živčano uzbudljiva, možda je svojim vladanjem katkad i davala prilike takvu prigovoru; ali taj nije mogao biti ozbiljan — kako se vidi i iz pjesnikove izjave. A u drugu ruku sam Preradović, kasnije, u zrelim godinama, kao Emin zaručnik, nije slobodan od ljubomore, kada traži od Eme, da svakako obustavi susretanje s nekim starim barunom, koji joj — dakako bezuspješno — kuša udvarati. Premda vidi i sam, da nije ništa na stvari, pjesnik bi ipak volio, da ni toga nema. Nije li dakle Preradovićeva sklonost ljubomori i u Pavinu držanju možda vidjela više »koketerije«, nego što je toga zaista bilo?

Naprotiv tomu, Preradović se teško ogriješio o svoju vjernost Pavi, kad se upustio u ljubavni odnos s Linom Schauffovom, o čemu svjedoče njegove njemačke pjesme, tzv. »Lina-Lieder«. Nije to ni puko prijateljstvo, ni »platonska ljubav«, jer pojedine pjesme svjedoče posve drukčije. Kao ljudi mo-

žemo uvažiti sve olakotne okolnosti: da je Pave s djecom bila daleko, a pjesnik u Zagrebu; da Preradović nije doduše bio tip neozbiljna i lakoumna čovjeka, ali da je tadanje opće shvaćanje, osobito u časničkim krugovima, bilo u takvim stvarima i suviše »liberalno«; da je Lina Schauffova prema Pavi imala tu prednost, što je bila pjesnikinja — stihotvorka, dakle književno jače obrazovana, te je — u neke vrsti »književnom salonu« — okupljala oko sebe i druge ilirske književnike — i napokon, da su Preradoviću bile tek 33 godine, te nije toliko zaronio iskustvom u svijet, kao kasnije. Ali su i Pavi bile istom 24 godine, dakle je još uvijek bila »u cvijetu mladosti« i majka troje djece (Čedomil je već bio umro), koje je Preradović i te kako volio. A pri tom nas napose neugodno dira to, što pjesnik Lini govori: »Reci, o reci, i bit ću ja tebi na zemlji *jedini* ono, što si ti *jedina* meni« »Sag, o sag's, und ich bin dir auf Erden — Einzig das, was du mir einzig bist« (II. 401). A jedva pred pet godina pjesnik je pjevao Pavi: »U svom kipu, kao u zrcalu, vidjet možeš svaku ovih pjesam', Sve s'u tebi, jer si ti u svima, Ti si u svima, jer si duša moja, Moja miso i moje ćućenje« (I. 290). A tek tri godine poslije te vjerolomne zgode (poznanstvo s Linom trajalo je od listopada 1851. do kolovoza 1852.), Pave je bila mrtva. Između Preradovića i Line nije ostalo upravo ništa. Nitko nije ni pokušavao dokazati, da je u njegovu hrvatskom pjesništvu bilo ikakva traga toj ljubavi (u smislu književnog nadahnuća), a ona rukovet njegovih njemačkih pjesama ne nosi nikakva obilježja posebne izvornosti prema cjelini njemačke književnosti ,a i prema njegovu hrvatskom stvaranju.

Kako su pjesme Lini ostale tajnom sve do iza Preradovićeve smrti, a sam odnos nije imao nikakvih daljih »praktičnih« posljedica, to ne osjećamo ni iz njegovih pjesama ni iz sličnih intimnijih izjava, da bi uspomena na nj biła tražila uspostavu moralne ravnoteže. Mora da je smrt Pavina dubokom bolju za tom bezazlenom žrtvom majčinske ljubavi i bračne vjernosti, izbrisala zauvijek uspomenu na onu stranputicu nesmotrenog lutanja.

Koliko je zgoda s Linom moralno teška, jer pada još u doba Pavina života, toliko je odnos prema Milici Novakovićevoj mučan po svojim posljedicama. Preradović je u to doba (za boravka u Glini, 1855—1858.) već slobodan, jer je Pave međutim umrla. On se približava četrdesetoj godini života, a Milici nema još ni dvadeset. On se ne ogrješuje o bračnu vjernost, ali se teško zapleće o vojničku čast svoju i Miličine obitelji (otac i brat su joj časnici), a i o dalji udes čitavog tog odnosa: god. 1858. rodio se nezakoniti sin Radovan, a Milica je ostala neudata i dugo je tražila svoje pravo i ona i brat joj, koji se čak Preradoviću prijetio dvobojom. Preradović priznaje pače, da je Milici obećao brak. »Mislim, da sam rekao *»uvjetno«*, to je bar ona riječ, koja odgovara istini, jer sam joj mogao obećati brak uz moju i njezinu neimućnost samo pod tim uvjetom, ako mi bude moguće dobiti odobrenje za to (tj. za vjenčanje bez kaucije, op. p.). I samo je na taj način istina, da sam joj stotinu puta obećao vjenčanje« (T. 8. VI 1862.). Pjesnik je uvjeren, da Milica nastoji spriječiti sukob (u dvoboju) s njezinim bratom, jer bi pri tom »bilo ugroženo zdravlje i život njezina brata, kojega ona tako jako voli, baš kao i moje« (T. 28. II 1863.). A u svojoj tankoćutnoj objektivnosti žali on Miličina brata, koji je »slabić«, te je pred dvije godine teško trpio na prstima (ibid). Isto tako zauzima upravo viteški stav, kada su Brlić i Ema uvjereni, da se kod čitavoga držanja Miličina i njezina brata radi samo o iznuđivanju: »no ja ne dijelim vašega mišljenja, jer poznam vrlo točno Novakovićkina brata, koji je vrlo uredan časnik, te ga se vrlo teško doima, što je samo mojom krivnjom (kako on misli)njemu i njegovoj obitelji nanesena tako velika sramota« (T. 27. III 1862.). Poznato je (napose iz Preradovićevih pisama Vatroslavu Brliću, Građa XI, 1950.), kako pjesnik nije izmicao pravnom uređenju toga odnosa, te prema stvorenom sporazumu isplaćivao Milici rentu za nju i za njezina, odnosno svoga sina Radovana, u ime svoga dijela krivnje na toj zlosretnoj stvari. Svakako je naime značajna ona pjesnikova riječ *»samo* mojom krivnjom *(kako on misli)«*, kojom pjesnik odbija pomisao, da bi on pri tom bio jedini krivac. Po usmenim izjavama nekih upućenih osoba iz tadanjih časničkih krugova glavni bi krivac bila neka žena, koja je smišljeno navela i Preradovića i neiskusnu, premladu Milicu, »dok dođoše« — kako bi rekao pjesnik u svom prijevodu iz Danteova »Pakla« — »do kobnog premaha«.

No nije naša svrha ovdje, da čitavu tu stvar iznesemo do u potankosti, a još manje, da je pobliže istražujemo; za nas je značajnija činjenica, što Preradović na Emin prijedlog, da Miličinu bratu kao proturazlog navede i djecu, odgovara, da toga ne treba, »budući da iz tisuću drugih razloga ne može biti ni govora o ženidbi između mene i njegove sestre, te sam ja spreman prije umrijeti, nego li nju uzeti za ženu« (T. 4. IV 1862.). Čini nam se, da Krsto Pavletić (Petar Preradović, 19. III 1918. — Prilog »Nastavnom vjesniku«, knj. XXVI. sv. 7. str. 9) nešto odviše sentimentalno govori o »ljubavi spram plemenite, ali nesretne Milice Novakovićeve«, te na nju (bez posebnog dokaza) proteže pjesmu »Zemaljski raj«. Nama se čini vjerojatnijim, da je Preradović izjavio, kako je spreman »prije *umrijeti*, nego li nju uzeti za ženu« baš s toga razloga, što bi životna veza između njih dvoje bila kobna zabluda. Uistinu se vidi iz ono nekoliko pisama bilo Miličinih, bilo drugih u vezi s njom, što su izdana u dodatku dopisivanja s Bertićem (Građa, nav. sv. str. 262 ssl). kako Milica nije dorasla tomu, da bude Preradovićeva životna drugarica. Uza svu tragičnost njezina položaja, odbija nas najprije stilska namještenost njezinih (njemačkih!) pisama, ženski djetinjasta nesigurnost stava. Jedamput ga oslovljava »hladno« sa »Herr Oberst!«, a drugi put »intimno«: »Mein theuerster Freund!« Jedamput je poslovna, drugi put sentimentalna, a svaki put puna jezičnih i pravopisnih pogrešaka, te se čovjek bar to mora zapitati: a čemu je uopće pisala njemački? Nije li možda zato, da pisma dođu u ruke i kome drugom, da Preradovićeva slika iziđe pritom što gora i nepovoljnija? Vjerojatno je ipak osjećaj njezine intelektualne (a možda i moralne) inferiornosti bio najbitniji razlog, što je Preradović onako odlučno izjavio, da bi volio prije umrijeti nego li uzeti nju za ženu. Svakako je tužan epilog te tragične zgode činjenica, da je Radovanova (1858. — 1908.) kćerka Zorica (1900. — 1919.) kao osamnaestogodišnja djevojka, maturantica liceja, počinila samoubojstvo.

Nije naša zadaća ovdje, da ocjenjujemo veličinu Preradovićevih krivnja, niti da mu sudimo. Ali je bitno za određivanje njegova karakterološkog pro-

fila, ispitati odnos Dobra i Zla u njegovu životu, odnosno pjesnikova stava u toj značajnoj borbi. »Moj je život bio lanac pogriješaka i zabluda, ali porastom vidika i jasnijim uviđajem postale su one sve rjeđe, te vjerujem, da je ona (s Milicom) bila posljednja« (Karlovy Vary 13. VII 1864.). »Uzdam se u Boga, da će on dati, te bude tako, jer On vidi u moje srce i zna, koliko sam ja tu pogriješku već požalio i okajao vlastitom grižnjom savjesti. Ali uviđam i to, da te patnje služe mome poboljšanju. Ja sam tim u više pogleda postao drugi čovjek«. (I. 9. V 1862.). »Svrha je života svakog čovjeka na zemlji usavršavanje. Radosti i patnje, koje susrećemo na tom putu, samo su sredstva svrsi, dakle sporedne. Ne rađamo se, da budemo sretni upravo ovdje, nego se rađamo, da se ugodnim ili neugodnim prilikama, kad smo to sami sebi odabrali i spoznali kao prikladne svrsi, popnemo na ljestvici više spoznaje i moralne vrijednosti« (I. 4. V. 1863.).

Taj muževni stav pjesnikov prema životu nije nipošto ukočeni stoicizam, koji više-manje vodi k nihilizmu. »Naveo sam ti ovdje primjer i rekao, da bi me vrlo teško pogodilo, kad bi Gospod pozvao k sebi moju Milicu, ali da sam pripravan i na taj bolni udarac — te bih ga podnio s resignacijom« (T. 19. I 1864.). Rezignacija nije za pjesnika nemoćna pasivnost: »I ja ne prianjam uz načelo pasivnosti ,nego rezignacije u onim slučajevima, gdje čovjek ne može ništa učiniti. Ne dati da mi išta otme moj unutarnji mir, to je moje stalno nastojanje ,najpouzdaniji štit protiv svih suprotnosti života, koji mi se u cjelini ukazuje vrlo bijednim (mesquin) te mi se ne čini vrijednim truda, pripisivati posebnu važnost njegovim izmjeničnim zgodama; ali u drugu ruku cijenim radosti, koje on pruža, no nisam nesretan, ako jedna ili druga, koju sam očekivao, izostane ili zakasni«. (T. 5. XII 1863.). »Coraggio e pazienza! Ti znaš to moje geslo, koje mi je uvijek u životu bilo siguran provodič, a i uvijek se dosad pokazalo valjanim. Gdje nije dovoljna vlastita snaga, mora pomoći strpljivost«. (Trst 22. V 1859.).

Nije dakle čudo, da se nakon svega toga Preradovićev značaj u cjelini pokazuje kao usklađena, ujednačena, uzvišena tekovina života. »Već sam ti često rekao, da me svaka nepravda ražesti (»empört«), te ne mogu biti nepravedan ni prema crvu, a još manje prema čovjeku, pa bio on i moj smrtni neprijatelj« (T. 20. XI 1859.). »Osnovna je crta moga bića dobrota (oprosti mi, molim, tu samohvalu), dakle mi je već u prirodi, da rado činim ono i da sam onakav, kako je tebi ugodno« (T. 4. VII 1862.). »Čovjek ljubi u drugomu samo sebe i hoće da u njemu nađe sve ono, što u samu sebi spoznaje kao plemenito i dobro. Čovjek hoće da ljubavlju samo udvostruči vlastito unutarnje blago. Tvojim će se posjedom moja neznatna unutarnja vrijednost ne samo udvostručiti, nego učetverostručiti« (T. 21. II 1860.). Borba za unutarnju ravnotežu dobra i zla u sebi dovodi pjesnika čak do pretjeranog umanjivanja samoga sebe: »Nažalost sam ja tako nesavršen, da svi ljudi, koji su mi bliže, od mene više trpe nego što imaju dobra« (T. 15. II. 1862.).

Njegova strogost prema samomu sebi obvezuje ga na što veću nepristranost prema drugomu. O tomu svjedoče upravo potresne izjave, kao ova: »... da sam doživio gorkih stvari, da sam se prevario u onom, što mi je bilo najdraže. Tim se u meni oblikovalo načelo, kako treba da o svakom čovjeku

mislim i očekujem najbolje, ali da budem spreman na najgore« (T. 13. I 1862.). Pa opet: »... mene boli, kada god osiromašim dobrim mišljenjem o nekom čovjeku« (T. 2. VI 1862.). »Misli o svakom čovjeku najbolje, dok se god ne uvjeriš o protivnom« (T. 29. IV 1861.).

Ali na prigovor (vjerojatno Emin), da mu je »do mrtvih više stalo nego do živih«, piše: »odgovaram na to, kao što sam već i učinio, da su mi, izuzevši malo živih ljudi, prijatelji s onog svijeta (die jenseitigen) miliji« (Postojna 16. VII 1859.). Svakako potječe ta misao bez sumnje otud, što je čitavo Preradovićevo biće zaronjeno više u vječnost i prekogrobni život nego li u prolazne i ništave stvari ovog svijeta. Inače, kao i uvijek kod Preradovića, ne smijemo ono omalovažavanje živih shvatiti onako pesimistično, kao što ono u prvi mah zvuči. Preradović je imao dobrih i vjernih prijatelja, o koje ga je vezala iskrena i djelotvorna ljubav. Upravo je dirljivo, kako se on »sjajni« siromah (kakvi su bili austrijski časnici, »glänzendes Elend«) obraća siromahu Vrazu, da mu pomogne raspačavati knjige, da mu pronađe kakav zajam i sl. (v. pisma u Građi I.). On mu je pri ruci i što se tiče pjesništva; no tu mu je još više savjetnik i pomagač korjeniti štokavac Trnski, koji mu je bliz i po svom vojničkom staležu. Kaznačić je Preradoviću rođak po ženi i »povjerenik« za stvari, koje se tiču Dubrovnika, Šulek mu je »čvrsta točka« u Zagrebu za raznolike potrebe i podatke. Kukuljević mu je stari pobratim iz mladih dana, koji je još u Milanu nastojao izmamiti iskru hrvatskog pjesništva navodeći ga pojnaprije na njemačku obradu hrvatskih motiva. Bertić je vjeran savjetnik i »veza« s utjecajnim ličnostima, dok je napose neprocjenjiv u točnom i pouzdanom vođenju poslova s Milicom Novakovićevom. S drugima, kao s Račkim i Ignjatom Brkićem, nije tako živo povezan, te se s njima dopisuje u glavnom o političkim prilikama i javnim stvarima. Ali koliko je držao do ljudi, vrijednih udivljenja, pokazuje njegovo istinsko i duboko poštovanje Jelačića i Štrosmajera. A vijenac soneta, što ga je svio »Milim pokojnikom«, na granici je ovog i onog svijeta. Duboka »tužal« (Preradovićeva riječ), što su prerano ostavili ovaj svijet, na kojemu su tako blagotvorno djelovali, ovijena je blagom koprenom smirenja u vječnosti.

Često se čuje prigovor, kako nije zadatak književne kritike, da iznosi pojedinosti iz pjesnikova života, odnosno uopće da se pača u intimni svijet njegove ličnosti. Teško je povući granicu između književne kritike i književne povijesti, jer bi upravo u područje ove posljednje pripadali stvarni podaci o pojedinim predstavnicima književnosti. Međutim, ako danas i sami pjesnici iznose čak i podatke iz svoga podsvijesnog, pa i nesvijesnog života — kao što je nadrealističko zapisivanje vlastitih snova, — ako se pjesništvo i njegovi stvaraoci podvrgavaju psihoanalitičkim metodama introspekcije, onda je svakako slobodno i kritici suočiti smisao i stvaralački proces pjesnika s njegovim likom, kako se on ukazuje u onom, što možemo o njemu saznati iz pouzdanih izvora. To iznošenje može biti neumjesno ,samo ako je indiskretno i nedelikatno u stvarima osobnog života — pjesnikova; ali inače ono u velikoj mjeri popunja i tumači i samo djelo pjesnikovo. Napose to vrijedi onda, kad se radi o podacima, koji dotad nisu bili poznati, te nam daju ključ za tumačenje pjesnikova života. Nije li tako teško zabludio A.

Haler, kad je poricao Preradoviću vrijednost pjesničkoga stvaranja, jer da se ono ne osniva na osobnoj doživljajnoj strani pjesnikovoj, pa je prema tome bezlično i objektivno. Slučaj s otkrićem Pavinih listova Preradoviću i njegove spomenice o smrti Pavinoj, što je pronađena uz te listove, pokazao je jasno, kako je i te kako mnogo doživljajnoga bilo i u samoj »objektivnoj« odi Smrti. Ali je Preradovićev vojnički položaj tražio ,da se tako potresne i bolne činjenice prešute i »objektiviraju«. A drugi su slučaj pisma Emi. Ova nije znala hrvatski, pa prema tome ne bi za nju ništa značilo, da joj je Preradović pisao o svojim pjesmama i o stvaralačkom radu. Uza sve to je za nas i te kako važna ta (obilna) građa, iz koje se tako izdašno može uočiti, baš u intimnu i neposrednu obliku ono, što je pjesnik zaodjeo u ruho svoje misaone, ozbiljne i »objektivne« poezije. Prilično je čudno, da može tvrditi Barac (u »Zorinu« izdanju Vraz—Preradović, 1954.) kako Preradović u doba, uokvireno tim listovima, nije bio baš posebno plodan, kad je upravo u godinama 1860. — 1866. stvorio neke ponajznatnije manifestacije svoga pjesničkog duha, kao što su: Starac klesar (1862.), Ljubav (1863.), Rodu o jeziku (1860.), Jezik roda moga (1861.), Slavjanstvu (1865.), Naša zemlja (1866.) — a to su samo najznatnije i najznačajnije. Ako ćemo govoriti statistički (a katkad je potrebno i to), u razdoblju od sedam godina stvorio je pjesnik oko dvadesetak pjesama. A to za prilike, u kojima je živio, i za njegov, uopće ne toliko obilni rad, nije baš malo. Treba se sjetiti, da su sve njegove velike osnove — Kraljević Marko, Pustinjak, Lopudska sirotica — ostale neizrađene ili tek načete, pa se može vidjeti, kako je ovo razdoblje njemačkih pisama Emi ipak bilo doba ozbiljna stvaranja.

Opravdano je dakle naše opširnije navođenje stavaka iz tih pisama to više, što je ta građa iz pjesnikove ruke, a dosad u cjelini javnosti nepoznata i tek donekle iskorišćena. U dva se navrata prof. Barac poslužio njom (u »Republici« 1952., I. i u uvodu »Zorina« izdanja), ali samo donekle ponajviše »ispod crte«. A činjenica je, da pjesnik (izvan pjesama) nigdje nije tako neposredno otvorio svoju dušu, toliko toga kazao o sebi, što i te kako osvjetljuje njegovu ličnost, koja je ipak izvor njegova stvaralačkog rada.

Značajno je, što Preradović tvrdi o svom malom Dušanu (iz Zadra, 16. X 1860.): »Dušanu je dobro, on je vrlo dobro, mirno, gotovo premalo živahno dijete, vrlo poslušno i voljno, prava slika i prilika en miniature moja«. No kao značajan čovjek hrabra srca, očito nije baš bio zadovoljan tom svojom »poslušnošću« u zrelim godinama, jer u pismu od 28. XII 1854. piše: »Mislim, da sam u svojoj pretposljednjoj egzistenciji bio obrtnik ili sluga« — što je očito aluzija na sapetost poslušnošću u njegovu životnom položaju. Međutim je ipak promašena slika, kojom prikazuje Krsto Pavletić (Petar Preradović, 1818—1918, Zagreb 1918, prilog »Nastavnom vjesniku«) Preradovića kao »oholog kadetića« u tuđini, tj. u Bečkom Novom Mjestu, koji »kao lajtnantić ode iz Zagreba zvekećući sabljicom, da se malko pokaže svojim zemljacima i vršnjacima u Pitomači nakon osam godina«. Sve, što inače znamo o Preradoviću, predstavlja nam ga kao ozbiljna čovjeka, pa je i u to doba, kao »lajtnantić«, bio već pjesnik, i ako početnik, ali ipak čovjek, koji je znao, što je pjesničko stvaranje i pjesnički poziv. A što se tiče one njegove vlastite tvrdnje, da se je jedva mogao s majkom sporazumijevati, kad se vratio kući,

mislimo, da ne bi trebao toliko nagađati oko toga netko, tko je čuo njegova unuka Petra (Pita) govoriti hrvatski: i on je učio češki (a Regnerovi su imali češkoga roda), pa je tako miješao oba jezika. Pri tomu je lošije govorio hrvatski, jer su se njegovi kolege novinari i drugi intelektualci u Zagrebu natjecali, da s njim govore njemački, umjesto da mu omoguće hrvatski govor, što je on zaista želio. Pavletićeve refleksije o otuđivanju Hrvata prevlašću stranih jezika, samo su relativno točne (kako su to — kao opasnost — isticali već i Zoranić i Baruković i Štos), jer Preradović (iz Temišvara 5. I 1862.) piše o svom sinu, kako se on nipošto neće otuđiti, što sada uči na talijanskom jeziku, jer je u takvoj okolini proživio svoje prvo djetinjstvo. Treba da on najprije nauči dobro talijanski i njemački, što već više manje zna, a tada će se već pružiti prilika, da nauči hrvatski; inače će mu otac (kasnije) držati učitelja hrvatskog jezika, da bude *pravi Hrvat* (ein echter Kroate).

Nije nam ovdje zadaća, da iznesemo čitav i potanki životopis pjesnikov, nego samo da osvijetlimo crte, koje su podlogom njegova značaja i duhovnim izvorom njegove poezije. Stoga je dovoljno, ako uz ova vrlo izrazita i dragocjena svjedočanstva o samom sebi, dodamo još dva iz druge ruke, ali iz neposredne blizine. Jedini Ivan Perkovac, govoreći o svom radu u Bojnom odsjeku (izd. Matice Hrvatske 1905., str. 221) spominje, kako ga je Preradović pri službenom uredovanju svojom dobrotom izbavio jednom iz neprilike, pa dodaje: »Uopće se je s Preradovićem živjelo kao u raju«. A drugo je Šulekov »nekrolog« iz »Narodnih novina« od 19. prosinca 1848., kada se bila pronijela vijest o tobožnjoj smrti pjesnikovoj u Italiji. »... Uostalom bio je Preradović jedna od onih rijetkih, poštenih duša, kakvih će se slabo u svijetu naći. Njegovi prijatelji ljubili su ga od sve duše, a on je bio dostojan ljubavi. Čedan, marljiv, pa opet pun duha i značaja, bio je osobito odlikovan od svojih drugova i poglavara. Oplakuje ga samohrana majka i zaručnica — ta što rekoh, oplakuju ga svi, koji su ga poznavali glavom i po poslovima — monumentum aere perennius!«

Prilično je teško pogoditi, koga misli Barac pod »pjesnikovim obožavaocima«, koji da su tvrdili, da on pripada među pjesničke velikane XIX vijeka«. Ni Marković, ni Šrepel, ni Vodnik ne tvrde toga, a to su najmjerodavniji — može se kazati i jedini mjerodavni — zastupnici kritike, koji su o njemu meritorno pisali i obrazložili svoj sud. Čak se ni Miletić, koji mu je o svom trošku podigao spomenik i prilikom otkrića, unatoč svim poteškoćama, izveo »Kraljevića Marka« na pozornici Hrvatskog narodnog kazališta, ne izražava nigdje tako hiperbolično. U svom završnom sudu Marković naziva Preradovićeve pjesme »dubokoumnim«, »krasnim umjetninama«, ali ne daje nikakva konkretnog omjera prema drugim pjesnicima (Narodno izdanje, str. 52.). A Šrepel, koji je i te kako naglasio vrijednost Preradovićeve poezije, ipak dodaje: »Zato Preradović i nije tako velik, kao Shakespeare ili Göthe ili Byron, ili Mickiewicz«. (Izd. M. H. LXXVII.). Vodnik, koji se opsežno bavio studijem Preradovića (djelomično na osnovu dokumenata, koji su dotada još bili nepoznati), izriče čak (u izdanju Narodne Knjižnice, Zagreb 1922. str. XIV) monstruoznu misao: »Preradovićev prijelaz iz njemačke poezije u preporodnu nije napredak već glavni umjetnički nazadak.« Nazadak —

prema čemu? i do koje točke? Tu su i Vodnikovi, inače prilično jasni, kriteriji dobrano zbrkani. Ako se Preradovićevi njemački stihovi »uklope« u opće njemačko pjesničko stvaranje, vidimo, da oni za njemačku književnost ne bi značili ništa. Preradović je vješt u stvaranju njemačkih stihova — ali koliko je takvih bilo i među Nijemcima, a da se ipak nisu mogli posebno istaknuti u mnoštvu dobrih i najboljih njemačkih pjesnika?[1] U austrijskim vojnim školama njegovali su se napose pjesnici heroizma — dakle Schiller, Körner, Arndt i sl. — pa Austrijanci, kao Grillparzer, Lenau, Anastasius, Grün i dr. Ovaj posljednji dobom ne odgovara Preradovićevu vremenu, dok se Grillparzerov utjecaj osjeća snažno kod Demetra, a u vojsci je taj inače nepravedno zapostavljeni veliki dramatik bez sumnje djelovao svojim dinastičkim patriotizmom i proslavom Austrije u »Kralju Otokaru«. Kod Lenaua je naprotiv očito Preradoviću bila srodna njegova ogorčenost na svijet, žestina i dubina osjećaja, ali ne i njegov crni pesimizam, kojemu je dijametralna opreka Preradovićev neoborivi optimizam. U onim mladim, početničkim godinama, svi su mladi kadeti bez sumnje dobro znali, kako je Schiller u vojnoj akademiji »ispod klupe« pisao svoje »Razbojnike« »in tyrannos«, te su to jače osjećali okove bezobzirne discipline, što ih je sapinjala. Nije dakle čudo, da je i Preradović buknuo byronovskim žarom, što ga najjače približava Lenauu (Faust, Albigenser, Savonarola i dr.). Taj »byronizam« uostalom nije baš neki poseban »napredak« u umjetničkom pogledu, jer je poznato, da je Byron uopće bio precjenjivan na kontinentu, dok prema mjerilima engleskih svojih suvremenika, a pogotovo prema definitivnom sudu engleske književnosti, ne zauzima ni izdaleka tako superiorno mjesto.[2] Dakle Epigon Byronov ne znači

[1] Zašto je Preradović i znatno kasnije, već kao hrvatski pjesnik, pjesme Lini Schauffovoj spjevao na njemačkom jeziku, jasno je već iz podnaslova prve od tih pjesama: »Bei Rücksendung ihrer Gedichtsammlung« — što znači, da je Lina prva njemu poslala svoje pjesme, a te su očito bile njemačke. Lina je bez sumnje bila odgojena u sferi njemačkog jezika, pa premda je njezin »salon« bio otvoren ilirskim rodoljubima, ona ne bi hrvatski odaziv svojim njemačkim pjesmama osjećala tako intimno, a koliko je i govorila hrvatski, bila je to vjerojatno zagrebačka kajkavština, te bi joj Preradovićeva pjesnička štokavština zvučila strano i nepoznato. Ne stoji dakle Barčeva tvrdnja (306): »U časovima kad je htio reći nešto sasvim neposredno, utjecao se i u zrelim godinama njemačkom jeziku *(Lina-Lieder)*«. Zašto nije tada baš ništa drugo spjevao na njemačkom jeziku, i zar su zaista baš samo pjesme Lini, »nešto sasvim neposredno« iz zrelih godina?

[2] Preradoviću se nanosi krivica, kad Vodnik — bez dokaza — pretpostavlja, da je Preradović Byrona čitao samo iz prijevoda. To je za mladost vjerojatno, ali ipak nije jasno, kada je pjesnik naučio engleski. Barac govori o tom tako, kao da je to bilo istom u Temišvaru. Međutim je jasno, da je Preradović u Temišvaru osvježavao i usavršivao svoje znanje engleskog jezika, jer se s Bandmannom sastajao poslije ručka u kavani, pa je to očito bilo uvježbavanje konverzacije. U pismu Emi Preradović napominje, da posjeduje Shakespearea u londonskom — dakle engleskom izdanju, pa da mu ne treba drugoga. A njegov prijevod iz Childe Harolda (1867) — pod naslovom »Pozdrav domovini« — vrlo je točan (a i zaista lijep), te ne podsjeća ni na kakva njemačkog ili drugog posrednika. (Leubertov njemački prijevod u Reclamovoj U. B. ne može se s njom ni usporediti. Još poodavno prije Bandmanna naziva on neku djevojčicu — ili djevojku — »little one«, što pokazuje familijarnu upotrebu engleske fraze. Uostalom piše Preradović (T. 14. XII 1859.) »because I shall forget all I have learned« — dakle se boji, da bi zaboravio, *što je već naučio.*

neku posebnu veličinu. Vodnik osim toga predviđa, da u razvoju pojedinca ima odsjeka, koji nisu ni slični jedni drugima — uslijed unutarnjeg i vanjskog sazrijevanja pjesnikova, pri čemu baš ono, što dolazi kasnije, znači sve jače iščahurivanje pravca pjesnikove ličnosti i umjetnosti. Kakav jaz između Schillera »Sturm-und-Dranga« i Schillera klasika, između »Razbojnika« i »Wallensteina« ili između Goethea prije i poslije boravka u Italiji, između »Werthera« i »Ifigenije«! A da i ne govorimo o razdobljima Victora Hugoa, u kojima se zrcale svi smjerovi francuske književnosti do potkraj XIX stoljeća.

Ima, osim toga, kod Vodnika u ovom pogledu jedna »optička varka«. Dok on ondje žali za tim, što je Preradović prestao pjevati njemački, dotle je Vodnik sam u stvari »zaljubljen« u Máchu, dakle češkog pjesnika, koji je uistinu oduševljavao Preradovića tako, da je ovaj čak i prevodio njegov »Máj« na njemački. Mora se kazati, da Máchini stihovi imaju zaista neku čarobnu moć, osobito za mlada pjesnika. No ta je moć baš u onom, što nije posebna značajka Preradovićeva pjesništva: u crtanju ugođaja. To je crtanje kod Máche tako sugestivno, da se i ne opazi, kako radnja pritom ne napreduje ništa, i da — konačno — i nema prave radnje, radi čega je to tako značajno djelo i ostalo nedovršeno.

Očito je dakle, da je s napuštanjem njemačkog pjesmotvorstva u Preradoviću nastupila i nova faza vlastitog pjesničkog i osobnog razvoja, oslobađanje od uzora — ne od pobuda — što je sasvim prirodan, pa prema tome i napredniji put njegova pjesništva. Preradovića su tukli životni udarci, sapinjao njegov službovni i društveni položaj, i on je tomu davao i izražaja u pojedini pjesmama — ali on nije »Weltschmerzler« kao gotovo svi veliki lirici u prvoj polovici XIX stoljeća, pa čak i oni, koji su mu donekle bili blizi, kao Heine, Lenau, Byron. On prihvaća Mickiewiczevu misao »misterija« kao vrhovnog oblika pjesništva, ali nije Ossianovski maglovit poput Mickiewicza ili zbrkan poput Hugoa (Bug-Jargal, Han d'Islande). Preradovićeva je nevolja baš u tomu, što nije umio premostiti jaz između mitskih elemenata i stiliziranog realizma domaćih przora u »Kraljeviću Marku«. Preradović je patetičan, dakle dinamičan, ali nije revolucionarno eksplozivan protiv svijeta i svemira poput Byrona, de Musseta, mladog Schillera, Lenaua i dr.

Barac hvata pjesnika previše doslovno za riječ, kad ovaj govori o sebi i o svm pjesništvu. Kad pjesnik piše Emi, da je on »čudak« (ein Sonderling) mi vrlo dobro znamo, da on nije nipošto bio čudak ni u javnom, ni u privatnom životu. On sebe naziva tako samo s obzirom na nesporazumke s Emom, a osobito s obzirom na njegov stav prema svagdanjem društvu, koje mu je dosadno, suhoparno i formalistički licemjerno. A što Barac navodi čak stihove iz »Pustinjaka« da pokaže, kako je pjesnik u ono doba bio već star i oronuo, tu on zaboravlja, da »Pustinjak« nipošto nije autobiografija, već transpozicija pjesnikovih misli i osjećaja u jedno srodno, ali simbolično biće. Ta i Kačić predstavlja sebe kao već iznemogla »starca« Milovana, jer se to slaže s predodžbom narodnoga guslara, a ne što bi on u ono doba bio zaista takav. Već smo zgodom spomenuli, kako je na izvorima provjereno, šta je u »Wertheru« i »Sentimentalnom odgoju« stvarna podloga iz pjesni-

kova života, a što je pritom pjesnikova fikcija. A kod »Pustinjaka« dolazi još k tome, to, što je najizrazitija strana Preradovićeva stvaranja alegorija, pa je i tu lik Pustinjaka — »Relje« — alegorijska predodžba, pri čemu on dakako dobiva i crte živa čovjeka. No znatnije je pritom to, što Barac hvata pjesnika doslovno za riječ i ondje, gdje on govori o svom jezičnom neznanju, ili o »krpežu« svojih pjesama. Nema spora o tom, da je Preradović izišao iz Akademije nevješt svomu materinskom jeziku, i koliko je iza toga uznapredovao — a još uvijek premalo za pravo pjesničko stvaranje, — vidi se iz poslanice Špiri Dimitroviću. Ali već prva prava pjesma, »Zora puca«, teče lako i glatko poput bistra potočića. A koliko se divskim koracima uspeo Preradović do vrhunca svoje poezije, vidi se napose baš u pjesmama o jeziku — Rodu o jeziku, Jezik roda moga — gdje svojim stihovima hoće da pokaže — a i pokazuje — bogatstvo i izražajnu snagu hrvatskog jezika, njegovu šarolikost poput duge, njegovu blagozvučnost i muzikalnost. I Branko se Radičević tuži na »tralje« u kojima ostavlja svoje pjesme, i ako se one često iznose kao primjeri — ili upravo kao uzori — spontanog, neposrednog stvaranja u časovima neprisiljenog nadahnuća. A Preradović osjeća svoju nemoć (ali ne nesposobnost) još više s obzirom na svoje daleko više ciljeve, do kojih se uopće teško može dovinuti ljudska riječ.[1] To pokazuje i pomnja oko izrade njegovih prijevoda, gdje je Mažuranić npr. formalno vjerniji originalu u prijevodu »Petog svibnja«, ali ga Preradović daleko nadmašuje plastičnošću i tečnošću stiha. U prijevodu odlomka iz Danteova »Pakla«, unatoč desetercu i napuštanju tercine, Preradović je umio upravo prekrasno pretočiti pojedina mjesta tako, da mu u tom nije ravan nijedan od kasnijih naših prevodilaca. Kad bi bio nevješt jeziku pjesnik, koj je stvorio i izgradio toliko izvrsnih pjesničkih riječi (Marković ih je dobrim dijelom nabrojio u svojoj ocjeni Preradovićevih pjesama,u Nar. izd.) neobičnom sgurnošću i tankoćutnošću jezičnog izražaja? Neka se sravne s tim neologizmi, »pjesničke« tvorevine Laze Kostića, nasilne, neprirodne a često i nakazne, pa će se vidjeti, kako je Preradović uistinu usvojio i osvojio svoj materinski hrvatski jezik, kao malo koji od pjesnika i za njega.[2] Preradović je, doduše, kako kaže Barac, bio većinom u krajevima drugojezičnim, a njegova je pukovnija, kako se službeno reklo, bila njemačka (Trnski kaže »rumunjska«) iz Banata. Ali da je pri tom bilo i Srba i Hrvata prema redovnoj izmiješanosti pučanstva, — da je Temišvar bio »bar u ono doba« isto toliko srpski koliko i rumunjski, a okolica grada još i kasnije sva srpska, da je Preradović, kako pripovijeda Emi, službeno bio na banketu kod ustoličenja pravoslavnog vladike — to pokazuje, da je ipak, i za tog razmjerno dugog boravka u Temišvaru, ostao u živoj vezi s jezikom svoga pjesništva. A da i ne govorimo o onom, vremenski nedugom, ali za čitav život odlučnom boravku u Dalmaciji, u koju se naprosto zaljubio, kako pokazuju ne samo pjesme »Dubrovniku« i »Dalmatinom«, nego napose i »Lopudska sirotica« i sjajna zdravica moru iz »Pustinjaka« i čitav smještaj toga veličanstvenog (kakvo je trebalo biti) djela. K tomu dolaze Glina i Zagreb, nedugi boravci, ali prepuni presudnih dojmova u najodlučnije doba života. Napose prijateljevanje s obrazovanim uljuđenim Dubrovčaninom Kaznačićem, a u Glini s čitavim krugom Hrvata časnika i vjernim pobratimom Trnskim učinilo je, da je Preradović kao svoj pjesnički jezik usvojio jedan sretni amalgam klasičnog, odnjegovanog dubrovačkog govora s uzorno čistom »banovačkom«, »Kordunaškom« štokavštinom iz glinskog kraja.[1] Neka se samo pogleda, kako neprisiljeno i prirodno teče npr. razgovor između Naste i Anke u »Kraljeviću Marku, kako se sve to osjeća kao domaće i toplo, kako je malo koji naš pjesnik, i samo u najsretnijim časovima, umio progovoriti!

Od svog uvoda u izbor Preradovićevih pjesama (izd. »Zore«) utrošio je Barac preko dvije stranice (od 27) u to, da prikaže odnos Preradovićevih pjesama prema školskim knjigama pod »Austro-Ugarskom Monarhijom. Šta je pisca vodilo pri toj bizarnoj ideji, nije lako pgoditi. Nije ovdje mjesto, da branimo od njegovih nepromišljenih uvreda Antuna Mažuranića, Matiju Mesića, A. Vebera-Tkalčevića, Petračića, Divkovića i druge sastavljače tadanjih hrvatskih čitanaka, jednako poznate kao prvorazredne stručnjake i značajne rodoljube. A pod kakvim je prilikama slobode izražavanja i pedagoškog sistema Barac iznosio prigovore »tom domoljublju školskih čitanaka«, da »nije ukazivalo na konkretne prilike hrvatskoga naroda, na sve teži pritisak vlastodržaca«, da »se omladina uzgajala za tobožnje visoke ideale čovječanstva« (str. 285), a prije toga je (na str. 284) nabrojio te »pojmove života, smisao umjetnosti, slobodu umjetničkog stvaranja«. Koji su dakle ideali, koji *nisu »tobožnji«*? I zašto su ovi označeni kao »tobožnji«? »Preradovićeve pjesme« — nastavlja Barac — »planski probrane, školski je sustav vješto iskorišćivao. U njima se doduše govori o svim vrlinama čovječanstva i o njegovim težnjama za napretkom, ali nekako općenito i maglovito, kao da se lijepim i uzvišenim riječima želi prikriti istina«. Tko je pri tom »želio prikriti« istinu? Preradović, čije su uistinu te »lijepe i uzvišene riječi« — ili sastavljači članaka, koji u stvari ni u kojem slučaju nisu ni krivotvorili njegove misli ni

---

[1] »Poezija je poniznost govora, ona čeka i ispunja se, a mi je možemo primati samo u istom duhu. Ali jezik, premda može biti ponizan, ipak je — i vrlo često — tako tvrdokoran, tako odlučan, da nam stvara poteškoće, kao tamno staklo između gledanja i izražaja, te se i prečesto moramo zadovoljiti velikim »otprilike« onoga, što mislimo i tražimo«. (Christopher Fry).

[2] Zar nije čudno — da se ne izrazimo drukčije — kad Vodnik govori o »početničkoj dikciji« »jezika oskudna, bez žive tradicije i bez velikih umjetničkih djela« (Izd. Nar. Knjiž. u st. XIV), kad znamo, da je doslovno sav narod čitao Kačića, a Gundulić bio valjda ipak tvorac »velikih umjetničkih djela«? A Preradović je čak i prevodio »Osmana« na njemački.

[1] Prof. Petar Grgec, koji je rodom iz Kalinovca, neposredni susjed Preradovićeva bližeg zavičaja, upozorava, da je jedna komponenta Preradovićeva štokavskoga govora nesumnjivo i jezik njegova rodnog kraja. »Nema sumnje« — navodi P. Grgec u prijateljskoj bilješci uz rukopis ovih redaka — »da je on (tj. Preradović) prihvatio neke osobine dalmatiske i glinske štokavštine. Ali temeljno je držao narječje Grubišnoga Polja, Grđevca, Bjelovara.« Zatim upozorava na to, kako se Preradović poziva na pojedine riječi iz »svoga rodnog kraja« u bilješkama uz pjesmu »Mujezin«, uz prijevod »Smrti kneza Ugolina«, uz »V. spjev Danteova Pakla«. Te je bilješke Preradović pisao već u kasnijim godinama«. Nadalje upozorava prof. Grgec na ovo: »Trnski piše u »Pjesničkim djelima« na str. XI, kako je Preradović u Zadru učio »hrvaštinu pazeći na govor seljaka«. »K tomu dodajemo sa svoje strane, da se Trnski, jedan od jezičnih savjetnika Preradovićevih, rodio u Rači.

podmetali njemu neke »ljepe i uzvišene riječi«? Evo kako je Preradović »vješto iskorišten« u Mažuranić-Veber-Mesićevoj »Ilirskoj čitanci (1856.): Pamet i srce, ljudsko srce, Ribar, Pjesnikova kob, Smrt, Car Dušan, Braća — dakle izbor, koji zaista ne »služi« ničemu, osim da se uoči značaj i značenje pjesnikova stvaranja. Barcu za ispriku — ali značajnu — čini nam se, da možemo navesti, kako je on, vjerojatno u svom bezbojnom i često oprezno nesigurnom stilu, smjestio na krivo mjesto kobnu riječ »tobožnji«, jer ipak mislim, da nije *zaista* mogao podcjenjivati one neosporno visoke ideale čovječanstva. Prema smislu njegova razlaganja vjerojatno je htio reći, da se omladina *tobože uzgajala* za te ideale, što je dakako također krivo, ali bar nije tako svetogrdno prema idealima, koji jesu i ostaju zaista visoki ideali čovječanstva.[1]

Nastavljajući obrazlaže Barac svoje mišljenje, da je omladinu »njegova poezija ostavljala ponajviše hladnom: hladnom zbog toga, što je bila nekako odviše školska. U godinama, kad čovjek najneposrednije osjeća stvarnost, kad mu se dojmovi života utiskuju u pamćenje svom svojom snagom i šarenilom, kad ga uzbuđuje svaka opažena nepravda i zanosi svaka plemenita žrtva za druge, Preradovićevi su stihovi djelovali pojnaviše ukočeno i ledeno, kao i cijelo tadanje školstvo« (M. 285.). Da li je »i cijelo tadanje školstvo »djelovalo« ukočeno i ledeno«, o tom ovdje ne možemo raspravljati. Ali svakako možemo ustvrditi, da dječak-mladić, recimo srednjoškolac, doduše opaža nepravde i plemenite žrtve, ali još nikako nije dovoljno zreo, da ih pravilno prosudi i do dna shvati.

Otuda i dolaze one kobne i tragične preobrazbe pojedinaca iz borbenih revolucionaraca u oprezne konservativce, iz rušigrada u filistre, iz »stekliša« u »madžarone«. Utjecaju sa strane i mladićkoj impetuoznoj nestrpljivosti ima se pripisati nezrelo zapadanje u krajnosti, pa tada dakako postaje »ukočeno i ledeno« ono, što polako i postepeno, ali pouzdano, otvara staze u životu. A baš je u tom posebna značajka Preradovićeve poezije. Motivi su njegovih pjesama jednostavni, svagdanji, tako, da ih svako dijete može uočiti, shvatiti. Dakako, prema stupnju svoga umnog razvoja i obrazovanja. Ali nikad ih neće *krivo* shvatiti ili pročitati bez razumijevanja. »Putnik« je za dijete u ranijoj dobi čovjek, koji je zalutao u tuđoj zemlji, traži noćište te vidi, da ga tuđa majka neće i ne može primiti. A čežnju za svojom rođenom majkom i zemljom može svatko lako osjetiti. Kad malo poodraste, dječak može bez muke uvidjeti alegorijski smisao pjesme, jer je on spontan, proziran: nije to samo tuđa majka i svoja vlastita, nego tuđa zemlja i naša domovina. Ali

[1] Barčevo stilsko nesnalaženje osvjetljuje najbolje krupna besmislica, kojom je on htio ukloniti tobožnju »besmislicu« u interpunkciji stiha iz »Putnika«. Evo Barčevih riječi (Zorino izd. str. 479.): »U *Putniku* je na jednom mjestu izmijenjena uobičajena interpunkcija, umjesto: *gdje koljeno, da počine,* uneseno je: *gdje koljeno da počine.* Na taj je način uklonjena besmislica.« U stvari baš ona »uobičajena« interpunkcija daje pravi (i jedini mogući) smisao Preradovićevih stihova. »Gdje su *ruke* tvoje majke, da skupe suze sina« — takav je smisao — *»gdje koljeno tvoje majke* da na njemu sin počine«. Sasvim je jasno, da na majčinu koljenu počiva dijete, ali bi bila prava besmislica reći, da baš *koljeno* djeteta počiva na majčinim rukama, kad se zna, da dijete polaže *glavu* ili *srce* majci na krilo (ili »koljeno«) — čije dakle koljeno?

odrasliji mladić, koji je upoznao životopis Preradovićev, njegovu ličnost i životne borbe, vidi, da ta »alegorija«, ta svagdanja priča, ima svoju »krv i meso«, svoju vječnu istinitost, o kojoj svjedoči onaj tihi grob na Mirogoju, na kojemu Domovina ispunja pjesnikovu živu želju:

»U tvom polju daj mu groba,
Tvojim cvijećem grob mu kiti!«

»Sjećanja« — kaže dalje Barac, — »koje su pojedinci ponijeli iz škole, ostala su kod znatnog broja ljudi nepromijenjena kroz cijeli život«. U kojem smislu? I Mažuranićevi i Gundulićevi i Preradovićevi stihovi ostali su nam u svijesti »nepromijenjeni kroz cijeli život«. Ali zašto? Zato, što su se sljubili s našim bićem kao njegova životna mudrost, poput narodnih poslovica, te se primjenjuju na zgode našeg života. Zar su poslovice zato »hladne«, zar su mane istinite i lijepe? Zar ljudi klasično obrazovani ne spominju na svakom koraku Homerove, Horacijeve, Ovidijeve stihove i znaju, da ne mogu naći ništa ljepše i krepče, što bi izrazilo i njihovo vlastito životno iskustvo?

(Nastavak u slijedećem broju)

Ivo BALENTOVIĆ

RASPUKLINA NA ASFALTU

Uz rub ceste rasuti tragovi mladosti prohujale
i riječi okamenjene u šutnji uvelih trava.
A raspuklina sitna
prašinom ispunjena
i napojena kapljom kiše nebeske
odnjihala je travku na kojoj se sunča mrav.

O Majko travki i buldožera i svemirskih satelita,
o Majko budalastog naraštaja i doba u kome
sve teče automatski, a ljubav je hroma i ranjava,
skidam ti smjerno svoj klobuk stari, prodrti,
dok sanjarim na raskršću zelenom.
Dok sanjarim motrim mrava na travčici,
motrim mrava i tugujem.

Serafin MIČIĆ

STROFE ZA OTOK

Za jedan otok
bez palme i cijene
što mu se bokovi
uzalud pjene
pišem ove strofe
i ove rime.
Možda mu to donese
i palmu i ime.

PROLJEĆE U ZORU

U proljeće mog prozora
sliva se toliko nebeske modrine
da bih njome mogo obojiti
zidove
prozore
i vrata
svih zavitih kuća.

U njedra mog prozora
uleti toliko raspjevanih ptica
da bih pjevom mogo ispuniti
sate
dane
i godine
svih zatvorenih soba.

U srce mog prozora
prodire toliko danjeg svjetla
da bih njime mogo pozlatiti
trnje
čavle
i ograde
svih žalosnih raspela.

SIROMAH

U njegovu srcu nije plavo
nit se sluti pobjede truba.
On noći provodi tamno
vrh samoga ruba.

U slabašnoj ruci
on nema štapa koji cvate.
Rajske ptice dalekih mora
tek druge prate.

Njegov gavran samo grakće
dok u kljunu nema hljeba.
Za piće i suze
ista voda mu treba.

Na njegovu putu nema sunca
nit zlatnih jelki mašte.
Njemu svijetli ulje
iz getsemanske bašte.

DA SAM NEBO

Da sam nebo
bio bih vječno
plav
i stalno nagnut
nad druge
s njedrima punim
sunca
i zvijezda.

SPUŠTENE LJESTVE

Te ljestve što leže
tu pod hrpom alata
na nebu su bile lanac
od modrih kvadrata.
Dok one tako trunu
miso mi tužna sinu:
koliko se puta moglo
još njima u visinu.

Jure JURAS

DUH SURADNJE I KULTURNI OPSTANAK NARODA

»Mnogo svjetlosti donosi otkrivanje veza koje
potajno spajaju najoprečnije ideje i sisteme.«
A. D. Sertillanges, INTELEKTUALAC

»I snagu nam i grijehe drugi s nama dijele.
I sni su naši samo iz zajedničkog vrela.
I hrana nam je duše iz naše opće zdjele
i sebični je pečat jedan nasred čela.«
Tin Ujević, POBRATIMSTVO LICA U SVEMIRU

Pod gornjim naslovom, a u okviru jedne možda šire teme »KULTURA I DRUŠTVO«, u ovom svom izlaganju[1] ograničit ću se na ulogu i značenje *duha suradnje* za kulturni opstanak, za *kulturni napredak naroda.*

Suradnja je, dakako, postala danas opći imperativ na *svim* područjima čovjekova stvaralaštva. Tehnički, ekonomski, politički život suvremene civilizacije nezamisliv je bez široko rasprostranjene povezanosti i međuzavisnosti, izmjene dobara i prijedloga, aktivne koegzistencije, stalnih dogovora i demokratske arbitraže. Dapače, danas sam biološki opstanak čovječanstva presudno ovisi o premoći duha suradnje nad silama zatvaranja, nad silama ratničke odbojnosti, nesmiljene konfrontacije i dezintegracije. U tom pogledu svi se odjednom nalazimo upravo na rubu ponora, u labilnoj ravnoteži života i smrti, pa se posljednjih decenija širi opći strah od pukog slučaja u sistemu komunikacija ili od dolaska kakvog luđaka na ključni položaj u vlasti. Ovakav slučaj ili ovakav luđak ne samo da može danas grubo izmijeniti sudbinu i perspektivu jedne države i nacije, već može smrtno pogoditi perspektivu svijeta u cjelini.

Međutim slučaj ili luđak o kojem govorimo nije samo tehnički ili medicinski problem. Svemirska velesila glupost, o kojoj nam stalno i lucidno govori naš Krleža, iznad svega je problem čovjekova duha i kulture. Zato smatram da danas govoriti o opstanku i napretku, o opstanku naroda i čovječanstva, prvenstveno znači govoriti o *kulturnom* opstanku naroda i kulturnom napretku čovječanstva.

Ipak kompleksna struktura svega što postoji i kompleksna struktura čovjekove povijesne prakse ne dozvoljava pred bitnim pitanjima nikakvu jednostranost i olako davanje prioriteta. Kultura jednako snažno i kompletno ovisi o ekonomiji i politici kao i ove o kulturi. Radikalni zahvat i radikalni napredak treba vršiti istovremeno u *svim* vertikalnim i *svim* horizontalnim dimen-

[1] Uz proslavu 60-godišnjice Narodnog sveučilišta grada Zagreba održan je u Radničkom domu »Đuro Salaj« Simpozij pod radnim naslovom »KULTURA U GRADSKIM SREDINAMA«. Na ovom su simpoziju govorili sveučilišni profesori Ivan Supek, Milan Prelog, Vladimir Devidé, doc. dr Marko Veselica i Jure Juras naučni tajnik Instituta za filozofiju znanosti i mir JAZU. Izlaganje Jure Jurasa donosimo u cjelosti.

zijama povijesti i ljudskog stvaralaštva, u svim geografskim ambijentima, u svim slojevima i sektorima društva. Ali, postizanje pune svijesti o današnjem trenutku i savladavanju sviju komponenti ovakve strategije života čovjeku prvenstveno može da osigura njegovo idejno stvaralaštvo, društvena samosvijest, kultura, umjetnost, nauka, obrazovanje i prosvjeta.

Dakako, prava veličina kulture nije samo u toj funkcionalnosti, da nam pruži samosvijest o općoj krizi, te da onda i otvori glavne mogućnosti njenog definitivnog prevladavanja. Naime, kultura, humanost, uljudba također sama u sebi nosi svoju vlastitu cijenu; ona sama po sebi znači princip života, stalno prevladavanje krize i smrti, stalno otvaranje i obogaćivanje novih horizonata. Zato kulturni opstanak naroda znači u najvišem smislu *ljudski opstanak naprosto*, integralni opstanak i u biološko-ljudskom, ekonomskom, društvenom i u duhovnom, kreativnom, naučno-teritorijskom, umjetničkom smislu, u poetskom i mističnom smislu.

Nažalost, širina i dubina suvremene krize ljudske povijesti zahvatila je sva područja čovjekovog stvaralačkog opstanka, pa i duhovnu kulturu, taj nepresahli izvor za sagledavanje i mijenjanje svijeta. Nije problem samo u tome, što su danas duh i kultura po svom općem društvenom položaju gurnuti u stranu, što su njihovo moralno i političko vrednovanje i njihov materijalni status izuzetno ugroženi, što oni sve više postaju tek jedan od proizvodno-potrošačkih ili čak propagandnih sektora društva. Sjetimo se, da pad okoštalih formi religije nije u Novom vijeku, naime, bio nametnut samo izvana; kuća netrpeljivosti i konstantinizma urušavala se i unutar sebe same. Tek od Ivana XXIII nastupa ozbiljan obrat! Tako i današnja kultura ne samo da snosi opću krizu povijesti i ne samo da utječe sad pozitivno sad negativno na tu krizu, nego ona proživljava u sebi i svoju vlastitu dramu. Tu dramu ja bih označio kao krizu općeljudskoga u kulturi, kao krizu najfundamentalnijih, najviše zajedničkih vrijednosti u kulturi, kao krizu duha suradnje i poštivanja različitosti, kao krizu drugarstva i ekumenizma, međusobne obazrivosti i susretljivosti, solidarnosti i suodgovornosti.

Eksplozija grubog egocentrizma i pretjeranog individualizma, eksplozija partikularizma u sebe zatvorenog, a prema vani nametljivog i nasilnog, eksplozija nezajažljivih i borniranih ambicija, beskrajne nestrpljivosti i neuviđavnosti, zasjekla je u sam korijen kulturnog stvaralaštva, gaseći njegov sjaj nad ekumenom, suzbijajući njegov domet, utjecaj i rasprostranjenost, otuđujući kulturne radnike međusobno, otuđujući kulturu posebno od svakodnevnog života i deprimirajući kulturne potrebe u ljudima. Borba za prevlast, istjerivanje pravde do istrebljenja ljubavi, potrošački mentalitet, konkurencija i objektivizacija vrednota, razmažena neodgovornost, sebeljubivost i malograđansko kritizerstvo, obični hohštapleraj, pa čak i delinkvencija nisu samo pojave u još neobrazovanim slojevima društva ili u najmlađoj nedovoljno formiranoj generaciji. Ove pojave šire se i u tzv. elitnom krugu i velikim su dijelom suodgovorne za mnoga negativna kretanja baš među mladima i u narodu uopće, jer licemjerni sjaj današnje kulture i današnjeg (ne)moralnog autoriteta izgubio je svoju pravu atraktivnost i punu odgojno-formativnu moć. Ovaj problem »izdajstva kulturnih radnika prema vlastitoj zadaći« (trahison des

clercs) nije novi problem za Evropu. O njemu se mnogo pisalo i raspravljalo i za sve kulturne radnike svijeta do danas on ostaje najveći i najteži problem. Dugo već znamo da najviše i dobra i zla baš dolazi od onih najpozvanijih: omne bonum a clero — omne malum a clero!

Ovdje ne bih ulazio u neke u užem smislu moralne aspekte ovog izdajstva kulturnih radnika, o bezbrojnim nekulturnim pojavama u kulturno-duhovnom radu i u ličnim odnosima, jer prvenstveno me interesira *jedno:* širenje ratobornosti i nesolidarnosti, odbojni gnjev »pravednika«, pomanjkanje elementarnog duha suradnje, prekidanje običnog razgovora i oduzimanje pozdrava, negatorstvo u znaku raznih ideoloških i vjerskih stavova, u znaku političkih blokova i klanova, u znaku zatvorene stručne, regionalne ili nacionalne pripadnosti, u znaku sasvim apsolutiziranih, inače *vrlo vrijednih i neophodnih*, ali ipak samo specijalističkih odnosno samo ambijentalnih kriterija. Ovakva partikularnost, uskogrudnost i ratobornost onemogućava nam da se složno prihvatimo velikog zajedničkog zadatka, zadatka kulturnog opstanka naroda i obnove ugleda kulturnih vrednota u narodu, da privučemo pažnju širih slojeva i posebno mladeži, da mobiliziramo njihove duhovne potencijale i dublje interese, te da uopće u društvu izborimo ono mjesto kulturi koje joj u sadašnjem kritičnom povijesnom trenutku, pa i u generalnoj strukturi čovjekova bića, odgoja i stvaralaštva s pravom pripada.

Ali, bili bismo daleko od realnosti, ako bismo zbog stanja u kulturi i oko kulture *samo moralizirali.* Kukanje i indignacija neće nam pomoći. Dapače, pasivni, pseudopropovjednički moralizam u crno-bijeloj shemi i jest sam po sebi jedan od simptoma bolesti o kojoj govorim, a sigurno belzebubom neće se istjerati belzebub, ni svrab šugom, ni bolest bolešću.

Bolest o kojoj se ovdje radi i jest dobrim dijelom u tome, što duhovni i kulturni radnici na moralističan, dakle, nerealan i nedjelatan način olako u svijetu i međusobno pronalaze bolesne i nenormalne pojave, crne ovce i »dlaku u jajetu«. Takav nerealan, pasivan, nihilističan i zarazan moralizam jest najljući neprijatelj ljudske prakse uopće, stvaralaštva, suradnje, kulture, napretka, duha, a posebno duha suradnje u kulturi. Moralizam je zakleti neprijatelj morala, zajedništva, udruženog rada i svetkovine. Kultura je takvom pakosnom i zluradom moralizmu sasvim suprotna.

Suzdržanost i odgovornost u ocjenama i mišljenjima, adekvatna strpljivost sudrugova i prijatelja nije samo *korijen* svakog, pa i kulturnog opstanka i napretka, već ujedno i najljepši *plod* prave kulture, plod humanističkog bogatstva nacionalne i svjetske tradicije. Kao i sam ljudski život, tako i kultura svoj prvi početak i svoj puni kraj nalazi u intimnoj predanosti, nadi, ljubavi i povjerenju. Nije slučajno čak Karl Marx baš pravu međusobnu ljubav i povjerenje označio specifičnima za čovjeka kao čovjeka, označio za ono što jedino izmiče izvan materijalno-utilitarne sfere interesa i puke novčane zamjene.

Što nam ova *ljubav i ovo povjerenje* ta srž ljudskog i kulturnog života mogu *realno* reći o pravim razlozima nutarnje slabosti naše kulture i o njenoj relativnoj nemoći u odnosu na vlastito joj naznačenje, u odnosu na druge komponente ljudskog stvaralaštva i u odnosu na sile pustošenja, trošenja, dezintegracije i prizemljenja? Što?

Današnji mali, veliki i svjetski ambijenti stalno postaju još veći, raznoliki i sve kompleksniji. Sve se dimenzije svijeta vrlo brzo proširuju, produbljuju i čak rastu u visinu. Na svakoj točki povijesnog stvaralaštva otvara se čovjeku jedan novi vidik, zasjaji jedna nova zvijezda, otkrije se jedna neočekivana novost. Nemoguće je bilo kojem današnjem čovjeku da sve to jednako prati, da sve to jednako osjeća, da se u svemu tome jednako snalazi ili da na svemu tome jednako radi. Zato mogućnost sagledavanja *svih dijelova* cjeline, iako je ta mogućnost u stalnom porastu, relativno ipak zaostaje, čak sve više zaostaje. To je prvi moment! Poteškoće, dakle, dovoljne i pravilne obaviještenosti *objektivno* danas već uvjetuju pomanjkanje solidarnosti među ljudima, pa čak i među obrazovanim i obaviještenim ljudima kao što su to kulturni radnici. Voljeti se ipak ne može ono što nije upoznato i prepoznato.

Drugi moment koji također sasvim *objektivno* uvjetuje manjak solidarnosti jest neophodnost specifične, da ne kažem specijalističke, i neophodnost ambijentalne, da ne kažem nacionalne i nacionalističke, orijentiranosti sve suptilnijeg, sve preciznijeg i sve avangardnijeg stvaralaštva: sužavanje, naime, određene fronte stvaralaštva jedan je od efikasnih načina iscrpnije obaviještenosti, dubljeg utemeljenja, prodora i novog vidnog napretka.

Ova *oba* navedena momenta, moment relativne opće neobaviještenosti i moment neophodne specijalizacije ili lokalizacije stvaralaštva, igraju (uglavnom bez ičije pojedinačne krivnje) presudnu ulogu kod stvaranja negativnih nuz-pojava o kojima sam prethodno govorio. Stoga ako s ljubavlju i povjerenjem pristupimo krizi naše kulture i nevoljama među našim kulturnim radnicima, naći ćemo više ozbiljnih razloga za velikodušnost nego za osudu. Tu je početak preporoda!

Nažalost, spomenute negativne nuz-pojave često mogu prerasti sve ono što u određenom periodu sa strane tek prate i tako onda one mogu zakočiti cjelokupnu današnju ekspanziju čovjekovog, posebno kulturnog, stvaralaštva, pa i sam ljudski opstanak.

Samo *osviješćen duh suradnje,* duh svijestan karakteristika i zadataka današnje kulture i civilizacije i posebno svijestan onih sasvim objektivnih momenata koji otežavaju komunikaciju, razumijevanje, ljubav i povjerenje, samo takav velikodušan duh može nam pomoći da negativne nuz-pojave u kulturi ipak ostanu na periferiji budućnosti, koju današnji ljudski napor otvara i bogato zasniva za nova pokoljenja. Radi se o najfundamentalnijoj duhovnoj obnovi, bez koje ograničeno ljudsko biće nikad neće postati dostojno neograničenosti.

Izuzetno velika zadaća ovdje je s pravom namijenjena sredstvima masovne komunikacije (riječju, slikom, pismom), kao i onim udruženjima i ustanovama koje među kulturnim radnicima i među širokim slojevima razmatraju i provode kulturnu politiku, gaje iscrpnu i objektivnu informaciju, opću obrazovanost, filozofiju, nauku i umjetnost (tj. ne samo instrumentalna-korisna znanja, već i bitna, integrativna i esencijalna, znanja!), zatim česte lične kontakte, razgovore, simpozije i dogovore, a nadasve koje gaje *samostalnu, uviđavnu, kritičku i kreativnu misao.* Tu vidim djelatnost i narodnih sveučilišta na pravom im terenu! Sa jednog pak najšireg društvenog povijesnog i naučnog stanovišta religija u dobrom smislu značajan je također vid opće kulturne »politike«, a vjerske zajednice sastavni dio fronte kulturnih udruženja o kojima govorim.

Koliko će na kraju krajeva prvenstveno kulturni radnici znati baš samostalnu i uviđavnu ljudsku misao o bitnim ljudskim istinama *složno* ojačati i *tolerantno* zasijati u duh novih generacija, tolika je i naša nada u budućnost, naša nada u zrelo samoupravljanje, u opstanak i napredak svakog naroda, u opstanak čovječanstva i u daljnji procvat kulture i javnog mišljenja, u procvat samog života kao oslobođene ljepote i vrednote.

Ante JAKŠIĆ

A TE VEČERI, VEĆ TEŠKO BOLESTAN, HINKO MI JE GOVORIO

Bliži se dan kada će usta moja
zanijemiti
i mene više neće biti
među živima.

Past će lišće po mojim svagdanjim
putima
i tragove koraka mojih
zbrisat će vjetar i kiše,
i niko se pitati neće, kada se proljeće
vrati,
zašto je klupa prazna
i zašto grane su tiše.

Kroz plavet letjet će laste s vedrom
pjesmom u kljunu
i oblak pružat će krila
nad moga djetinjstva dolom.
I ljudi dalje će ići za svojom
varljivom srećom,
jedni sa smijehom na usni,
drugi s tugom i bolom.

Na ravni njihat će vjetar na suncu
dozrelo klasje
i noću drhtat će zvijezde
na svodu mirnom i plavom,
i dugo dvoje će ići nekom cvjetnom
alejom
dok će treperit lišće,
ganuto lišće nad glavom.

I staze opet će biti pune dječjega
smijeha,
nad čašom neko će opet
nade srušene kriti,
u život neko će poći, iz njega neko otići,
kao što uvijek je bilo,
kao što uvijek će biti!

Napomena: Hinko Zlomislić rođen je u Ostroščcu 1934, a umro je u Slavonskom Brodu 10. I 1967. Bez kuće i kućišta, lutao je od grada do grada, od bolnice do bolnice. Objavljene su mu zbirke pjesama: Suhi zdenac (1958), Jesen u proljeće (1961), I poslije svega (1961), Moć ulice (1964).

Stjepan KRČMAR

GRIJEH

Da se čovjek mijenja, to je poznata stvar i o njoj ne bi trebalo posebno ni govoriti, ali da se čovjek može promijeniti iznenadno, tako rekuć preko noći, to je već manje poznato i zato nevjerojatnije, pa o tome treba pripovijedati. Ljudi, naime, ne vide kako i zašto se mijenja neki čovjek, recimo njihov poznanik, rođak ili prijatelj, ne znaju ni razlog a ni povod tome i zato se samo čude i sumnjaju.

Budući da se je tako nešto, nepredviđeno i neočekivano, dogodilo i s našim Mirkom Mirkovićem, za kojeg nitko ne bi ni u snu mogao pomisliti da će se tako lukavo poigrati sa strpljenjem svojih suseljana, zato o njemu treba govoriti i pisati, tim više što oni koji su ga nakon ove njegove, da je tako nazovemo, preobrazbe, susretali bilo kad se je s vozom sijena vraćao kući ili opet kad se je nedjeljom u jutro sav zadihan, jer je prije toga morao nahraniti blago u staji, žurio u crkvu, nisu mogli odoljeti radoznaloj napasti pa su, bojeći ga se izravno upitati, sami međusobom govorili:

— Što je to s Mirkom?

— Nešto se promijenio . . .

— Kao da to nije više onaj stari Mirko . . .

A on je, naslućujući ovakva, pomalo drska da ne reknemo baš uvredljiva pitanja, a nenaviknut na njih, samo zbunjeno slijegao ramenima i nekako se rastreseno smješkao kao da bi im htio reći neka si oni ništa ne razbijaju glavu poradi toga jer ionako, kad bi im eventualno sve ispričao i rekao što se to krije iza ove njegove promjene, oni od svega toga ne bi ama baš ništa razumjeli.

U stvari njemu se samome činilo, a po svemu izgleda da je on i bio u pravu, jer, što se toga tiče, on se zapravo ništa i nije promijenio nego je i nadalje ostao onaj stari Mirko Mirković. Što više njemu se učinilo da je sve ovo što se dogodilo i što se s njim događa tako i moralo biti, odnosno da svi ti događaji nisu ništa drugo nego slijed onoga što je prethodilo, što se godinama i godinama spremalo, gomilalo i taložilo u njemu i, ako baš hoćete, oko njega, samo to nitko nije vidio i nitko o tome nije vodio računa osim, jasno, njega samoga. A i on sam često puta, što iz nepažnje a što opet iz nekakvog dostojanstva, nije svraćao pogled baš na svaku sitnicu u svojoj kući i u svojoj obitelji pa, iako je njegova kuća i njegova obitelj služila u razgovorima i svađama drugih kao uzor sloge i strpljivosti, ipak nije uvijek bilo tako i, ako je drugima tako izgledalo, onda to treba u prvom redu zahvaliti upravo Mirku Mirkoviću i njegovoj popustljivoj naravi o kojoj istina, ni žena ni sin nisu htjeli ništa govoriti a o kojoj je i on sam zaliveno šutio.

Istina, on nije bio siguran je li o njoj tako zavjerenički šutio samo zato što ni sam nije znao da mu je narav popustljiva ili pak zato što je velečasni gospodin župnik često govorio, a on ga je baš o tome rado slušao govoriti, kako u svakoj obitelji, ako se ona želi održati na okupu, barem jedan član

mora biti popustljiv, a budući da je on, a o tome čini se ne bi trebalo posebno govoriti, svom dušom želio svoju obitelj sačuvati na okupu, pod istim krovom, onda njemu nije bilo teško, makar došle ne znam kakve napasti i zaprijetile ne znam kakve oluje, nešto učiniti, pa i popustiti, samo da se ne razbije teškom mukom skovano jedinstvo. Ali iako je šutio o toj svojoj popustljivosti, on je ipak pokatkad, makar i kriomice, o njoj razmišljao bojeći se, što dalje to sve više, neće li ona sve odvesti na stranputicu i tako udariti po glavi ne toliko njega samoga koliko upravo one koji su ga na nju prisiljavali i koji su od nje najviše i očekivali.

Naime, i žena Mara i sin Mijo uočili su, kao bistri ljudi, ovu popustljivu crtu njegova karaktera i jer nisu znali ili nisu htjeli znati da je ova njegova karakterna osobina znak plemenitosti, a često puta i osobne hrabrosti, oni su je stali izrabljivati i iskorišćivati, u početku tiho i neprimjetno a poslije otvoreno i oholo, da je to znalo Mirka Mirkovića ne samo rastužiti, jer na koncu i on je samo čovjek, nego i nemilosrdno zaboljeti upravo do te mjere da mu nije preostalo ništa drugo nego, makar ga i drugi čuli, glasno zajauknuti. I kadgod bi tako glasno zajauknuo, a u zadnje vrijeme to je bilo sve češće, on se odmah sjetio gospodina župnika kojega je, a to smo već rekli, rado slušao pogotovo kad je govorio o jadu i ćemeru našega života i tako, mada i neizravno, uvjeravao Mirka Mirkovića da se njegov život, koji također nije bio bez boli i patnje, točno uklapa u ovu općim riječima izrečenu formulu, i da je njegovo popuštanje zbog toliko potrebne sloge i mira u kući, premda koji puta protiv volje i uz srdžbu, opravdana pokora za njegove, a i drugih ljudi grijehe.

Zašto i za grijehe drugih ljudi, to on, istina nije potpuno razumio jer ni sam gospodin župnik to nije znao najbolje objasniti, ali kad je već gospodin župnik tako govorio, onda zaista nije bilo nikakva razloga da si on, Mirko Mirković, razbija glavu još i s tim, pa je to naprosto pustio po strani, i neugodnosti koje su pratile njegovu popustljivost, uzeo kao neophodni i, ako hoćete, potrebni razlog svojega života i utjehe u njemu. Da je, možda, znao da će se sve baš tako događati kako se događalo, on bi bio najvjerojatnije izabrao ako ne drugi, jer to ne bi mogao, a ono svakako drukčiji život tim više što u početku nije ni izgledalo da će se sve tako razvijati kako se u stvari razvijalo, ali budući da on to, na žalost, nije znao a ni mogao znati, zato je i njemu samome izgledalo da će se morati prepustiti, više nametnutom nego izabranom, toku događaja, pa neka sve ide, kako se to kaže, dokle ide.

Kao što to obično biva i njegov je brak započeo lijepo i dobro, jer je žena, vjerojatno nenavikla još na lukavost života i sve njegove čudi i zavrzlame, bila u tom početku neopasna i poslušna vjerujući, kao što su stare žene od kojih je to i slušala uvijek vjerovale, da je sveta dužnost žene biti i ostati ne samo vjerna nego i poslušna svojem mužu i da bi bila neoprostiva pogreška, a sigurno i velika šteta, opirati se i oprijeti se muževljevoj želji i zapovijedi i tako izdati mir u kući i svetinju braka bez kojih, a to moramo reći ako želimo biti iskreni, i nema obiteljske sreće. Razmišljajući tako o svemu tome i sjećajući se, ne bez tihe žalosti u duši, svega što je prošlo, on nije bio

potpuno uvjeren da li je za sve to vrijeme, koje je, kad ga sada gleda, proteklo veoma brzo, vladala puna sloga među njima, ali iako to ne može zasigurno reći za sve minule godine, za prve godine bračnog života on to može potvrditi upravo zato jer je ona, njegova žena, (možemo mirne duše reći onda još kao djevojčica budući da je, kad se udala, imala tek osamnaest godina i tako, zapravo, bila istrgnuta iz roditeljskog gnijezda i bačena u krilo Mirka Mirkovića, tim više što su joj roditelji, koji su ionako bili bolesni pa su je vjerojatno zato tako mladu i udali, brzo po udaji umrli), osjetila da joj je Mirko, možda i zato što je bio znatno stariji od nje, postao čvrst oslonac i sigurna ruka, jednom riječju oprezna, mada za nju u to vrijeme, još neodređena zaštita u koju se pouzdala i pouzdavala svim svojim mladim i neiskusnim bićem.

Tko zna koliko bi dugo trajala ova i ovakva bračna idila da se nije rodio sin Mijo kojega su, istina, s oduševljenjem dočekali i Mirko i Mara, ali s kojim je onda malo-pomalo u kuću došao i onaj nemir što je, kao što rđa nagriza željezo, nagrizavao Mirkovu obitelj negdje duboko, ispod kore, u dnu nje same. Jasno da je taj nemir bio malen dok je i Mijo bio malen, ali kako je, s gorčinom se sada sjeća, rastao Mijo tako je s njim skupa rastao i nemir u Mirkovoj kući i što je, taj previše maženi jedinac dok je došlo to doba, više osjećao čari momačkog života, to je nemir bio sve veći. Ali zajedno sa sinom Mijom, koji se je sve više stao otimati iz čvrste Mirkove ruke, i žena Mara, a to je ono što je Mirka iz dana u dan sve više zbunjivalo, počela je sa svojim otimanjem, osamostaljivanjem i oslobađanjem ispod, kako je ona to valjda mislila, stega svojeg muža. Kao da je u svojem sinu našla, a Mirku se činilo da i jest našla, dobrog i sigurnog saveznika u borbi protiv nečeg ili za nešto što ni samom Mirku nije bilo baš jasno, a što vjerojatno nije mogla ni prepoznati sama Mara, iako joj je to »nešto« stalno lebdjelo pred očima ili kao cilj ili kao smetnja i što je ona htjela, već prema tome kako joj se koji dan činilo, ili osvojiti ili odbaciti.

Za sve to vrijeme, a to su bile godine i godine, premda to nije bilo ni lako ni jednostavno, Mirko je pokazivao i pokazao začuđujuću vještinu i spretnost balansirajući po obiteljskoj napetosti kao po konopcu kojeg s jedne strane vuče žena a s druge sin i to tako što je, čas, on sam dobrovoljno i velikodušno popuštao a, čas, opet udobrovoljio, ili ako se nekima više sviđa, nametnuo ženi i sinu da oni popuste. Njegova je strpljivost i spretnost, koja je usput rečeno pokazivala pažnje vrijedne rezultate, pretvarala kućne nesporazume i bračne zadjevice u sitne događaje i male borbe bez kojih istina, a mislim da to možemo bez grižnje savjesti i ovdje reći, nema, a možda i ne smije biti, ni jedne zdrave i prirodne obitelji, čuvajući na taj način bijelu fasadu kuće i izvanjsku mirnoću braka da je selo, ne naslućujući ono što se događalo ispod svega, ostalo ujedno i zadivljeno i zavidno. Možda bi se na svemu ovome i završilo, jer sve je to više manje i obično i normalno, da nije nakon sinovljeve ženidbe i dolaska snahe u kuću (a i tu je Mirko morao popustiti sve za volju mira u kući) sam đavo, Bože mi prosti, ušao u Maru i, kao da su se od tada svi pipci otvorili na njoj, ona je počela, bez reda i bez ikakva povoda, zanovijetati i brundati.

— Zašto baš tako . . .

— Bolje je ovo danas, a ono sutra . . .

— Ti si star, ti to ne znaš . . .

— Mijo je rekao da bi na Stružanki trebalo da se posije pšenica, a ne da se posadi krumpir.

Najprije je Mirko, kako se to uostalom i doliči pametnom gospodaru, slušao i gledao, zatim gledao i slušao, kao po običaju, ne vjerujući sâm svojim očima i svojim ušima, ali kad je ona nastavila s ovakvim nabadanjima koja su se razlikovala od dosadanjih i po tome što su remetila ne samo jutarnje osvite već i toliko potrebna noćna mirovanja, onda je on stao, trijezno razmišljajući o svemu, tražiti i poznate i nepoznate razloge koji su natjerali ženu da se ponaša ovako kako se ponaša a kako se, i po njegovu a sigurno i po — kad bi sve ovo znali — mišljenju drugih u selu, ne bi smjela ponašati. U prvi je mah pomislio da su ova učestala, sada već svakodnevna, zadirkivanja (da ne rekne krupniju riječ) samo Marina želja da se pred snahom, koja je još mlada i zelena, pokaže gospodaricom ne bi li tako odmah, u samom zametku, ugušila svaku njezinu, eventualnu, namjeru i pokušaj da joj preuzme, ono što se veli, kuhaču iz ruke jer, gledajući pravo, ona, Mara, još je zdrava i jaka i ne bi se trebala ni bojati a ni dati, kako u kopanju tako i u kuhanju, ni jednoj drugoj, pa ni mlađoj od sebe, ženi. Međutim kad je ovu misao do kraja promislio, onda mu se učinilo da ipak nije tako jer, a on je to i mislio, kad bi bilo tako, onda bi za nju, njegovu ženu, bilo daleko korisnije i uspješnije da se je ona sada, nakon dolaska snahe u kuću, udružila upravo s njim, s Mirkom, u jedan front pa da potom njih dvoje, složni i bliži, budu još jači i sigurniji protiv sve očitije najezde ovo dvoje mladih koji, budimo iskreni, nisu skrivali ni pred sobom a ni pred drugima kako bi oni htjeli gospodariti ne samo u staji i na polju nego i u kući.

S koje god strane, dakle, započeo Mirko ulaziti u ovu za njega i čudnu i nerazumljivu pojavu, ni s jedne strane nije mogao ući, premda je inače u drugim stvarima pokazivao moć svojega rasuđivanja, u bit svega toga i otkriti pravi razlog njezina zadirkivanja, pa ga je to onda podjednako mučilo kao što ga je također, na časove upravo do fizičke ogađenosti, vrijeđalo ženino stalno isticanje te, i za njega samog neugodne, dobne razlike između njega i sina i to ne, što bi uostalom bilo razumljivo i opravdano i pohvalno, u njegovu nego u sinovljevu korist. Te sin je mlađi, te on bolje zna od njega, te zašto ne bi njemu prepustio poslove, i dok je tako iz dana u dan stara zabadala kao opijena osa, on je kao da mu se presvijetlilo pred očima, sve jasnije uviđao kako ona zapravo želi da sin, a s njim i ona, preuzmu komandu u kući.

Kad je napokon spoznao kuda sve to kreće i kamo stvari idu i kad je spoznao da zbog svoje, nama već poznate popustljivosti, koju je kao što smo rekli prihvatio kao neotuđivi dio ne samo svojeg života nego i sebe samog tako da bez nje on ne bi bio Mirko Mirković onakav kakvog ga znade čitavo selo i kakav se na kraju krajeva i sam znade: kad je, dakle, zbog te svoje popustljivosti, da li stečene ili naslijeđene to sada nije važno, uvidio da se neće moći dugo opirati a kamoli uspješno oduprijeti ovom od majke poduprtom mladenačkom zaletu i naletu njegova sina na ključne položaje u još uvijek, kako je

on to s ponosom isticao, njegovoj kući i njegovoj obitelji i da će morati, makar koliko nerado, uzde zapregnutih konja — tog znamena vlasti u seljačkoj kući — prepustiti sinu, onda se, ne bez razloga, nemalo zbunio i tako ozbiljno zabrinuo da ga je nešto presjeklo oko srca, a pred očima mu se zamaglilo i u glavi zavrtjelo da bi bio sigurno pao, a da se nije prihvatio za jasle kraj kojih se, hraneći svoje omiljene konje, na sreću našao u tom času. Još ni njemu samom nije bilo baš jasno, a što ne treba krivo shvatiti, da li je već tada bio na čisto s tim da u ovoj, istina jednoj i jedinoj stvari, ne bi imalo smisla popustiti i ne samo zato što se time ne bi ništa postiglo nego i zato, a čini se da je s time već bio na čisto, što je on sa svojim popuštanjem došao do krajnjih granica, a kako mogućnosti čovjeka, pa prema tome i Mirka Mirkovića jer i on je samo čovjek, nisu neograničene, to ni on nije mogao prekoračiti te svoje granice i od sebe učiniti junaka većeg nego što jest. Ali iako od sebe nije mogao učiniti većeg heroja, to nije značilo da nije mogao od sebe učiniti većeg patnika, i to daleko većeg nego što je do sada bio, premda — a to smo već i sami mogli vidjeti — on i do sada nije bio baš beznačajni patnik, kojeg bi se moglo samo tako izbrisati i preskočiti, jer na kraju krajeva i on se je mučio i patio ako ne više a ono svakako toliko koliko i drugi ljudi i to i na polju i u staji, a bome i u kući. I baš zato što je mislio da se u svojim patnjama, pa i onima koje su izlazile iz njegove popustljivosti i koje su ga pokatkad i ponižavale, ne razlikuje mnogo od drugih ljudi, njemu se najednom, da li s pravom ili ne, učinilo da on zapravo d o s a d a i nije bio pravi patnik koji bi, prihvaćajući teški križ, dopunjao na svojem tijelu ono — kako je to jednom lijepo rekao gospodin župnik — što je nedostajalo Kristovoj muci, i tako okajavao za svoje, a i drugih ljudi, grijehe.

Kad je, dakle, u njegovoj, od silnih misli i neprestanog kombiniranja, već premorenoj svijesti potreba o sve većoj patnji kao zadovoljštini za grijehe bila konačno oblikovana, onda nije trebalo, tako se barem činilo, ništa drugo učiniti nego jedan jedincati korak pa da se uz čuđenje i iščuđavanje čitavog sela, oživotvori ono čemu se nitko nije nadao i što nitko nije očekivao, pa su zato svi koji su to vidjeli i čuli ostali ne samo iznenađeni nego i razočarani. Kad čujemo o čemu se to radilo, a uskoro ćemo čuti, i što je to Mirko, u potaji, ne savjetujući se ni s kim, odlučio učiniti, onda će nam biti i razumljivo i shvatljivo što su, u selu, svi ostali iznenađeni, a mnogi i razočarani, kao što će nam biti i razumljivo što je Mara, koja je bila najteže pogođena, od svih bila ne samo najviše iznenađena nego i uvriježena, a što se opet najbolje moglo vidjeti iste one večeri kad je Mirko došavši kući iz vinograda, nakon pomnog razmišljanja, naumio otkriti svoje karte i sve otvoreno reći. Jasno je da se to i takvo njezino, u stvari razdražljivo ponašanje, nije moglo, od prve ruke, opravdati mada se je moglo razumjeti jer, ako je itko bio pogođen onim što je Mirko krišom spremao a što je ona prozvala tjeranjem sina od kuće, onda je to u prvom redu bila baš ona, i zato također nije čudo što je ona mislila, premda je Mirko potpuno drukčije mislio, da sve ovo nije upereno protiv ikog drugog nego samo protiv nje, i da će ona ne samo najgore proći nego da će biti zgažena kao muha, kao jedna od ovih mušica što su, a možda joj je zato ta usporedba i pala na pamet, ove srpanjske noći tako bezobzirno zujale ne samo oko njezine glave nego, a čini se da je to bilo odlučujuće, i u njezinoj glavi.

Dok je ona tako, nakon što je čula da se je Mirko odlučio podijeliti sa sinom, razbješnjena i razjađena kakva je već bila, stala i vikati i psovati na sva usta ne obazirući se pri tom, a što je ipak mogla učiniti, ni na tugaljivu svirku neumornih cvrčaka negdje iz krušne peći ili ispod prozora, ni na njihovo ustrajno sviranje kojim su uspavljivali plavičasti mjesec, dotle je Mirko, sâm i osamljen, da bi bar nekako smirio razbuktalu situaciju, s potisnutim gnjevom i prikrivenom nestrpljivošću, monotonim ali prodornim glasom ponavljao:

— To je najbolje što možemo učiniti, svaki na svoju stranu.

— Što će reći selo ako to učiniš? Vikala je, tako, Mara nadvikujući glasom ne samo Mirka nego i samu sebe ne bi li, bar na čas, nadvikala strah koji joj je kao iz nekakve pakosti, razrogačio oči ionako već crvene od raspojasana jada i zrelih debelih suza.

— Moramo to učiniti.

— Ne smiješ to učiniti.

— Moramo, moramo, moramo.

— Ne smiješ, ne smiješ, ne smiješ . . .

I tko zna dokle bi, ovako riječ po riječ kao kap po kap, trajala ova svađa, a sigurno je da bi dugo trajala, da se nije, što je uostalom bilo i za očekivati, napunila čaša bijesa i prevršila svaka mjera i onda Mirku Mirkoviću nije trebalo mnogo, slušajući s mukom ove iskidane i po njegovu mišljenju, neiskrene vapaje svoje žene, pa da je, istina, po prvi put u životu, ali ipak, udari po obrazu, istina, ne jako, tek toliko da ju je udario . . . i dok sada, razmišljajući o svemu tome što se maloprije dogodilo, leži na sijenu u štaglju kamo se, uostalom kao i toliko puta ranije, sklonio da se prepirka ne bi izrodila i izvrgnula u veće ruglo i sramotu, on je prečuo kako je poluglasno izgovarao da bi on i ovaj put trebao da popusti i da komandu u kući preda sinu, ali da ipak neće to učiniti i to ne zato da bi,eventualno, i on jednom osjetio slast nepopuštanja u važnim stvarima nego zato što on to više ne može učiniti i što to, na kraju krajeva, ne bi imalo nikakva smisla. Naime, nastavio je on dalje s razmišljanjem, ako čovjek već mora trpjeti i patiti, a nama je svima jasno da Mirka nije trebalo u to posebno uvjeravati da čovjek mora trpjeti i patiti, onda zaista nema smisla ne prihvatiti, i to dragovoljno, sve patnje i sve boli što nam ih život pruža, pa ako je koji put prijeko potrebno, kao što se ovaj put čini da jeste, i umnožiti svoje patnje samo da bi čovjek bio i ostao miran i siguran u to kako je u punoj mjeri izvršio svoju dužnost i okajao grijehe, onda zaista nema ni potrebe ni razloga da se i on, Mirko, ne žrtvuje koliko god mu to dopuštaju njegove ograničene snage pa da prihvati,makar i uz cijenu potpunog nerazumijevanja svojeg čina ne samo od žene i sina nego i od čitavog sela, najtežu od svih mogućih žrtava svojeg života a to je da se razdijeli sa sinom jer, u to nema nikakve dvojbe, dijeljenje njegove obitelji bila je za njega najveća žrtva.

— Kaznio sam se za svoje grijehe, nesvijesno je prošaptao.

Kad je tako, nakon napornog razmišljanja, Mirko Mirković konačno sa svim tim bio na čisto, kad je, dakle, sebe umirio i opravdao, uvjerio i ohrabrio

odvagnuvši sve razloge za i protiv i ugušivši na taj način sve klice neodlučnosti i kolebljivosti, kad je, dakle, jednom zauvijek uvidio da je upravo ova situacija, u koju je ne toliko milom koliko silom uveden, ona najpogodnija prilika u kojoj će moći iskušati sve ono što je smišljao i ostvariti ono što je smislio, onda je smiren u sebi, bez oholosti, prešao na glavni posao i stao kombinirati o tome: gdje će biti najbolje kupiti sinu kuću i koje će mu dati oranice a koju livadu, razmišljao je i o tome da će mu, ako baš bude tražio, dati i polovicu vinograda, a svakako dat će mu ždrebicu i kola i još će i njemu dosta ostati, i tako dovijajući se o svemu tome u ovoj plavoj noći on je s vremena na vrijeme glasno izgovarao kako njegova žena nije imala i nema pravo kad govori da on ne voli svojega sina i da ne smije učiniti što je nakanio jer je njemu, što se toga tiče, savjest zaista potpuno mirna.

I kad je sutradan, a što ne smije nikoga razočarati, puknuo glas po selu da se Mirkovići dijele i da je stari Mirković, ono što se veli na pravdi Boga, istukao svoju ženu ni krivu ni dužnu, onda je on, ne obaziruć se na ove pretjerane i preuveličane glasove, znao da ovaj put, makar koliko mu to bilo teško, neće smjeti popustiti. I dok su se drugi čudom čudili, što se to najednom zbilo s Mirkom Mirkovićem, jer nitko ne bi, a to je već na početku rečeno, ovo od njega očekivao, i dok je sam gospodin župnik u nedjelju, s propovijedaonice, grmio gromkim glasom na sve četiri strane svijeta da je grijeh tući ženu i tjerati sina od kuće ukazujući, ako ne prstima a ono riječima, na Mirka Mirkovića, dotle je on, stisnut u zadnjem kutu crkve, naoko zbunjen i posramljen a u stvari miran i siguran, razmišljao o tome, tko zna po koji put, hoće li netko danas poslije mise oglasiti pri zapovijedi pred općinom prodaju kuće, pa da je on kupi za sina, kao i o tome kako mi ljudi nismo na svijetu samo zato da na lukav i prepreden način izbjegavamo svaku patnju i bol i da je istina ono što je negdje čuo ili pročitao da i »ako te uništi patnja osjetit ćeš Božju moć kad te bude oživljavao.«

Ante JAKŠIĆ

GOSPODE, TKO ZNA

Gospode, tko zna tvoje tajne pute
i gdje nas tvoja pravda najzad čeka!
Misli su naše tek isprazna jeka
onoga, što nam slijepe oči slute.

Kako da kažem ljepotu, što rosi
nečujan dodir tvoje blage ruke
i one vedre, uzvišene zvuke,
što smiraj dana u naručju nosi!

Riječi su moje šum slabašne
grane
na kasnom suncu, što mi
prošlost lista,
a boli vedrim mirom obasjane

u duši bude uznesenja čista,
što kao žrtva zahvalnica gore
u osvit nove unutarnje zore.

Branislav ZELJKOVIĆ

MAGLA

Priđite meni razumnom vjerom.
Ili nađite sami moju poentu,
želite li da budem bistrovido jezero,
— jer ja sam u magli u svom elementu.

Kroz polujasnost, u kojoj se mute
prometni znaci, udišem novu snagu,
i kad god ne razaznajem buduće pute,
ja prizivam moju proročicu, maglu!

Predmeti, otajstveno u nju uronjeni,
kao tijela u ljiljanskoj kopreni Boštva,
mijenjaju lik: hangari prilaze meni,
njišuć se, lebdeći na dva ćoška.

I iznad prodolja, — gdje cinka lanac pseći,
i vještica naselja prijeti visoko dignutom metlom,
ćuti se Nečiji Dah; u muci; tražeći,
da mu se ukaže negdje bar jedno svjetlo.

Ali, duž potoka, ružičasto lišće gdje vene,
i vidi naskroz, korijenje, u tijelu podzemna soka,
nad mojim stopama, u stijenju, čuju se samo
šumovite pjene:
mirna sigurnost vodena toka.

Zato uhodeć u šumu, već u dvostruku plastu:
u sjeni,
i magli, gdje cvijeće cvrkuće, a, u kolu,
hrastovi, bijeli,
otiskuju gipko od zemlje, da načine poklon, meni,
zastajem, ganut pobožnošću, ko u hramu
Ara Coch.

I već je nazočna, u pari, mom slijepom,
spuštenom vidu,
sijeda predjutrenja zvijezda, koju su nekoć
nosili mudraci,
a koja, ko na oltaru, treperi mamljivo u boriku,
na čelu onog raskriljenog, s trubom, oko koga,
u počasti, stoje mrtvaci.

Sad me ne zovite! — omaglujem se, a sve čvršće,
sve tjelesnije jesam,

da ne promatram kako gledate što sam, služeć
podvorje vlastitoj lasci,
nit onog mog, u donjem zrcalu, što pita,
uznevjeren: Gdje sam?
U snu? Ili u nadzemlju? Ili možda, ipak, u
svakidašnjoj skasci?

Šutite. Jer, evo, već se prikrada (zveckaju koralje)
djevojčica, — i u kosi pantljiku ima,
za čije dlaniće ne znam, čim se bave, no koja je,
sudeć po cipelicama, — balerina.

I ja, u treperenju oslobođen naličja moga
muškoga lika,
pridružujem se, stiskom razmaka, njenoj
besprekornoj nozi,
u tijelu jedne više strasti, bestjelesnim
dodirom, bez krika,
tvarnom ljubavlju duše, kojom se negda cjelivali
bozi!

... A kada drugačiji fluid osjetim na skorjeloj
usni,
kad s vjetrom zastruji novi maglen val
praskozorja,
nahrupe sa svih strana Bdenija, Angelusi,
i u vidovitu maglu utonu sva morja, sva gorja, —

Kad čete magličastih obličja našu hrapavu koru
preliju,
da pročiste brazde i kuće, i u radosnoj,
dostojanstvenoj gozbi
pričeste višim ohlađenjem i u magli otrovno
užeženu zemlju,
a iz sjevernih, mitičkih šuma dolete zadnji
Swedenborzi, —

u času kad koprenastoj lavi dugolikih,
ognjenih nijansa,
Vulkan dâ ugovoren znak, da se skupe na
vodoskoknu česmu,
kad izvor, odakle dolaze, obustavi tok svoga
vječnoga transa,
— ja ću vidjeti u mom maglenom lijesu,
preobraženjem pobijeđen harpun; i baklju; i
misao; i pjesmu.
(Iz neobjavljene zbirke: Fokus)

Mijo ŠKVORC

KRŠĆANI I »ZNAKOVI VREMENA«

Plovidba u budućnost

Zaplovismo u nova vremena. U najnovija, u buduća. Neki naše razdoblje nazivaju »kamenim dobom austronautike«. Teilhard de Chardin reče, da kidamo užeta koja su nas vezala uz »neolitik — novije kameno doba«. U razvojnoj liniji svemirske oluje ne doprijesmo odveć daleko. Satelitima smo strašljivo obletjeli globus, dojavne antene bacili smo do Marsa i Venere, malo smo »elektronskom rukom« počeprkali po mjesecu. Neshvatljiva elektromagnetska polja i svijanje svemira, trka galaksija i zarubljivanje neistraženog prostora, ostaju mamac za elektronske oči i radioteleskope. Samo najsmionija »Science-fiction« stvara za budućnost iluzije, da ćemo u prazninu svemira putovati i tamo se negdje nastaniti. Možda je u ovoj usjeklini kronotopa, prostorno-vremenske stvarnosti, upravo ovo put da se izliječimo od nadutosti, koja je ljude gadno napuhnula, dok još nisu ničega pravo vidjeli niti razumjeli. Možda će na poletu u svemir mirnije razmišljati malo bliže zvijezdama kojih nisu stvorili, pa će uvući dah dublje u se i ustima izreći riječ priznanja ...

U isto vrijeme, dok se otiskujemo u svemir, ulazimo sve prisebnije u se. I u pojedincima i u zajednicama otkrivamo sve autentičniji govor naravi. Vjekovima su se ljudi zaustavljali pred »čovjekom nepoznanicom«. Nije bilo potrebno putovati u Delfe i mudrovati pred natpisom »Gnothi seauton — upoznaj samoga sebe«. Lao Tse i Kon Fu Tse u Carstvu sredine, Buda prosvijetljeni na podnožju Himalaje, Zoroaster na iranskim visovima, heladski mislioci u Memfisu, Ateni ili na Kreti ispitivali su sami sebe. Sokrat je majeutičke ispitivačke prste zario čovjeku do srca i savjesti; Aristotel je želio svojim realizmom baš kao i stoički mislioci Seneka, Epiktet i Marko Aurelije doslikati čovjeka. Kroz Jastrovljevu »povijest ljudskih zabluda« mislioci su uzdisali za potpunom spoznajom o čovjeku. Ništa ljepše od velike »muke« da se čovjek odgonetne. Da ugleda svoju vječnu i zagonetnu jezgru. Čudno mutno i poluzvjezdano središte, posljednju tajnu bitka i opstanka, zagonetni imperativ da živi, da osvaja, da se nadživi. Svaki prisebniji čovjek želi shvatiti tajnu, koja je stvarnost; prepoznati sebe, a to je radost.

Uza svu ljubav prema svijetu čovjek se jasno dijeli od njega. Nemoćan da odseli, uvjeren da je zapleten u svemir i kuhan svim vrstama svemirske energije, građen od koinoničkih svemirskih elemenata (stoiheia tou kosmou), čovjek duboko doživljava da ga elementi i anorganik ne mogu protumačiti. Ni životinje mu ne mogu, kao ni Adamu, odgovoriti ni na jednu zagonetnu misao. Sav svijet ostaje neprobojno mračan i tajanstven uza sve iznojavanje znanosti da ga izvuče na svjetlo.

Čovjek može pitati jedino sam sebe. Sebe i sebi slične. Sudbonosna granica između čovjeka i svega neljudskoga sili ljude da se spuštaju u sebe i da se istražuju. Uza svu rastresenost naše se vrijeme upravo stravično bavi

čovjekom. Ne samo kobnim uvjetima vanjskog opstanka, odakle probija strah da nas kolektivno ne nestane. Ne samo međusobnim odnosima, koji bi morali dozreti u »melius esse«, humaniji život. Ljudi su sve zamišljeniji nad sobom kao bićem koje se heideggerovski i marcelovski pita. Kao pitanje koje raskapa slojeve, od vanjsko-tjelesno-društvenog, preko biološko-fiziološkoga, do psihopneumatskog. Dalje i ne može. Preostaje slutnja i otvorenost. Moguće je, ko što reče Unamuno, da nismo sami u svemiru i da nam Netko može nešto novo reći!

Moderna je znanost neutrudivo bacala svjetlo na čovjeka. Spočetka se više bavila njegovim epidermnim, natkožnim, vanjskim zadacima. Onda se počela uvlačiti kroz razne psihološke i psihoanalitičke škole do njegove funkcionalne sredine. (Sjećamo se freudovske libidinoze filtracije, adlerovske duhovne natkompenzacije, jungovske polumitske arhetipizacije...) Gledajući uporno u svoju strukturu, slojevitost bića i zanimljive retke »životne knjige« koju piše Priroda, filozofije su htjele nešto reći.

Na današnjoj plovidbi u budućnost razni mislioci žele uvjeriti čovjeka u njegov sretan ishod. Materijalisti mu pružaju sliku nažalost odveć oštećenu. Prikazuju čovjeka fatalno determiniranog uza svu izvikivanu slobodu, svinutog pod plafon svemira i povjesnosti, potpuno odrezanog bilo od kakve transcendencije i pokušaja za nadživotom. Poznato je kakvu je metafizičku prazninu i tugu ova nauka navukla na našu vrstu. Idealistička zatvorena analiza naprotiv završava u fiktivnoj točki našeg apsolutnog Ja. Time se isključuje bilo kakva intervencija stvarnosti izvan svijesti. Čovjeka je pobunila protiv dnevnog života, a nije ga nadarila naročito bogatim pronalaskom duha. Mislioci »Egzistencije« zavrtjeli su oštre skalpe oko krhke opstojnosti. Hvala im. Nažalost, ugurali su nas u toliki mrak i beznadno nas pobacali u takve bezizlazne ponore, do dna ništavila samoga, da nas ta ledena i neljudska spoznaja ne može oduševiti. Ipak su nam u par jasno doživljajnih sfera otvorili oči, kao i psihoanalitičari, da se iskrenije pozabavimo sami sobom.

Čini se da je samo jedna struja stvarno povela duh u prave dubine (duc in altum!). Drži se strogo umskog svjetla, psiho-doživljajnosti, jasnih i poštenih analiza, dokazanih i zaključno-utješnih sinteza. To je »filozofija čovjeka«, životno-vrijednosna filozofija vrste, koja ništa ne tvrdi ako bar nešto ne vidi, niti išta niječe, makar svega ne vidjela. To je onaj vjekovni čovjekov napor, da ničega ne zaniječemo bez dovoljna razloga, ali se isto tako ni na čemu ne zaustavljamo kao da ne bismo mogli dalje. Aristotelov »treba stati« odlično utemeljuje i podzidava prvobitne principe mišljenja, ali nikako samo traženje istine i smisla. Kad je čovjek sebe uočio kao svoju vrijednost, a ne kao bezvrijedni sumrtvi predmet; kao vatru koja je zapaljena da se više bezrazložno ne utrne; kao raspaljeni životvorni i živodajni oganj prebačen preko prostora i vremena, sudbina i osoba — može u srcu osjetiti nadu. U sebi i kroz sebe otkapa sve sjajnije vrijednosti, što ih može poredati u razne krugove, ali im ne može zanijekati ni opstanka ni značenja. Ova filozofija jednostavno tvrdi: da čovjek nije ništa i da ništa ne vrijedi, ne bi se ni za što zanimao, ništa pitao, ničim zanosio, ni za što odlučivao. Bio bi »hos fytos — kao biljka«, rekao bi stari Aristotel.

Samo je tako »raspitan i razgovoran« čovjek — Čovjek. Vrijedan da se zanima za se i da se drugi zanimaju za njega. Oko mu je otvoreno svijetu kao i duh istini. Ruke (organum organorum) rade ko što volja izabire. U sebi je osvojen sobom, kao što sobom osvaja sve oko sebe. Nešto znači. Ima se zbog čega pitati. Ima na što odgovarati. Gotovo proročki stoji nadahnut pred svijetom, pred prostranstvima i utrobom povijesti, pred avanturom ljudske vrsti, pred otvorenom općom budućnošću. U svemu tome ne zanimaju ga toliko vanjske prnje, šareni omoti zbivanja, što ih razdire svaki imalo jači orkan povijesti... Zanima ga upravo tjeskobno nutarnji život, njegov suslijedni tijek, prebacivanje svjetskih valova prema nekoj zakonitoj sinusoidi. Čovjek je samo onda sebe vrijedan kad i samoga sebe dogleda u tom kozmičkom vrtlogu, koji je nužno dvojnost u jedinstvu: vanjsko i fatalno određeno strujom atomalnog zbivanja; i nutarnje — poneseno tkanjem duha, trgano iz povoja prolaznosti, sve svjetlije, jače i ljudskije. Dogledavajući čovjeka u Čovječanstvu, Čovječanstvo u cjelini; motreći povijesni clairobscur — dizanja i padove, mir i revolucije, mladost i dotrajalost epoha, blokova, naroda, religija, ekonomike, politike, ideologija i sistema; ispitujući što to znači za njegovu savjest i posljednji usud — Čovjek pomalo doznaje što je Sabor htio reći riječima »Signa temporum — znakovi vremena«. Čovjek se u svemu prepoznaje kao — čovjek. Kao nosivost. Kao značenje i znak. Radosno spoznaje da je čovjek uvijek bio svoj pronalazak, jer je dar. Ali si je bio i zadatak, jer je cilj. Na svijet ga doduše postavlja bez predhodne privole sudbina ili Netko Drugi. Ali ga kroz dolinu u kojoj se iskivaju duše (Keats) provodi dinamizam i određenje darovane naravi. Čovjek se pronalazi da se izgradi. Da se ugradi. Da se s drugima dogradi. U pojedinim povijesnim odsjecima, u konstelaciji i sredini gdje se pronalazi, pronalazi sebe s napose obojenim zadacima. Može se roditi ili u povijesno otvorenoj ili u povijesno zatvorenoj okolini; može ugledati sunce ili pod vedrim nebom smirena života ili u krvavom požaru rata; može ga odnjihati kulturni ili primitivan ambijenat; može niknuti pokraj izvora vjere, može se zateći u pustinji nevjere; može ga dočekati ljubav, može ga progoniti nehaj ili mržnja... Po temperamentu i karakternim svojstvima možda je u sebi pun i zaokružen, možda raspuklina i razlomak. I sve to stvara »čovjeka«, mene, moje određenje, moju funkcionalnost, moj put.

Jer se svijet osjetio danas, kao nikad, poopćen, podjednak, pozvan na sve određeniji zajednički nazivnik — socijalno, politički, kulturno pa i religiozno — čovjek je pozvan sudbonosnije no ikada — da misli. Da razmisli što je njegovo biće, s nepobitno trajnim crtama ljudskosti i svrhovitosti, upravo danas, upravo pred ovim i ovakvim zbivanjem. To je Crkva imala na umu, kad nas je pozvala materinski i smiono, jednom jedinom naglašenom riječju, koja stvara okosnicu cijele njene misli (rekao bi pater Chenu) — a to je riječ »signa temporum — znakovi vremena«.

Briga za čovjeka

Čovjek mora postati svoj temeljni interes, kad je već jedini interes Božji. Ako Bog otkriva i objavljuje »božansku antropologiju« (Congar), te božanski

duhovito osvjetljuje i brani čovjeka, onda je doista čovjeka dostojan posao da se zamisli u se, da sam sebe domisli u svjetlu pameti i Objave, da sam sebe pokrene i usavrši prema toj spoznaji.

Kad se Crkva iskreno zagledala u čovječanstvo, jednostavno je rekla: »Treba spasiti čovjekovu osobu, treba obnoviti ljudsko društvo. Čovjek će, dakle, i to svaki pojedini i čitav, tijelom i dušom, srcem i savješću, duhom i voljom biti stožer svega našeg izlaganja...« (Uredba Gaudium et spes, 3) Ova zakletva posljednjeg Sabora postaje za današnje pokoljenje utjeha. Netko je stao pred nesmireni i žalosni svijet i rekao što još nitko nije kazao, da će čovjek biti »stožerna točka — cardo« svega ispitivanja i obrazlaganja što slijedi. Sabor nesumnjivo diše duhom Objave. Njemu je prije svega jasno iz Božje Riječi da je čovjek na svijetu culmen, akme, vrhunac, prva i posljednja stvorena vrijednost. Ako se čovjek izgubi, nemamo se više ni za koga niti za što brinuti. Čovjek je »najviši poziv« u svemiru, »altissima vocatio«. Taj poziv odjekuje u prostranstvima bića i čeka — odaziv. Ako čovjek mora na visine — mora kao čovjek, slobodno! Taj sveti paradoks — prirodno određenje i slobodno opredjeljenje — stvara dramu našeg opstanka. Ona je raspeta svim nutarnjim i vanjskim napetostima. Sukob ideala i osrednjosti, visine poziva i dubine otpada, vjernosti i nevjernosti — prati ljudske korake. To mora iskusiti i svetac i propalica.

Crkva ima grandioznu zadaću. Primila ju je od Bogočovjeka Krista. Mora se sva zabrinuti za čovjeka. Mora drhtati nad njegovom sudbinom, nad neproračunatim udesom, koji vitla i pojedince i mnoštva preko kontinenata i vjekova — nekud u gotovo nepoznato. U suprotnim pokretima povijesti, u složenim pojavama zbivanja, na neprekinutoj spirali napretka — od špiljskog do manhattanskog vremena — kršćani razabiru važan govor. Danas bolje nego ikad — izuzmemo li možda najvidovitije svete Oce, koji su ispravno motrili promjene svijeta u svjetlu Duha. Tako je Justin želio da sve na svijetu bude pomazano pomašću milosti. Klement Aleksandrijski reče da je sva grčka misao bila put prema Kristu. I Augustin i Bossuet i Vico nisu skidali očiju s događaja, koji su u povijesti čovjekovoj bili pravi izazov. Danas kršćani gledaju na vremena i procesualna zbivanja s mnogo realizma. Rasklapaju pojedine povijesne naslage i valove, hvataju sve točnije nutarnje značenje pojedinih epoha i događaja. Svijet postaje nekud prozračniji, razumljiviji, otvoreniji. Bolje ga razumijemo u vječnom planu Božjemu i u stvarnim vrtlozima vjekovnih preinaka.

Bog je nesumnjivo najveća ponuda svijetu. Od početka. Bog je svojevoljna i darovana, darovita i neispitana nadbistvena bliskost svijetu. Bog je preko svoje Objave najveća pouka i najširi obzor svijeta. Bog je jedino dovoljan i slobodan svemir za sav razvoj, za sve radosti i sve suze ovoga svijeta.

Ali i sam svijet ima fantastičnu funkciju. Svijet nije slijepa masa, naslijepo potjerana, naslijepo upravljena, bez smisla zaigrana. Svijet je »expectatio — očekivanje«, ko što piše Apostol Rimljanima. »I samo stvorenje — ktisis žudno čeka ovo objavljenje sinova Božjih...« Svijet uzdiše »in potentia obedientiali — poslušan za sve promjene«, rekli bismo ponešto kruto sa

starom školom. Svijet počiva na Božjoj Ruci za Božje Srce. Zasnovan je kao proplanak na kome će zaigrati Božje zrake. Svijet je jedino stvarno stanje, u kome se objavljuje ovostrano vezano s onostranim. To je granično stanje, ograničeno u sebi (raspadljivo — rekao bi Apostol), a neograničeno otvoreno za neprekidni advenat, dolazak i utjecaj Božji. Nije to fiktivno kazalište prema doumku i maštı Calderona de la Barca (El gran Teatro do mondo). To je stvarnost i zbilja svakog dana, svih meridijana i paralela, svakog ambijenta i svih situacija. U tom se svijetu odigralo i odigrava uistinu nešto grandiozno i pažnje vrijedno. Za svaki pojedinačni Dasein, za svaki osobni opstanak i njegovu završnu procjenu, neizmjerno je važno da u sebi kao cjelini doživi i poziv i nalog i odaziv i olakšanje. Kažemo u sebi kao cjelini, to znači u sebi kao raspetoj općoj vrijednosti, u sebi kao u općem suodnosu, kao u dijelu općeg stanja i zajedničkih pokušaja, jednog nataloženog i povijesno obrazloženog statusa, jednog aktivnog i prema budućnosti upravljenog napretka.

Ako čovjek vidi sebe u toj »suvremenoj« cjelini, neće prezreti povijesti jer mu je ona posudila ramena na kojima stoji. Neće odveć strepiti pred budućnošću jer je donekle nosi na svojim rukama. Čovjek »u cjelini« gleda sve što je primio kao nasljeđe, bez kojega si je neshvatljiv. Kroz prizmu prošlosti razabire kako je naša vrsta vjernije ili nevjernije, ustrajnije ili zamornije »očekivala« Objavu, govor i dolazak Božji. Takav čovjek preko teologije i filozofije povijesti dogledava infiltraciju božanskoga u ljudsko, u sve ljudsko, u sve autentično ljudsko. Neće ga zbuniti nijedan neuspjeh. Razumije odakle proistječe, kakav je demon za nj odgovoran, kako ga je ljudsko srce uz pomoć milosti ispravljalo. Takav je »čovjek cjeline« (daleko od izrastanja kroz hegelovsku Ganzheit) uvijek razaznavao i ono što je mnogima bilo skriveno: njegovu duhu, ko kakvu Geigerovu aparatu, polazi za rukom pronaći ponornice zla, vulkanska legla nemira, đavolsku inspiraciju koja se nije stoljećima izmorila. Njemu taj vidik neće zamračiti pogleda na ljudsku narav ukoliko je konstitutivno »slika i prilika Božja«; ukoliko je nedoglednim ponorima utočište Božje, svrhovito upravljena na Boga, nagovarana Bogom, pohađana Božjim Srcem, stalno skretana na bolje. Takav je čovjek u biti (per essentiam) raspeće, jer je duh još uvijek ranjiv i preslab pred materijom; duh — ne doduše pokusno — ali svakako »košnjevito« i bolno sustvoren s tijelom, da odgovori na presudni poziv ljubavi. Takav čovjek mora u »cjelini« i u sebi pronaći sve ljudsko i sve Božje. Ono Božje otkriva zapravo sam Bog (jer prema Pascalu jedino Bog dobro govori o Bogu). A ovo čovječje čovjek mora doznati i od Boga i od sebe. Od Boga kao planifikatora, stvoritelja, pratioca, spasitelja i osmislitelja povijesti. Od sebe kao stvora koji nije zakočen i sputan u širini misli, osim vlastitom ludošću i lijenošću. Čovjek mora savjesno i stalno, dan za danom, preko svih nanosa i pretvorbi povijesti doznavati koliko je otvoren za milost, a to znači za zbiljsku, vječno-perspektivnu suradnju s Bogom (mi smo suradnici Božji, reče Apostol, synergoi tou Theou!)

Čovjek se dakako mora gledati iskreno, kako bi se shvatio cjelovito. Ne smije ga zamračiti prevelik mrak, niti ga smiju izvarati iluzije varava svjet-

la. Ne smije se podcijeniti, ne smije precijeniti. Ne smije izdići pojedinca nad zajednicu, niti zajednicu nad pojedinca. Ne smije zanemariti duh moteći tijelo, niti prezreti tijelo roneći u duh. Svaka vrijednost u orkestru svijeta ima vlastiti zvuk i značenje. Zato se ne smije podati panici ako doživi časovit neuspjeh u sebi ili svome vremenu; niti smije oholo klicati kad se naoko sve sretno smiri. Čovjek uvijek ostaje čovjek — poprište svih mogućnosti, rascršće svih iznenađenja. Kad je Sabor u svjetlo-mračni, toplo-hladni, lakonski zacrtan portret današnjeg čovjeka zgusnuo njegove čudesne i zapravo neopisive osebine, nije pokazao svijetu nešto sasvim novo. Možemo bensonski uvjereno kazati, da je samo jače naglasio ono »sadašnje«, danas potresnije uočeno i obojeno, što vječnom sadržaju čovjekova bića i zadatka otkriva nov poziv. To je sigurno. Zato čovjek našeg vremena ne prezire Aristotelove Logike ili teretnih definicija; ne odbacuje Tomine analize bitka i duše; ne otklanja Descartesovih opisa spoznaje... Ipak će se hrabro i znalački staviti pod reflektor suvremenih »doznavanja« o samome sebi. Heidegger će mu bolje dočarati psihoontičko stanje razmišljanja nego Fichte ili Wundt... Sauvy ili Colin Clarc savršenije tumačiti naše demografsko i eto-kritično stanje nego Malthus ili Montesquieu... Gledati »cjelovito« znači — ne prezreti »trajnoga« u čovjeku, ne zanemariti povijesnoga, ali se napose brinuti za razvojno, za sve ono što se danas javlja kao teret i oslobođenje. Danas — za sutra.

Znakovi vremena — stalni signali

Bog je opomenuo ljude da ne prekrajaju njegovih vječnih sudova prema svojoj maloj mjeri. Ali im je bacio u lice izazov opomenom kako se premalo bave ispitivanjem svog vlastitog udesa, vremena i zbivanja. Tekstovi nisu nepoznati. »Ne spada na vas da znate vrijeme i priliku, koje je Otac odredio svojom vlasti« (Dj Ap 1,7) Inicijativa sveopćeg pokreta nije na našoj strani. Bog je prvi ljubio nas. Sveopću spiralu povijesti zamislio je on. Kada i kako ulazi s nama, kroz koja vrata i s kojom porukom — to je zaključilo njegovo srce. »Ne spada na vas...« Nikad čovjek ne može smisliti nešto presudno za spas čovjeka. Nikad se nebo ne otvara s naše strane. Čovjek nikad nije mogao prisiliti nebo, niti dosuditi sam svoju besmrtnu sreću. Bog je svoj dar i vlastito dobrostivo Srce. Svojom voljom otključava pristup, dariva blizinu i Prisutnost kojom sve obuhvaća. On objavljuje milost, a to znači njegov priklon duši i ulazak duše u njega. Sve je to — vidimo — nepredvidiva i toliko puta dokazana Božja samoinicijativa.

Ista Božja usta govore i ovo: »Licemjeri! Znate prosuditi stanje neba i zemlje. Kako onda ne prosudite i ovo vrijeme?« (Lk 13,56) Božji Sin sili našu pospanu i zatrovanu dušu na budno prosuđivanje. Treba gledati, misliti, zaključiti. Treba loviti glasove i prizore, pojedinosti našeg vremena unutar svih vremena. Treba vagati na prevažnoj vagi Svevremena ovo naše doba s njegovim pojavama. U njemu čovjek mora razabrati da li se izjutra ili svečera diže na obzorju crvenilo — i odakle udara vjetar!

Sabor je otvorio uši Kristovim riječima. I nama je prenio svoju želju: Morate prepoznati signa temporum — znakove vremena baš sada, za danas

i za sutra, za nedoglednu i započetu budućnost. (»Budućnost je već počela!« kaže u naslovu uzbudljive knjige novinar R. Jung). Sabor je progovorio nadahnut proročkim realnim Duhom, što ga je Krist obećao i stvarno poslao. »A Branitelj, Duh Sveti, koga će Otac poslati u moje ime, naučit će vas sve i sjetiti vas svega što vam rekoh!« (Iv 15,26). U tom Duhu Crkva zove na proročko gledanje. Na odsudno promatranje pojava koje su značajne za pomak naprijed ili za korak natrag. Na pomno proučavane silnica koje privlače pojedince i grupiraju mase, stvaraju akcione ili misaone struje, povlače pozornost svijesti na ovu ili onu stranu. Saborske riječi zvone veoma uvjerljivo. »Da uzmogne izvesti tu zadaću (obnoviti čovjeka) Crkva ima u svim vremenima zadaću pretresati i tumačiti u svjetlu Evanđelja znakove vremena (signa temporum). Tako da može na način prilagođen svakoj generaciji odgovoriti na vječna čovjekova pitanja o smislu sadašnjeg i budućeg života te o ljudskim međuodnosima. Treba dakle da shvatimo svijet u kome živimo te njegova iščekivanja, težnje i često dramatsku narav.« (Gaudium et spes, 4).

U znakovima vremena Crkva vidi dovoljno indikativa, koji prerasta u imperativ: znakovi su signalizacija za uspjeh ili propast! Razabiru se iščekivanja na koja svijet ima pravo, jer proviru iz dna naravi, koja je doduše u sebi vjekovno bitno identična, ali je okružena i natopljena novom atmosferom. Iščekivanja svijeta, o kojima govori Sabor, nisu ispraznosti, nisu grešnost, nisu kakva besmislena taština. Iščekivanja svijeta odrazuju — zakonitost. Bez toga je svaki razvoj nezamisliv. Čovječanstvo bi bez te zakonitosti i razvojnog uspona bilo blokirano i obzidano. Bilo bi statika, bezizražajnost ili najviše dosadno opetovanje. Salamunsku izreku »nihil novi sub sole — ništa novo pod suncem« treba popuniti paradoksnim »praeter ipsam novitatem — osim novosti same!« Iščekivanje bez ostvarenja mogla bi dušu ostaviti pasivnom i duboko razočaranom. Sabor je nadodao iščekivanjima — težnje, appetitiones. Težnje povezane s nadama. Težnje trasirane jasnim ili polujasnim crtama pameti. Svakako čovjeka — tu prazninu i vapaj, taj prostor duha i prostor života — treba ispuniti. Nema smisla posizati za onim što je irreversibile, nepovratno prohujalo i palo u tišinu vjekovne neumitnosti i smrti. Sad nam je žudjeti za onim što se može i mora ostvariti. U tome nutarnjem naponu i naprezanju Sabor čita »dramatsku čovjekovu narav — indoles«. Kao svaka prava drama i ova, najtemeljnija od svih, vezana uz svakoga i uz sve, igrana i još nedoigrana, skače iz čina u čin, iz slike u sliku, iz prizora u novi prizor. Prava drama ne potcjenjuje nijednog prizora, nijedne iskrene geste i riječi, nijednog zapleta i pokušaja raspleta. Prava drama, a to i jest opća i pojedinačna povijest, zahtijeva dobru opću režiju, ali i pojedinačnu pažnju. Ukoliko se odvija bez unaprijed napisanog teksta, pa se pirandelovskom slobodom stvara iz publike, još više iziskuje od svakog učesnika, još više opterećuje svačiju odgovornost.

Znakovi vremena zapravo su signalizacija i došaptavanja u toj golemoj drami čovječanstva. To su povijesni i događajni simboli, koji strše iznad prosječnog dnevnog života, bacaju neki sudbonosniji sjaj na svijest i događaje, zapažaju se kao pravi svjetionici koji skreću plovidbu i unose stanoviti nemir, pritanja, smirenje i nadu. Možda se i sama definicija tih »znakova«

bolje iskiva iz konkretnih primjera koji ne varaju, nego iz analiza koje mogu zvoniti bespredmetno.

Skrenimo opet k saborskim napomenama. Nisu potpune niti to žele biti. Nisu do kraja izvedene niti detaljno obrazložene. To je nemoguće izvesti u jednom ovakvom dokumentu. Nisu ni najstrože logički ispisane, jer bi to moglo postati zamorno i psihološki neuvjerljivo za čovjeka ulice, kome Sabor govori.

Ovdje moramo naglasiti jednu prednapomenu: svaki znak ili galaktička jezgra znakova za sve nas, krštene u Kristu, mora biti izazov. Znak nam govori, inače je nešto beznačajno. Ujedno traži od nas odgovor. Znak je postavljen kao smjernica no zahtijeva da se odlučno krene. Da se možda skrene. Da se pronađe spasonosna novost. Zato je analiza znakova našega vremena nemoguća bez ozbiljne odluke da se pred njima opredijelimo. Ne zaboravimo pametne riječi p. Chenua, o.p., da se »signa temporum — znakovi vremena« vrstaju iza prirodnih i konvencionalnih znakova kao nešto zasebno. To su »povijesni znakovi« (des signes historiques), izrasli unutar povijesti, na njenom tlu, silom njenog razvitka, uz pomoć vanjsko-prirodnih i ljudsko-slobodnih faktora. To su, veli on, događaji, možda je ispravnije reći — povijesne pojave i zbivanja. Imadu svoj strogo određen i opisan povijesni domet i značenje. »Contenu immediat«. Ali iz njih probija, dovoljno zrači, u dušu čovjeku udara još nešto. Naoko mogu izgledati maleni i beznačajni. Ali su stvarno klica golemih i dalekosežnih preobrazbi. Primjeri p. Chenua o padu Bastille, o konferenciji u Bandeoungu mogu to donekle osvijetliti. Mogli bismo navesti — u stilu »zvjezdanih trenutaka čovječanstva« Stephana Zweiga — mnogo takvih »zgodica« koje su zapalile revolucije dobra ili propasti. Dodajmo da to ne moraju biti upravo pojedini događaji (événements). Veoma često to su nizovi zbivanja, upravljeni i uhodani u jednom smjeru. Neka kao primjer posluži kolonijalizam ili dekolonijalizacija. Znamo da je u taj proces povijest uvukla vjekove, mnoge narode i nebrojene metode. Naše stoljeće dovoljno spoznaje da se nešto presudno zbilo upravo na tom terenu. Upravo tu vidimo da se obračunava ne samo s mrtvim stoljećima, nego sa živom sadašnjošću za jednu spaseniju budućnost. Nitko od krštenih neće tvrditi da je u pitanju samo komercijalno-politički odnos, nego bogatije i ljudskije shvaćanje čovjeka, njegova dostojanstva i Božjih prava. Slično se može govoriti o poopćenoj civilizaciji, ekumenizmu, teretu tehnizacije i atomiziranju umjetnosti.

Znakovi našeg vremena

Već prve riječi saborske Uredbe o Crkvi u suvremenom svijetu (Gaudium et spes) zvuče hrabrom i teškom intonacijom; »Radost i nada, žalost i tjeskoba ljudi našeg vremena, osobito siromaha i svih ožalošćenih, radost su i nada, žalost i tjeskoba također i Kristovih učenika . . .« Plovimo dakle burnim morem našega vremena i probijamo se kroz sve njegove hirove, virove, ljepote i strahote. Iz ljudskih krikova doznajemo ono posljednje i zajedničko, što je u naše vrijeme prodrlo jače nego u prijašnja i sve nas kao ljude neizmjerno muči ili barem zanima.

Velik je znak i to što se Sabor u 4. broju ove Uredbe zanima velikim rasponom i pravim naponom suvremenog čovjeka. Sabor ga gleda kako se guši od prevelikih želja. Kako se opija mnogim uspjesima. A po drugoj strani — tone u bezutješnoj tuzi, obilju nepravdi i nečovještva. To je znak da ljudska narav progovara (barem za iskrenije i vidovitije među nama) iskrenije i ljudskije nego prije. Da u nama progovara autentični čovjek, ponesen dvostrukim propinjanjem u beskraj — pameću preko znanja i voljom preko akcije. Znak je to da nas jače nego ikada draži osjećaj rodbinstva sa Sveobuhvatnim i Svemoćnim. U našu svijest probija sve veća odgovornost za naše moći duha i tijela, za našu nadmoć nad prirodnom i samom poviješću. Znak je to da dozrijevamo makar i kroz pubertetske ludosti i nastranosti — u čovjeka koji obuhvatnije nego prije, određenije nego u prošlosti, ulazi u — suradnju! U konkreaciju! U igru života i historije, koju je Bog otvorio na početku, i bila bi za sve ugodna da je nije zamračio demonski udes. Udes grijeha. Ako se želimo istrgnuti ne samo iz sile teže, iz tamne ograničenosti bez vidika, i dohvatiti sve veću nadmoć nad stvarima i sudbinom — nego također iz mračnih pandži zla, onda je i to znak. Znak, da je u našu povijest prilično prodrla spoznaja, da nas je kao cjelinu, kao zajednicu, kao čovječanstvo, prožeo skupni osjećaj i uvjerenje da se nešto može. Da čovjek nije kobna osuda. Nije rob prirode niti kruta vezanost uz prostor i vrijeme. Sabor će na jednom mjestu za taj naš napor da prerastemo uskotračni i staromodni tehnicizam i tupu ljudsku umišljenost pronaći put do Uskrsloga Krista. U svima će kušati raspaliti uvjerenje, kako je svaki pothvat slobode — pothvat pobjede. Prauzor je Krist koji napokon savršeno vlada svom energetikom, materijalnim pondusom svemira, vremenskim granicama i duhovnim pokretima — prodirući vedro u otvoreno srce vječnosti.

Po drugoj strani priznajemo, da naše vrijeme ostaje pod jednom teškom stigmom. I taj »mračni« znak, ta okrenuta medalja, jamstvo je da Krist djeluje. I da čovjek mora sutra bogatije surađivati nego je to bilo jučer. Riječ je o čovjekovoj nemoći. O svim zlima koja se pod imenom nepamćenih kriza klatare globusom, nadvijaju nad pojedine krajeve i klase, prijete sve jezovitijim prijetnjama rodu kao cjelini. Možemo prešutjeti običnija zla, ali se moramo suočiti s neobičnima. To je prije svega planetarna prijetnja biološke, atomske i psihološke propasti. Zapleteni u svakodnevnu gužvu mi na to i ne mislimo. Nije nam prokljuvalo u svijest da možda neki manijak drži prst na atomskom obaraču . . . da kakva demonska grupa ljudi smišlja biološku propast uz pomoć droga . . . da neka kuhinja sprema psihološko trovanje preko sredstava društvenih komunikacija . . . Spustimo li se s vanjskih prijetnji na nutarnje mračne razloge, nečovječnije od same prijetnje, pronaći ćemo pravog neprijatelja. Demona, dušmanina naše povijesti i naše vječnosti. Ugledat ćemo grješnost, koja nas muči i povlači kamo plemenito srce ne bi htjelo; osjetit ćemo nešto od pakla u svojoj savjesti i svojoj sredini, nad kojom se zgraža i sam Sartre, prepun mučnine.

Sabor priznaje da igra i na tu kartu. Prokazuje nam slabosti, koje se mogu zakotiti u nama ili zbog nas samih ili zbog đavla koji nas zavodi. U tom golemom i sumračnom prostoru današnjice, na tom bojištu i pred presud-

nim dilemama, može se izvesti jedna podrobnija filmoscena o drugim znakovima našeg vremena.

Zanimljivo je čuti da npr. p. Chenua to mnogo ne zanima. On je uočio da signa temporum, taj »lanac kolektivnog zbivanja«, koji se izdiže nad druga zbivanja, znače mnogo i sociološki i teološki. Nakon te konstatacije koju je kao mislilac obrazložio — šuti. Prepušta nas nama samima, a i Saboru, koji je u tome mnogo rječitiji. Redovnički subrat p. Chenua, dominikanac p. Jossua, čini nam se daleko realniji u svom članku Veliki znakovi našeg vremena (Svesci, 4—5, str. 7).

Dok zvoni ritam suvremene povijesti i dok se nad sve povijesno zbivanje toynbee-evski duhovi nadvijaju istražujući zakone »povjesnosti«, ne možemo spavati. To je zov i znak. Augustin, Bossuet, Vico, Berdjajev — bili bi sretni, kad bi mogli preraditi svoja djela o »smislu svijeta« pomoću znanja što ga mi danas posjedujemo. Koliko toga razumijemo iz pronalazaka prošlosti, iz pogleda (i uz pomoć elektronskih mozgova!) na budućnost. I sama temeljnica vječnosti dobiva na svojoj sigurnoj perspektivi. Mnogo toga obzirom na vrtoglavo prelijevanje svega u »metabistoriju« postaje jasnije. Čovjek nije samo individualno, ili samo tribalno — okolišno umsko biće. Na sve opipljiviji način postaje — općim čovjekom. Znanost nije više prćija uske škole ili bončevske zatvorenosti. Spoznaja o svemiru, o postanku, o razvoju o upravljenosti svega postaje opće dobro. Ljudi su sve spremniji da se uključe u zajedništvo baš zato, jer im je povijest shvatljivija. Poznata im je u svom dosadašnjem hodočašću svemirom. Naslućena u budućim danima, koji nas zovu da skupno, potpomognuti znanošću i tehnikom, općom sviješću i moralno zajedničkom odgovornošću ostvarimo budućnost. Kolikogod ispravna kritika pokapa neke Teilhardove postavke o razvoju svijeta, ne možemo zanijekati da je jedna konstatacija odveć očita: nikad nismo bili svijesno povijesna bića i bića poviješću prožeta kao sada. Sutra će to ljudi biti još i više. Razvojna punosvijest kolektivno dozrijeva.

U viziju današnjih znakova Sabor prodire preko novosti koju zove »mutationes — promjene«. »O duboko izmjenjenim okolnostima života — de profunde mutatis condicionibus«, piše na pročelju 5. broja. Te promjene ne čekaju nikakve propusnice da se nastane među nama. Valjaju se kao okrutni i posvudašnji valovi i bujice. Tu su. Treba ih registrirati. Naše su i mijenjaju nas. Često nas obraćaju u »nova stvorenja« nezaustavno — i nepopravljivo. U nama mijenjaju perspektivu, orijentaciju, ukus, želje, nazore. Uz pomoć znanosti i tehnike, uz pomoć zajednice i skupnih akcija, uz pomoć seobama, sve dubljeg zajedništva i suodgovornosti, mijenjaju narode, običaje, shvaćanja, postupke, sisteme.

Sabor na prvome mjestu motri kao stvarni »znak« za naše razmišljanje i djelovanje — promjene socijalnog poretka. Prelomni nagib svijeta prema novom socijalnom zahtjevu i redu. Planetarno izvlačenje iz stoljetnih tribalnih, nacionalnih i državnih tvorevina; istupanje iz klasnih i rasnih tradicija koje su u strogom stlu tabua živjele od paleolitika do danas; prekonoćno buđenje čitavih masa Afrike i Azije, koje — jedva probuđene — stupaju na asfalt i žele se popeti u raketu ... Sa Saborom treba gledati veoma pozorno sve što se zove »preobrazba društva«, bilo da nadire u život obitelji — broj-

čano, odgojno i zvanično; bilo da se odnosi na etničke i narodne skupine, koje moraju otvarati granice — sve nemoćnije pred navalom sredstava za društvene komunikacije; bilo da preko raznih slogana pothranjuje želju siromašnih za izravnanjem, i želju bogatih da ne propadnu; bilo da razara naglo i bezodvlačno ustaljeni tip patrijarhlnog nomadskog i seljačkog života, pozivajući mase na migracije, bacajući ih u anonimnost mamut-naselja; bilo da industrijalizacijom nameće silu samoj prirodi, otimljući joj spoznajom tajne, nadograđujući je čudesnom pretvorbom elemenata i serijskom proizvodnjom; bilo da se ta preobrazba javlja unutar same vrste, uvjeravajući na svim uglovima zemlje da stupamo u doba ljudske zrelosti i pesonalizacije. Vidimo da je to sve šira platforma na kojoj živimo. Jasno je da takav pomak čovjeka iz milenarijski okovanog načina mišljenja i života u ovakvu planetarnu i kozmičku novost ne može proći bez potresa. »Žena kad rađa osjeća bol, ali kad rodi . . .!« Ovo rađanje u novost, ovo otvaranje vrata — sigurno podosta škripi, i teško je. Ali je tu. I znači nešto veliko. Možemo ovdje spomenuti viziju i napomenu, koju iznosi pastor Harvey Cox. On se tuži npr. na to što je naša moralka vjekovima razrađivala teoriju o državi i njenim pravima, a zanemarila je socijalne čovjekove odnose. Današnji »socijalni revolt svijeta« sili kršćane kao »znak«, da treba do kraja izvesti nauku o »društvu«, u Kristu dovoljno široku za svakoga i dosta dinamičnu da nadvlada historijske neprilike. Crkva sve bolje prepoznaje most prebačen od Krista do svakog čovjeka i svih institucija. Nauka o Mističnom Tijelu Kristovu još uvijek nije ni dovoljno ukorijenjena kao uvjerenje za pojedine savjesti, niti dosta široko primjenjena na sve svjetske situacije. Crkva upravo pred ovim znakom sudbonosnih prijelaza u nov, socijalizirani, međusobno zaokupljeni i povezani tip egzistencije ne smije ostati šutljiva ili mrtva. Pred sveobuhvatnim Bogom treba sistematski dokidati nepotrebne granice i tužne pokušaje zolacije. Tko vjeruje u Oca na nebu, u Spasitelja na Golgoti, u zajedničku Crkvu svijeta — ne može zaboraviti bratstva na zemlji. Ako nam je Bog otvorio Srce preko planeta, zašto ga ne bismo ugledali u svima na čitavom planetu? Ako Bog čovjeku zapovijeda da zavlada zemljom, da je iskoristi, i da bude uz to brat braći — onda je nemoguće zamisliti takav svijet a da ne bude jače zbližen, socijalno poopćen, za sve zauzet. Ne počiva li u suvremenim pitanjima koja križaju našim dušama upravo ta težnja? Slažemo se s p. Chenuem, da se pravo povijesno-prirodno zbivanje može javljati na žalost i krivo obojeno. Ali to je riječ o umjetnim ideologijama, a ne o organskom rastu. (On tako sudi i o samom ateizmu, što ne bismo do riječi prihvatili, kao ni Sabor.)

Ovaj (socijalni) znak izvikuje još nešto: kad nam povijest nalaže zadaću (po nekom znaku), onda dolazi i do rješenja! Svi znamo što je demografski »boom«, eksplozija čovječanstva, koja prijeti nekim krajevima prenaseljenošću, možda gladom i katastrofom (dosta je imati na umu Indiju). U isto vrijeme čovjek raste u vještini, planiranom i plodnom radu. Pronalazi nova i nepregledno bogata polja i vrela hrane. Ako se mora utrkivati s elektronskom brzinom, pronalazi elektronske computore. Kad se industrijski i tehnički opojen zbija u gotovo neljudska mega-naselja- pronalazi i sredstva da se bar na mahove mase rasele, da se lakše pregledaju i vode, da se zajednički život

lakše sračuna i planira. Jedan francuski komentar Uredbe o Crkvi u suvremenom svijetu donosi ovaj zaključak: naše društvo postaje industrijsko. Čemu riječi kad su pred nama neumoljive činjenice i statistike? Crkva ne smije danas tražiti od vjernika da izgrađuju drukčije društvo, budućnost drukčijeg tipa, no što je ovotipna. Crkva na ovaj izazov i na takav planetarni znak mora taj pomak u industrijalizaciju i socijalizaciju uočiti, prihvatiti i humanizirati. Mora je haritizirati, pobožanstveniti (kao nekoć druge načine življenja). Tako će ga duboko solidarno i slobodno izgraditi. Htjeti raseliti gradove, zaustaviti migracije, dokinuti turizam, uništiti sredstva društvenih komunikacija i poništiti svijest zajedništva koja kroz sve to raste — koliko je nerealno, toliko bi bilo kriminalno.

Mnogi misle da je veći znak — signum temporis — koji sili na razmišljanje — niz promjena u psihološkom, moralnom i religioznom doživljavanju čovječanstva. Sabor je naznačio dva-tri primjera.

Čitavo je čovječanstvo suočeno s tim promjenama od kojih su veće i fatalnije jedva zamislive. »Mutatio mentis et structurarum«, izraz je i dosta jak i dosta neodređen. To je svakako mentalna promjena, što je Oci Sabora napose naziru u mladoj generaciji. Nepovjerenje mladeži, žestoko izraženo raznim pobunama, rađa se iz sumnje u dosadašnja dobra i vrijednosti. Ako je sve bilo dobro, kako je moglo doći do zla? »Ako mi ne možemo pridići Francuske, tko ju je i zašto srušio?« pitaju revoltirani mladi Francuzi. Mladež svijeta postavlja slično pitanje svemu svijetu. Mladi znadu da su mnogo toga prerano upoznali ili su ih prekasno uveli u pun aktivan život. Pouka im svršava — u tolikim stvarima — već do petnaeste, šesnaeste. A ne dobivaju svog udjela u povijesti možda do dvadeset šeste, sedme ... Čime da ispune tu vremensku prazninu, ako im zabranimo i samu bunu? Nisu li njihove nastranosti (u modi, zabavama, seksualnim ekscesima, neredu, drogiranju) upravo time uvjetovane? Da li roditelji i odgojitelji, pita Sabor, sve to uviđaju i hrabro mijenjaju svoje navike, koje postaju preuzak i neukusan okvir za današnju i sutrašnju stvarnost? »Odatle teška pometnja i u načinu i u normama života« jadikuje Sabor.

Ove promjene diraju ne tek natren i tangencijalno, nego radijalno i u srži naše moralne institucije, mnoga naša shvaćanja. Da podsjetimo na psihofreneziju na seksualnom i uopće na afektivnom području! »Bez predrasuda uočimo što je današnjoj generaciji dopušteno ili zabranjeno, pred čim se klanja, a što otklanja ... Perturbatio, veli Sabor, in agendi normis! Pometnja u načelima ljudskog djelovanja.

Kršćane, i ostale vjerne, nadasve zebe oko srca kad čuju da nadolaze, i da su već tu — religiozne promjene. Taj strah ne mora biti opravdan. On je u mnogima stvaran. Spisi tolikih religioznih dijagnostičara navješćuju jednu areligioznu javnu epohu čovječanstva. Time ne žele zanijekati čovjekove biti, koja ostaje i na specifični način još očitije postaje religiozna (ens religiosum). Njegova dimenzija za onostrano i za besmrtno vrijedno samo se širi. Sabor se i sam raduje, što se u samoj religioznosti nešto veličajno zbiva. Čovjek u religiji prelazi iz ponešto maštovitog, od sujevjernog i poluvjernog bića na religioznu čistinu. Sve naglašenija moć da prosudi svijet i njegove sile, nadsvijest i njegov govor, čisti čovjeka današnjice, kaže Sabor, »a magico

mundi conceptu — od magičnog i mitskog shvaćanja svijeta«. »A superstitionibus adhuc vagantibus« — od kojekakvih nastranosti, kojima je vrvio veći dio srednjeg pa i novog vijeka. Vjera ne želi u svakom zakutku prirode vidjeti duha ili zloduha. Očišćena religioznost prepušta svijet njegovim zakonitostima, njegovim energijama i njegovim uzročnostima. Grmljavina prestaje za našu djecu odzvanjati kao prolaz svetog Ilije! Čovjek pročišćene vjere svakako lakše doživljava transcendentnog (i uvijek imanentnog) Boga u njegovoj osobnoj veličini, svetosti, dobroti i očinstvu. To je onaj »vividior sensus Dei«, koji provodi pojedince kroz život mirno i odlučno. Bog ne potpada pod svjetskost i preformacije svijeta. Svijet postaje dosta autonoman za svoj vlastiti udes po volji Božjoj.

Sad ćemo se razići s p. Chenuem. On piše da ateizam masovna pojava našeg stoljeća, oblak što sve jače prekriva religiozno nebo, nije u pravom smislu »signum temporis«. Priznaje da su ateizam i teška apostazija golemih područja planeta »činjenica — une donnée« modernog svijeta. Ateizam je, prema njemu, »ideološka interpretacija« suvremenog kretanja povijesti. Misli da bi trebalo »deblokirati« i odvezati suvremeno zbivanje od te interpretacije. Sabor je međutim drugog uvjerenja. Ne samo da posvećuje tri paragrafa ateizmu, već ga naziva jednom od najtežih stvari i stvarnosti našeg vremena (»atheismus inter gravissimas huius temporis res adnumerandus«). Govoreći o »znakovima vrmeena« Sabor ne prešućuje ateizma. To je fenomen — ne više skriven u pojedinim srcima niti samo iskazan određenim filozofskim riječnikom. Za mnoge je ateizam zahtjev znanstvenog progresa, dosljedno — povijesnog uspona. Mnogi ga smatraju temeljem i potrebom novoga humanizma. U mnogim krajevima postaje službena ideologija, nudeći se svemu svijetu. Zar takvo zbivanje ne očituje silu teškog i potresnog znaka? Ako možemo nazvati »znakom« našega vremena demografski boom, dekolonizaciju, masovnu civilizaciju, socijalizaciju i urbanizaciju, s daleko manjim radijusom djelovanja na skretanje čovjekove misli, kako da ne bude »znak« ateizam, koji budi najsudbonosnije misli i odluke? P. Chenu priznaje da je velik znak našeg vremena »sekularizacija« i desakralizacija«. Mislim da je jači znak »ideološki ateistički orkan«, koji mijenja strukturaciju ideje i akcije.

Sve porođajne muke našeg vremena kroz koje moramo proći svlačeći dosadašnju i oblačeći buduću kožu, stvarno su muke. Sabor ih češće spominje i znalački niže, od osobnih, preko obiteljskih i plemenskih, do narodnih i međunarodnih (u 8. br. Uredbe). Te su muke pojačane jer su sve općenitije. Kad ih uporedimo s dobrima za kojima žudimo, one su sve neprirodnije. Vanjske muke htjeli bismo preko noći ukloniti liječničkim i socijalnim zahvatima; nutarnje opet brzim i uspješnim psihointerventima. Kad se sjetimo kakve je strahove podnijela Evropa pri sudbonosnom skoku iz staroga u srednji vijek; koliko su se narodi grčili u groznici raznih revolucija dokidajući feud i srednjevjekovnih status — onda ove daleko teže promjene, koje otvaraju planetarno disanje roda; ovo rađanje ne fantastičnoga kozmopolisa, nego uređenijeg organskog i federalnog svijeta i nisu tako strašne. Nad njima se izdiže, opravdava ih i stvarno ih želi premostiti uspjehom vizija Sabora o »općenitijim težnjama« ljudstva, koje pokazuju kud nam je krenuti. To je pravi signum, znak na ovom sekularnom ili milenarnom raskršću.

Začeto je i već se rađa uvjerenje, da čovjek neće samo vladati sumrtvom prirodom i bogatiti se njenim blagom, nego će za ljudsku vrstu uspostaviti ljudskiji poredak (političko-socijalno-ekonomski) kako bi osobnost prasla i zajednica izrasla. Evo nekih sektora tih općih težnji: svi narodi žele biti ravnopravni, čemu se sigurno najviše veseli sam Bog. Svi ljudi žele sjesti za podjednako pripravljen i bogat stol civilizacije i kulture, što su nagoviještali već crkveni Oci. Svi žele imati više udjela u vlasti zakonodavstvu, u sve većoj slobodi mišljenja i odluka. Gladni narodi ne žele biti gladni. Neuki ne žele ostati u neznanju. Žene traže pravedniju ravnopravnost. Radnici svoja ekonomska, socijalna, politička i kulturna prava. Mladež, pa i djeca!, svoj ljudski status koji nije ropstvo, nego ljubav. Kroz sve to iskače pred oči zajednička i sve jasnija težnja, da svaki pojedini čovjek, živio on ne znam gdje pod svodom nebeskim, bude slobodniji i sretniji.

Tako je Sabor nabrojio u svom »inventaru« glavne znakove našega vremena. Neke je — vidjesmo — samo natuknuo. A sve je donekle sveo na zajednički nazivnik, temeljnu pokretnu ideju ovog vremena: na probuđenu svijest o ljudskom dostojanstvu, koju su isticali svi prevrati, sve filozofije i sve revolucije posljednjih vremena.

Završne misli

Znakovi vremena, signa temporis, ustanova su Božje volje. Moraju djelovati na ljudsku misao i na ljudsku volju. Njihova je misija spasiteljska i nadnaravna. To je neprestano buđenje na refleksiju i odluku. Svaki se znak vremena ljudima nameće kao izazov, kao pozv i kao neki početni odgovor. Kršćane zove da se pozornije zagledaju u Božju Tajnu, Mysterium Salutis. Da dosljednije prate Božji odgovor na sva naša pitanja. Znakovi nas vremena sile da dublje zaronimo u presvete osnove Božje s našim rodom. Da u Bogu i njegovoj Objavi dogledamo smjernice i pomoć koju ima za naš čas. (Zato je značajno, da naše doba sve nestrpljivije prilazi čitanju i proučavanju Božje Riječi, Svetoga Pisma).

Ovi znakovi, darovani i nanizani kroz povijesno zbivanje, ustrajno pozivlju da razmatramo Božju volju i s obzirom na pojedinoga čovjeka, i što se tiče raznih zajednica, i s obzirom na pojedine oblike života i djelovanja, i s obzirom na čitavo čovječanstvo. Znakovi vremena sile kršćane da otkriju sliku svoga trenutka u nacrtu Božjem. Da izvuku poruku i dar milosti, kako bismo i sami pomogli ostvariti Božje zamisli. Jer je u svemu tome valjda najdivnije to, što kršćani ne samo otkrivaju neke znakove, nego stvaraju nove! U njima se odrazuje sve više Boga, sve više besmrtnog udesa, topline i srca — Božjega i ljudskoga srca. Po kršćanima, po Kristu u njima, priroda i povijest postaju sve humanije (kako je želio i Marx, kao što je od kršćana očekivao i Nietzsche). Na tom putu čovjek postaje savršen humanist, jer propovijeda i ostvaruje prave humane crte, crte Božjeg djeteta. Tako svijet prestaje biti neko nemoćno očekivanje, expectatio. Svijet postaje u svim dimenzijama sve određenije dovršenje prema zamisli cjeline i punine, kako je u vjekovječnim dubinama nosi u sebi Trojedini. Nosi je u sebi, a s nama i po nama, svojim suradnicima i sretnicima, povijesno ostvaruje.

Dubravko IVANČAN

NA DJEDOVOM GROBU

Vratio sam se, djede, opet na tvoj grob
duboko u noći. I ti bi noću došao
nevoljen od dana i sunca. Je li ti teška
zemlja, djede, što si je ostavio,
kojeg to dana i sa sirotinjskim zavežljajem
krenuo u Ameriku? Prevaren, izdan,
ususret novim izdajama, do groba
i preko groba. Koliko si samo puta
gledao svoj grob u tuđoj zemlji?
Bezimenu raku s bezimenim onima
sa požutjele fotografije, gdje si
obilježen križićem? Ili pak s onima
od kojih nema uspomene. Ni te,
jedine. Koliko si puta zaplakao, djede,
uzdahnuo za onima, koji su te otjerali,
prodali tuđini? A kad si se vratio
stran iz strane zemlje, zar su ti
zahvaljivali? Nisu li opet htjeli orobiti
tvoj trud i tvoju molitvu?
Zavikao si i pokazao im vrata
napokon svojega doma. Zašutjevši
bio si kao zauvijek šutljiv. A meni bi
tepao: »Dječače moj! Ti, moj dječače!«
Upamtio sam tvoju nježnost . . . *Došla je*

smrt. Peklo te u srcu. Što te to
boljelo? Sjekirom si htio izvaditi
iz srca to što peče i nesnosno pali.
Da li i posljednju brigu, posljednju
strepnju za nedostojne. Uspravio si se
podigao ruke i zavapio: »Sveti
Kuzma i Damijane!« I bio je kraj.
Moj djed je preminuo.

Godine i trave prelažahu preko tvoga
groba, ali si prisutan kao i za dugih
prekooceanskih godina. Sada
za oceanom smrti. Govoriš mi.
Razabirem tvoj glas, razumijem ga.
Stizao bi mi i kada bi se naginjao
bez ikakve nade nad tvojim križem.
Nad tvojim jednostavnim križem, djede,
neuglednim i grubim, no uspravnim
kakav si bio, a koji bi mogao
nalikovati i na pesnicu. Čujem te, djede,
spavaj!

Ivan LAZAROVIĆ

RASCJEP EVROPSKE DUHOVNE SVIJESTI U DOBA SKOLASTIKE

Susret egzegeze s poganskim shvaćanjima u estetskoj konstituciji srednjevjekovnog literarnog jezika pojmova

Moderni odnos kolektivne evropske duhovne svijesti prema Srednjem vijeku počinje sa Voltaire-om. Romantičari, braća Schlegel, Grimm, Novalis, Uhland i drugi istražuju temeljitije Srednji vijek i pobijaju Voltaire-a.

Jednima i drugima je zajedničko,da se prema Srednjem vijeku odnose kao prema nečem drugom, kao prema jednoj epohi iz koje su oni izuzeti, Voltaire tako, da polemizira s tom epohom, romantičari tako, da je idealiziraju, smatrajući je neke vrsti zlatnog vijeka, epohe u kojoj je nastalo ono, što se danas naziva Evropom. U djelima romantičara i Voltaire-a Crkva se pojavljuje takorekuć kao sinonim epohe, nosilac pojma i njegova inspiracija.

Ovaj rad je pokušaj određivanja jezika kao sistema svijesti i stila mišljenja, koji je nastao u Srednjem vijeku, a koji do danas još uvijek pretstavlja osnovnu skalu našeg estetskog saopćenja. Uloga Crkve ne da se zanijekati u ovoj stilizaciji naše svijesti,Crkva je prisutna kao stilizacija, inspiracija, ali i kao polemiziranje s poganstvom. Danas, u doba, kada se Crkva reformira, ponovno se pitamo od čega se sastoji Crkva osim od Evanđelja, što je uspjela da apsorbira, a gdje je doživjela neuspjeh i zašto.

Poetika skolastike

Za kasno carstvo karakteristična je potpuna afirmacija kršćanstva u borbi sa klasičnim gentilizmom i kasnijim gotskim Arijanizmom. Bar to tako izgleda. Paralelno s afirmacijom kršćanstva, dolazi do potpune dekadencije antičke tragedije, koju su crkveni oci napali s pozicija platonizma. Može se dakle tvrditi, da je u to vrijeme prekinut kontinuitet antičke književne tradicije. Sva kasnija nastojanja svih književnih pravaca, epoha i pokreta, da prebrode taj jaz neće uspjeti.

Jedno jedino djelo zaokuplja sve umove orbisa terrarum kasne antike — Sveto Pismo. Crkveni oci smatraju i tvrde, da je jedino Sv. Pismo dostojno ljudskog zanimanja. Da crkveni oci nisu imali teškoća s tumačenjem Svetog Pisma vjerojatno se nikad ne bi sjetili umjetnosti kao sveti Augustin, koji je u umjetnosti, retorici i poetici vidio mogućnost tumačenja Sv. Pisma (1). Slično i Cassiodor u Institutiones (2).

Poslije Bede Venerabilisa nema više tumačenja Biblije, ali Alcuin pristupa poeziji posve slično kao što su crkveni oci pristupali Svetom Pismu. Pjesničke istine samo su naoko lažne, vješto oko učenog čovjeka otkriva skrivenu istinu. Mundo uti — Deo frui (3). Štoviše, Alcuin prekraja Virgilove Georgike, da bi im otkrio, odnosno istakao skrivenu istinu (4), što bismo mi danas nazvali neopisivo barbarskim. Stav prema poeziji sada je posve drugačiji nego za

vrijeme antike. Pjesnik nije više neprikosnoveni svećenik ljepote u božanskom ludilu, a poezija nije više klasično u sebi dovršeno savršenstvo. Poezija je u shvaćanjima rane skolastike Božja alegorija, odnosno personalni događaj na relaciji pjesma — interpretator. Poezija je dakle nešto vječno živo, nešto što se stalno mijenja i sadrži u sebi bezbroj mogućnosti odnosa između čovjeka i Boga, spoznaje. Riječ nema samo jedno značenje kao što to kaže Aristotel, nego sensus historicus seu carnalis i sensus mysticus seu spiritualis (Habranus, Clericorum institutiones) (5). Hugo de St Victor smatra da postoji expositio historica i expositio allegorica (De scripturis et scriptoribus sacris) (6). Alexander Halens u Summi piše ovako: Hinc introducitur passio Abel, ut significetur passio Christi et iustorum; malitia Cain, ut significetur perversitas iniustorum, et sic in ceteris. Introducitur ergo in historia sacrae scripturae factum singulare ad significandum universale, et inde est, quod eius est intellectus et scientia. (7). I Sveti Toma Akvinski prihvaća metaforični jezik (Summa I, q. 1, a. 9): Poeta utitur metaphoris propter representationem. Representatio enim naturaliter homini delectabilis est (8).

Nije samo filozofija, nego i poezija prema shvaćanjima skolastičara bila ancilla theologiae, samo stepen i to možda dosta niski stepen na putu prema Bogu. Tako se u to vrijeme u samostanskom slangu pojavljuje za poeziju pejorativ-poetria-, dakle nešto što nije stvarno stvaralačko (9). Odatle današnja engleska riječ -poetry-.

Poetika gnostičkih sekta

Slika estetskog i duhovnog života skolastike je prije svega učena. Učenost određuje, ali i opterećuje poimanje svijeta, Boga i poezije, ona ga vezuje za masivni instrumentarij teološkog aparata i samostanske biblioteke, koja neprestano raste. Poezija bar u sudovima skolastičara postaje interpretatorna. Da li postaje i pitomi instrument teološke spekulacije? To nipošto, štoviše, ona ubrzo dolazi u spontani, ali veoma oštri sukob sa svetim Oficijem. Danas nije moguće utvrditi točan razlog zašto su teolozi, kao npr. priora Hrrad od Landsberga počeli nazivati pjesnika »Poetae vel magi spiritu inmundo instincti« (10). Da li nam nešto kaže činjenica, da su se trubaduri 1210. mahom borili protiv križara Inocenca III? Peire Vidal slavi u svojim pjesmama zamkove poznate kao sastajalište albigeneza (11). Nisu li provansalski trubaduri i sami bili albigenezi? Nije li njihova poezija u uskoj vezi sa heretičkim učenjima?

O svemu tome teško je govoriti, ako se zna, da su teološka djela heretika spaljena. Baš zato, osuđena učenja i spisi mogu mnogo što da nam kažu.

Johannes Scotus Eriugena odgojen je u Irskoj u samostanima, koji su još uvijek čuvali bogat zavještaj antike. Tako je Eriugena bio od onih rijetkih monaha, koji su u to vrijeme znali grčki. Iz njegovih klasicističkih, panteističkih učenja, koja su odbačena 1209. (samo godinu prije križarskog pohoda Inocenca III) na provincijskoj sinodi u Parizu za nas je zanimljivo učenje o simbolima.

Ljudska priroda ne može da shvati apsolutno, ona treba posrednika, simbole, čulne forme, preko kojih razum prodire dublje. Svijet je postepeni put Bogu, a »gradus analytici« su baš simboli, dani u prirodi ili stvoreni od čo-

vjeka. Čovjek treba da umnoži broj simbola stvaranjem i to prije svega pjesničkih stvaranjem. »Biblia est in diversis symbolis atque doctrinis contexta«. Simbol dakle nema dva značenja, sensus historicus seu carnalis et sensus mysticus seu spiritualis, nego naprosto bezbroj značenja, on je upravo bremenit značenjima (12).

Ovo učenje, koje se doimlje kao manifest viteške poezije odbačeno je, što čini posve umjesnim pitanje, da li se estetski instrumentarij srednjevjekovne poezije oslanja samo na biblijske alegorije ili možda koristi alegorijski i simbolički i nekršćanske religiozne predodžbe sa mitskom predajom.

Poganstvo u viteškoj poeziji

U romanu Chrètien de Troyesa Parcival ptice na veliki petak pjevaju latinski. Nisu li ptice alegorije anđela? U viteškom romanu se ptice pojavljuju kao glasnici. Djevojkama dolazak zaručnika objavljuje soko u snu. Ptice su dakle simbol glasnika, ali i anđeli su u Starome Zavjetu glasnici Božji. Svi primitivni narodi međutim smatraju ptice znamenjem (13). Dok Kudrun u zatočeništvu pere rublje na morskoj obali, doleti jedna ptica, kaže joj se kao anđeo gospodnji i najavi joj dolazak oslobodioca. Kralj Oswald u njemačkom žonglerskom epu St Oswald šalje gavrana daleko preko mora, da prosi lijepu kćer poganskog kralja Arona. U ovom epu se gavran pojavljuje u posve pozitivnom smislu (14) otprilike kao facultas animae kralja Oswalda ili čak njegova »external soul« (15). Kršćanskom simbolu anđela pridata su mnoga poganska i magična obilježja, koja često posve prevladavaju.

Tako Brünhild, djevica nadljudske snage stoluje u čvrstom Insensteinu daleko na sjeveru. Njeni mnogobrojni prosci moraju da savladaju niz zapreka atletske prirode. Ne uspiju li, gube glavu. Ali ako uspiju i ožene se sa Brünhild, te Brünhild izgubi djevičanstvo odmah će izgubiti i svoju natprirodnu snagu. Ovaj motiv, čiji se počeci s prilično sigurnosti mogu utvrditi u poganskim vremenima i koji je zabilježen kod velikog broja naroda između Atlantika i Kine (16) otkriva nam jedno posve pogansko shvaćanje djevičanstva: djevičanstvo, koje daje snagu. To je shvaćanje karakteristično za indoevropske prareligije Kelta, Germana a naročito Indijaca (17). Ne objašnjavaju li nam ta poganska shvaćanja djevičanstva mnoge srednjovjekovne pretjeranosti u tom smislu? Možda je Brünhild, amazonka, žena poluboginja, preteča kreposnih trubadurskih dama, koje su svojim obožavaocima uvijek znale da kažu samo ne?.

Predkršćansko pripovjedalačko blago potpuno se afirmira u žonglerskim epovima i viteškim romanima. U jednom od epova o Dietrichu, Hugdietrich, glavni junak je zaljubljen u lijepu Hiltbuc von Schnek, koju otac drži zatočenu u jednoj mračnoj kuli. Ovaj ep jasno podsjeća na klaustraciju djevojaka u pubertetu kod velikog broja primitivnih naroda, koji vjeruju, da bi djevojka mogla da zatrudni i od samog sunčevog zraka. (18). Nije li bijelo lice nevjesta naše narodne poezije također posljedica sličnih shvaćanja?

U drugom dijelu Nibelunške pjesme Hagen se umori boreći se sa Hunima. On pije krv poginulih, koja obilno teče i to ga odmah okrijepi. Italoni na Filipinima piju krv ubijenih neprijatelja, da bi stekli njihovu snagu i hrabrost. (19).

Očigledno je, da i jedni i drugi vjeruju, da se u krvi nalazi duša. Na početku »Kudrun« Hagen pije krv aždaja, koje je ubio, što mu daje nadljudsku snagu.

Čežnja za ljubljenom djevojkom, koja izjeda trubadure i navodi Oswalda kralja Rothera, Hugdietricha i tolike druge zaljubljenike viteške epike na tako vratolomne pothvate da bi zadobili nevjestu očigledno spada u predkršćanske religiozne predodžbe i vezuje se za predodžbu žene poluboginje, djevice i neugasive ljubavi prema njoj. I u samom motivu ženidbe sa zaprekama možemo nazrijeti predodžbe iz doba matrijarhata. Očevi, koji ljubomorno čuvaju svoje kćeri i ubijaju svakog prosca često i sami žele da se ožene vlastitom kćerkom kao poganin Aron u žonglerskom epu St Oswald (20). Viteška ljubav je ljubav u kojoj se kao u Tristanu postavlja problem preljuba a ne problem djece kao u biblijskim pričama o Raheli i Liji, Rut Moabićanki, Tamari i drugima. Ta ljubav puna čežnje i izgaranja, koja duši ne daje mir, a vodi u smrt i aparentno nalikuje na gnostičko uzdizanje duše prema Bogu oslobađanjem od svega materijalnoga u smrti. Problem međuljudske ljubavi i solidarnosti ne postavlja se. Amor umjesto starokršćanske agape.

Poezija nam se otkriva sada kao estetski sistem, koji se oslanja na mit. Općeg karaktera i strana dogmatskim usiljenostima poezija se ne da ograničiti samo na Sveto Pismo, ali je Sveto Pismo a još više tumačenje Svetog Pisma ipak determinira kao alegorijski jezik. Sve je u Srednjem vijeku pisano alegorijskim jezikom. Tomini traktati o anđelima i đavolima danas jedva još da se mogu doslovce shvatiti i izazvati onaj strah, koji je kod čovjeka XIII. st. izazivala Tomina rečenica »Quod aer caliginosus est quasi carcer daemonibus usque ad diem iudicii«. Takovi traktati su danas poezija teologije.

Rascjep kolektivne svijesti

Ovakav pogled na Srednji vijek, koji je idealizirao Novalis, kazuje nam, da je to vrijeme bilo mnogo manje kršćansko, nego što je to romantičarima izgledalo. Brojni procesi vješticama kazuju nam, da je Crkva još u XVII st. vodila ogorčenu borbu sa poganstvom. U XII i XIII. st. kršćanstvo se je borilo sa barbarskim gentilizmom, koji se baš u to vrijeme afirmira u književnosti i pretstavlja sadržaj feudalnog zabavljanja. Književnost bismo u Srednjem vijeku mogli nazvati estetskim fenomenom religije. Bez dogmatizma i vrednovanja poezija prihvaća alegorije egzegeze i simbole magije i magične formule. Umjetnost i rad, kršćanstvo i poganstvo, socijalni red i vjera jedno su za žonglera XII. st.

Ova estetska anatomija srednjovjekovnog literarnog sustava otkriva nam međutim i glavnu slabost skolastike i tadašnje Crkve, a i današnje Crkve.

U XIII. st. Crkva je definitivno posvojila grčku filozofiju i uzročno je povezala sa problemima kanonskog prava. Makoliko uspješna bila supstrukcija filozofije u odnosu na poeziju Crkva je potpuno zatajala. Ona se je izdvojila kao vjera filozofije, prava i države i postala time više crkvom jednih, a manje crkvom drugih.

Istovremeno latinski jezik počinje da vodi ogorčenu borbu sa narodnim jezicima, rasplamsava se borba između pape i cara. Prva njemačka pera toga vremena vojuju za cara. Pojavljuje se jaz između svjetovnog i crkvenog živo-

ta, koji nas razdvaja do danas. Stvaraju se osnovi kasnijeg klerikalizma, kao pseudoreligioznosti, istovremeno se pojavljuje i didaktička književnost kao pseudoumjetnost vremena.

Skolastička ecclesia triumphans, koja je pobijedila cara i Saracene, pokazala je tada i svoje prve, ali i ozbiljne slabosti. Ona je izvršila rascjep i polarizaciju evropske duhovne svijesti između teologije i umjetnosti, pape i cara, latinskog i narodnog jezika, crkvenog i svjetovnog, kršćanskog i poganskog.

Upotrebljena literatura

1. Hans H. Glunz, Die Literarästhetik de europäischen Mittelalters Frankfurt a/M 1963, s. 16.
2. Glunz, s. 17.
3. Glunz, s. 23.
4. Glunz, s. 113
5. Glunz, s. 124
6. Glunz, s. 169
7. Glunz, s. 186 ff.
8. Glunz, s. 395
9. Glunz, s. 201
10. Glunz, s. 195
11. Denis de Rougemont, Love in Western World, New York, 1966 Fawcett, s. 88 ff
12. Glunz, s. 39 ff
13. L. Lévy-Bruhl, Primitivni mentalitet, Zagreb, 1954, s. 105 ff
14. F. Losch Die Brautwerbungssage in der deutschen Spielmannsdichtung, 1. König Oswald, München, 1928. s. 106.
15. G. van der Leeuw, La Religion, Paris, 1955.
16. V. Schirmunski, Vergleichende Epenforschung, I. Berlin, 1961., s. 45 ff
17. de Rougemont, s. 77, 85.
18. Fraser, The Golden Bough, London, 1963. s. 780. Leeuw, s. 193.
19. Fraser, s. 653
20. Fraser, s. 209
21. Fraser, s. 437.

Ivo BALENTOVIĆ

VEČER U BABINOJ GREDI

Stipici Bačiću

Prašina skitnje na postoli spava.
Pod stogom slame večer čežnje budi.
I mjesec žut po nebu tiho bludi.

U mlakoj tami smirile se krošnje.
Umorni šturci posklapali oči.
Po staroj cesti čila mladost kroči.

Vrisak u dalju. Nebo podrhtava.
Selo u tami jagodama miri.
Prezrelog klasja vreo dah se širi.

Zgrbljen, sa štakom, sit skitnje i prošnje
otvorih srce nesretnome drugu.
I skrhan klonuh u šutnju, u tugu...

POSLJEDNJI SUSRET

»Jesen je, jesen« pomislio je sijedi svećenik kada je zaključao vratašca svoje kuće i pogledao na svoj mali cvijetnjak u kojem su cvale lijepe kate a krizanteme ispružale stabljike s dobro razvijenim pupoljcima. Sunce je bilo toplo ali blago, nebo plavo, prevučeno gdjegdje velom tankog, skoro prozirnog oblačka. Pošao je ulicom prema groblju. Volio je široku ulicu s drhtavim brezama i zelenim grmljem. Njome je pošao do Grada mrtvih.

Vinjaga na arkadama mjestimično se oblila crvenilom. Zvonce se na ulazu trzalo — neki je sprovod prolazio.

Ne vodeći mnogo računa zašto, svećenik je zakrenuo lijevo. Bi li pošao putem niz brijeg? Ili — ni sam ne znajući pravo zašto — na čas u mrtvačnicu? Nešto ga je nukalo: »Uđi, uđi«.

Na katafalku u I razredu postavljen je bio crn, metalan lijes. Mnogo je vijenaca bilo oko njega položeno: od crvenih ruža, blijedog karanfila, ponosnih gladiola. »Našem jedinom tatici«. »Vrlom profesoru«. »Vrlo poštovanom kolegi«. »Akademiku«. Sve je to pisalo na vrpcama.

Na stupu osmrtnica. Tko tu leži okružen pažnjom i posljednjim počastima? Stari svećenik natakne naočale i nagne se nad stup katafalka. Trgnuo se. Protare naočale bijelom maramicom. I oči. Možda. Crna slova na osmrtnici sastavljala se ime: prof. dr Klement Jensen.

— Gle, zar si ti ovdje? Micao je samo usnicama.

U tom času ulazila je u mrtvačnicu pokojnikova rodbina. Sin, poznati inžinjer, vodio je svoju suprugu. Tri unuka, veliki, mladi studenti. Kćerka, u dubokoj koroti, i neke gospođe s crnim velom na šeširima. Sijedi profesorski zbor. Kolege. Ozbiljnu šutnju prekidale su riječi konvencionalnog sažaljenja... »Najdublje sažaljenje«... »Hvala«... »Moje iskreno saučešće«... »Hvala«... »Veliki gubitak za sve nas, molim, vjerujte kako s vama dijelimo žalost«... »Hvala«...

Svećenik je izmolio Oče naš i kao kradom pomilovao desnicom crni lijes. Izašao je pred mrtvačnicu.

— Govorit ću o našem fakultetu i o radu pokojnika za njegov procvat, šaptao je prosjed čovjek svom susjedu. Držao je u ruci dva arka papira strojem ispisana.

— Ja ću nešto reći o njegovom radu kao liječniku, govorio je drugi s ćelavim tjemenom, utegnut u crno, svečano odijelo, a treći, mlad, profinjenog lica i vrlo svijetle valovite kose, blago se smješkao spuštenog pogleda.

Pogrebni nosači iznijeli su drveni, jednostavni križ, a za njim lijes s vijencem bijelih ruža. Mlad svećenik je pristupio k lijesu. »Neka paze uši tvoje na glas moljenja mojega. Ako ćeš na bezakonja gledati, Gospodine, tko će opstati?« pjevao je u pola glasa.

Nakon opijela pristupi prvi s dva arka. Opisao je rad fakulteta i rad pokojnika, nekom matematičkom točnošću.

— Slava mu!

— Slava!

Drugi je pročitao o rijetkoj liječničkoj spremi pokojnikovoj.

— Slava mu!

— Slava!

Tada pristupi treći. Gužvao je papir u rukama. Govorio je o svom ljubljenom učitelju, dobrom, pristupačnom prijatelju, savjetniku. O poštenom čovjeku dobra srca. Naglasio je kako će im manjkati kao otac djeci ...

Sin pokojnikov zatreperi očima. Kao da nije htio dozvoliti suzama da teku. Ta svi smo ljudi. Svi osjećamo bol.

Mladi je čovjek odstupio pognute glave.

Nosači namignuli jedan drugom. Prihvatili nosila. Povorka se svrstala i krenula. Pred lijesom su nosili vijence i na jastučiću odlikovanja.

Zvono se na ulazu groblja trzalo: »Požuri, požuri, požuri.«

Obasjan kosim zrakama jesenjeg sunca, u crnom lijesu i vijencem bijelih ruža, pošao je profesor dr Klement Jensen svojim posljednjim putem ...

— Zbogom, Kle, šapnuo je stari svećenik. Nije se pridružio povorci. Pošao je putem koji vodi van grada. Oko sebe nije vidio prolaznike ni gore zavijene velom daleke maglice. Pred njegovim se duševnim očima nizali prizori ...

Sjećao se svoga školskoga prijatelja Klementa Jensena. Visokog, snažnog mladića, ambicioznog u času kad se upisao na sveučilište. Zar ga nije i uvrijedio Kleov pogled kad mu je saopćio svoju odluku: klerikat. Sjećao se njegovih riječi:

— Kuda ćeš Ivane? Zar ti nije žao mladosti i svijeta? Zašto se odričeš života punog rada i uživanja? Zar ne vidiš: pred nama je život ... stvaranje.

— Kle, pa i ja ću živjeti, samo drukčije nego ti. Ti ćeš se brinuti za tijela tvojih bolesnika, a ja za duše mojih, rekao je s blagim smiješkom.

— Duše? No, da. Ali je li tvoj put baš onaj pravi? Gledaj, ja ću liječiti tjelesa koja vidim, pipam, slušam kucaje srca, rezat ću ili previjati ... A tvoj svijet duša pomalo je maglovit. Postoji li? I, napokon, postoji li onakav u kakav ti vjeruješ?

— A znaš li ti, Kle, da ne postoji? Za mene postoji. Osjećam ga u sebi po svojoj savjesti, volji, razumu. Osjećam oko sebe beskrajno savršen Duh koji je stvorio život kao i cio svijet. Osjećam bivstvo Boga u kretanju zvijezda, u zraci sunčanoj, u svemu što živi i umire. Ne vjerujem da sam, i neću da sam, slučajni atom za kojega se ne zna odakle potječe i gdje će nestati. I napokon ... »Blago onima koji nisu vidjeli a povjerovali su« rekao je Gospodin.

— Možda imaš pravo. Ne znam. Nisam o tome mislio dulje od sata vjeronauka, a i nisam u tome predmetu bio previše marljiv učenik.

— I kod kuće tvoji mnogo ne mole, iznenadio se prijatelj.

— Ne, nasmijao se Kle. — Tata je zaposlen i suviše realnim zvanjem, a moju mamu ne nazivaju sveticom kao tvoju, Ivane. Ona ne bi bila zadovoljna žrtvom, kao tvoja, što hoćeš postati svećenik.

Ivan nije odgovorio, a Kle je nastavio:

— Pa neka nam obojici bude sretan izbor. Ne zaboravi me!

— Bog te čuvao, Kle!

... Kao da se Kle obavio maglom i udaljio, a tada suncem obasjan radostan, pun samopouzdanja vratio. Sad je bio »svršen čovjek«, elegantan, asistent poznatog kirurga. Bilo je to u doba kada je i Ivan proživio svoj veliki dan: prvu sv. misu. Srdačan je bio Kle, pa ipak malo, sasvim malo nadutog ponašanja.

Pričao je o dalekim gradovima gdje je studirao, o operacijama, o bolesnicima, o ogromnim, zračnim bolnicama.

Što mu je za uzvrat on mogao pričati: o siromašnim predgrađima, o dušama koje su lutale i tražile utjehe, dizale se i padale ... Ne, mnogo o tome neće govoriti. Kle ne bi to ionako shvatio ...

— Jesi li zadovoljan, Ivane?

— Jesam.

— Zadovoljava li te tvoja žetva?

— I patnja je radost kad se pretvori u žetvu.

Kle se nasmiješio:

— Čudan je tvoj svijet. Da ti pravo kažem, do sada nisam imao vremena o njemu razmišljati.

— Možda nije došla kušnja koja bi te trgla iz tvoga svijeta kad nam je Bog i njegova milost jedina nada i jedina potreba.

— Zar to nije slabost? No nemojmo filozofirati. Volim te, Ivane, ali naši su putovi različiti. Što misliš kako bi bilo da uđemo u koji restaurent i malo proslavimo naš susret?

Opet Kle, prosjed, sasvim malo pognut, primarius bolnice, poštovan, obožavan od pacijenata. Kle, sveučilišni profesor, Kle, akademik. Elegantna vila, ogroman auto. Kle, s laganom crtom umora oko očiju i patnje oko usana.

A Ivan, župnik drage starinske crkve u koju dolaze opterećeni tražiti utjehu. Kle, sa svijetlom, najmodernijom ordinacijom, instrumentima, röntgenom. Ivan s uskom, tamnom, baroknom ispovijedaonicom u kojoj ordinira od 7—10 izjutra. Samo je Ivanova klijentela neugledniija a mnogobrojnija: on liječi i one koje Kle mora napustiti kao neizlječive. Kle to naziva sugestijom i imaginarnošću.

Tad se opet prijatelj u bijeloj halji naginje nad njim.

— Operacija je sretno prošla. Kako vidiš, Ivane, moji su zahvati uspješni ... Kako ti je, stari prijatelju? Pazite mi, sestro, na prečasnog.

I tihe upute koje šapuće bolničarki o njegovom srcu, o probavi ...

— Razumijem, gospodine profesore, ponizno odgovara sestra.

... Na večer, kad se Ivan već mnogo bolje osjećao, Kle sjedi, nakon pregleda, na podnožju njegova kreveta i završava razgovor:

— Tako je to, moj Ivane. I ja sam umoran. Više puta jako umoran. Da li sam zadovoljan, pitaš. No ... pa da. S mnogo borbe i muke postigao sam ovo o čemu sam u mladosti sanjao. Pa ipak, u besnenim noćima (a one se sve češće ponavljaju), stid me je i priznati — znaš kako je, živci popuštaju, ja

razmišljam o životu koji teče i pomalo prilazi svršetku. Mnogima sam pomogao, mnogima nisam mogao. Mnogo je toga tek u razvitku u našem zvanju. U tome i leži moje nezadovoljstvo. Koliko sam puta bespomoćno stajao, pa i povrijeđen, kraj bolesnika koji je bolovao od carcinoma. Jednom će moji nasljednici, ili nasljednici mojih nasljednika, rezom, zrakama ili pozitivnim metodama liječiti i izliječiti rak, žaliti moje neznanje. Omalovažavat će moj rad kao ja one koji nisu znali za injekcije protiv difterije ili bjesnoće.

— Jest, meni je lakše, zamišljeno je rekao Ivan. — Sada mu se činilo da čuje svoj glas kao daleku jeku. — Ja liječim po metodi nepromjenljivoj dvije tisuće godina: vjerujem u te, ufam se u te, ljubim te... što svežete na zemlji, bit će svezano i na nebu, a što odriješite na zemlji bit će odriješeno i na nebu... i... ovo je moje Tijelo...

Kle ga je, zamišljen, promatrao.

— Jednom kad dospijem, govorit ću s tobom. O tvom Bogu s propovijedaonice. Malo o Njemu znam, a što sam i znao, zaboravio sam u vrtlogu života. Možda bih o tome trebao više znati. Ali... sada zovu pacijenti. Stoga zbogom, Ivane, pa ako jednom dođem k tebi kao pacijent, primi me izvan tvoje barokne ordinacije. Ljudi vele da ondje najradije primaš stranke...

U posljednjim je rečenicama zvučalo dvoje: malo poruge, a više tuge.

— Zbogom, Kle, i ne ljuti se što ću ti spomenuti Jesenjina: Opustjela je zemlja. A zašto? Zato što nitko ne razmišlja u srcu svome — i — samo je jedno potrebno — što opet ne znači da ti nisam zahvalan na brizi i pažnji, i da nije bio meni potreban tvoj kirurški nož. Hvala ti, Kle!

... Nikada Kle nije došao Ivanu. Podmukla mu je bolest stala izgrizati život. I danas...

Svećenik je krenuo natrag. Sunce je zapalo kad je došao pred arkade. Groblje je opustjelo. Tek koji zakašnjeli posjetnik ostavljao je zamišljen grad mrtvih. Grad živih je pod njim tonuo u prvom sumraku. Svećenik je časom promatrao zvonike crkvi: dva vitka katedralina, tupa isusovačka, patinom prevučen sv. Marije, šiljati toranj franjevačke crkve... Opet mu se činilo da čuje zvono i da vidi crni lijes s vijencem bijelih ruža... Pokoj ti duši, Kle...

Tramvaj je cinkao. Svećenik je požurio, sjeo... Za čas je opet bio usred gradske buke...

... Mjesec se visoko popeo na tamnom nebu. Rijetke su zvijezde žmirkale. U visinama se čuo avion, a dugi su ga svijetli prsti reflektora tražili.

Svećenik je stajao uz prozor i udisao svjež noćni zrak koji je strujao sa Sljemena. Uzdigao je pogled k brežuljku. Ondje su bili rasvijetljeni prozori. Mnogo svijetlih kvadrata trokatnice. Kleova klinika. Njegovim nastojanjem osnovana, njegovim se radom uzdigla do svjetskoga glasa. Ondje se još osjeća njegova prisutnost: u kabinetu, u dvorani za operacije, svuda se još osjeća njegov autoritet, mnogi bi ga htjeli pitati za savjet, kao da se još čuje njegov očinski glas po hodnicima. Večeras da, i još neko vrijeme, a tada će polako blijedjeti i izblijediti njegov lik u ustanovi koja je bila njegovo životno djelo. Tek njegov brončani reljef s energičnim profilom ostat će na ulazu klinike, pored njega će svaki dan mnogi prolaziti a rijetki ga se sjećati. I život

će teći dalje... Kakav je bio Kleov život? Mnogo trnja do zvijezda slave koja se ugasla, mislio je svećenik, uzdahnuo i pošao na počinak.

Dugo nije mogao zaspati, a kad je zaspao, sanjao je čudan san. Pred njim je stajao Kle, u bijeloj bolničkoj halji, blijed, ozbiljan i tužan. Pružao je trnovu krunu.

— Uvijek je bila kraj mene. Nisam htio vjerovati da je moja ni onda kad me je trnje bolo. Je li bila moja ili tvoja, Ivane?

— I moja i tvoja, Kle, odgovorio mu je svećenik.

— Hvala, prijatelju. Dobro je znati da svatko nosi trnovu krunu. Samo svrha nije uvijek ista... Idem... žuri mi se... šaptao je Kle i nestajao u magli.

Tko je rekao: blago onome tko je spoznao Svrhu?

Svećenik se trgnuo iz sna. Pomislio je: zar mi je mrtvi prijatelj htio još nešto reći? Kako ga je Gospodin primio, jer su putovi Gospodnji nedostiživi.

Ivo BALENTOVIĆ

SVE JE OTPLAVILA VODA

Prolazim pješčanim žalom
i tražim svoje jučerašnje stope
i njene stope
i stope druga koji je sa mnom
prolazio ispod razlistalih vrbovih svodova.
Uzalud, sve je otplavila voda.

Otišao je smijeh. Trpkost ostade
i brecavo se javlja u zvuku moga grla.

Pubi

Ona je umrla mlada.
On je otišao daleko,
a ja
iza svih onih vrutaka sunčanih
i ljeta prepunog varki i leptirića,
isto tako
otišao sam u nepovrat.
Sve je otplavila voda.

O plava sjenko moga sna,
o zvuci nevidljive gitare na dnu moga srca,
o krilo labudovo šumno u nevinom snu,
o sjeto večernja što jecaš kroz muziku televizora,
o stope bivše, jučerašnje,
kamo vas je otplavila rijeka?

Samo tiha voda? I iste vrbe uz obalu.
I ja, čovjek s kovčegom uspomena.
Pognut
tugujem
i tiho prolazim ispod zelenih svodova.

Juraj JURJEVIĆ

KNJIŽEVNIK I PONOS

Nisam još sreo ni čuo za pisca, koji uistinu nešto jest i znači, a da nije bio visoko ponosan. To je sasvim razumljivo. Ako je igdje ponos opravdan, tu sigurno jest. Kod mnogih i mnogih ljudi takav osjećaj treba nazvati glupošću, odnosno umišljenošću, a književnik spada među one rijetke, koji takoreći imaju pravo na ponos. Zašto?

Prvo zato, jer njegova djelatnost, uspoređena s drugim zanimanjima, ispada zaista idealna i usmjerena na opću korist, a u prvom redu na vojevanje za istinu, ljepotu i dobrotu, konkretno: na humanizaciju cjelokupnog života.

Drugo zato, jer je pisac svijestan jedne velike i utješne činjenice, a to je, da će njegovo djelo nadživjeti ne samo njega nego i brojna pokoljenja i ostati vječno, dok će mnogi sa svojim djelima nestati preko noći kao sapunica na dašku vjetra.

Nije rijetka pojava u povijesti književnosti da su pisci, bilo u svojim bilješkama i životopisima, bilo u svojim djelima, dali i oduška ovome svome ponosu. U tome su možda nekada ispali neskromni i nečedni.

Ne valja ih osuđivati za to! Naprotiv, to treba shvatiti i razumjeti, jer se u tim hvalospjevima vlastitim djelima zrcali tragična ljepota njihova života i udesa.

Možda su bili prezreni i odbačeni? Možda su stvarali i gladovali? Možda su gledali kako propalice plivaju a oni sa svojim duhovnim milijunima tonu? Možda su bili svjedoci pojave da se novcima, stvarima i sitnim užicima daje velika prednost pred zlatnim odlikama duha i srca?

Koje je onda čudo da su svijesno i podsvijesno pribjegavali zadnjem sredstvu i izrekli pohvalnu riječ o onome, o čemu, eto, svi drugi šute? Pokraj krvavo zasluženе, ali uskraćene utjehe, psihološki je sasvim razumljivo da su utjehu našli u sebi.

Ista povijest književnosti nam, dalje, kaže, da su književnici ono što su nosili u sebi nadasve cijenili i da to nisu bili spremni ničim zamijeniti.

Kolikima su nudili razne unosne i visoke položaje ali oni su sve to lako odbili i radije ostali na svom, nekada i mukotrpnom i bohemskom putu, a to zato, jer su onaj svoj unutrašnji kapital smatrali većim, važnijim i vrijednijim od svega ostaloga.

Poznate su razne anegdote o književnicima i njihovim odnosima s raznim takozvanim visokim ličnostima, anegdote koje najočitije govore o upravo beskrajnom ponosu koji im je omogućio da ne nasjednu modi i snobizmu, da se ne poklone lažnom autoritetu i ne sagnu šiju pred trenutnim i prolaznim vrednotama.

Književnik nije ni cinik, ni nihilista, ni anarhista, ali kada se radi o istini, o čudoređu, o pameti i poštenju, šta je njemu bilo prigovoriti državniku i ministru, šta je njemu omalovažiti ono što je bilo podignuto tako visoko i podsmjehnuti se onima kojima su se svi divili?

Ništa to nije njemu jer ga u takvom stavu hrani onaj njegov beskrajni ponos, ona svijest o vlastitoj vrijednosti.

Književnik je čovjek koji daleko više nego drugi ljudi razmišlja o sebi, pa kao na dlanu vidi ne samo svoje vrline, nego još više i mane. Baš zbog toga i doživljava sebe bezbroj puta manjevrijednim koreći se zbog propusta, zabluda i pogrešaka.

Ali u potrebnom trenutku, u spomenutim odnosima, on se osjeća najjačim, najvišim, najboljim i najsposobnijim, pa mu je lako protivuriječiti i tamo i pred onima, pred kojima svi strašljivo šute.

Prkosni odgovori, duhoviti prigovori, zanimljivi susreti, zgodne šale, dosjetke i aluzije, koje su razni književnici pravili na račun poznatih imena i ljudi iz javnosti jasno govore o brdu ponosa koje se ustobočilo u njima i s vrha kojega im je sve postalo sitno, neznatno i maleno.

Ako dalje tragamo za ponosom književnika naći ćemo ga u onoj osamljenosti i jednostavnosti, a često puta u pravoj zapuštenosti, bohemiji, bijedi i siromaštvu.

Samoća nije laka i kad se pitamo tko daje snagu književniku da izdrži u svojevoljno izabranom izagnanstvu, onda dobivamo odgovor da je samo veliki ponos, velika vjera u sebe, u stanju »financirati« sve one teške putove i puteljke vječite usamljenosti na kojoj treba imati mnogo psihičke i fizičke snage da se to sve skupa izdrži.

Za sve što je izgubio i propustio našao je književnik kompenzaciju u sebi, u samopouzdanju, vjeri i ponosu. Taj ponos nadoknađuje ne samo izgubljeno jelo, piće, stan, odijelo, zabavu i društveni život, nego i ono što je čovjeku možda najteže pregoriti, a to je obitelj, dijete, žena i nježna brižljiva ruka koja će pomoći u neprilici, nevolji i bolesti. Biti bez svega i svakoga i osuditi sebe na život pun nesigurnosti i nestabilnosti, to može samo onaj koji osjeća da je veliko i važno samo ono što nosi u duši, a sve drugo da je sitno i nevažno.

Zrcali se, napokon, ovaj silni ponos i u onoj upornosti, ravnoj liniji života i karakternoj čvrstoći koju smo tako često sreli kod istinskih književnika svih vremena i zemalja. Svi oni raznim imenima nazivani čudaci, tvrdoglavci, nepopustljivci, fanatici, zanešenjaci itd. nisu ništa drugo nego razni oblici i stupnjevi jedne te iste čudoredno-karakterne vrednote koja može nastati samo i isključivo na izvorima velikoga ponosa.

(Iz neobjavljene knjige: »Pisac o piscu«)

Nedjeljko TRAVLJANIN

MOGAO BIH TI OBEĆATI SUNČANE DANE

Kad bi moje jezero uvijek bilo
mirno i plavo,
mogao bih Ti obećati sunčane dane.
Ali katkada na njega silazi mrak,
i ono postaje ružno,
i njegove vode teku daleko od sreće.

Možda će mi uspjeti presjeći trske
što zloslutno šušte,
trske među kojima se legu zmije.
Ako bude svjetlo obasjavalo moje
jezero,
gledat ćemo boje plave i zelene
kako se talasaju.

Zlatko TOMIČIĆ

OTAC I SIN

Glavni etički problem Shakespeareovog »Hamleta«

Nepregledna i rasuta tvar života — okupljena i izabrana u jedno oličenje postaje jedinstvenom — iako nastala od bijedne i tužne, dopadljive i varave, čežnjive i snažne niskosti egzistencije; njezina ukinuta podijeljenost stupanj je nove cjelovitosti koje je utjecaj na ljudski duh navjestiteljski plodonosan: mijenja ga, daruje mu potpunost biti; ono što je čovjeku uzeto vraća se natrag blagoslovljeno stvaralaštvom, kao postignuto savršenstvo poezije. Nepregledna tvar života postaje kao pregledni fizički sadržaj metafizičkim oblikom: prosvjetnom definicijom života u sili i milosti poetskog oblikovanja. Primiće božanska djelovanja rađa se iz vizije zakona koji se u postignutu savršenstvu ukazuju povezivanjem neprihvatljivih suprotnica ljubavi i smrti, bola i strasti u prihvatljiv spasonosni ritam, višu glazbu usisanu iz svijetlih apsolutnih sfera; zeusovska sinteza, čudo duha, poetsko djelo. Uprato to je ona snaga, ona nenadmašiva djelatnost o kojoj se govori u definiciji pjesnika koji »svojim trajnim mislima učvršćuje nestalne pojave žića: djeluje tako anđeoski«, to je taj dar duha, ta moć njegove sposobnosti prožimanja, njegove snage dizanja u vječnost, u trajni sklad, u apsolutno.

Ali takva apoteoza, uzašašće zasluženo milošću poezije — privilegija je samo plemenite čovječnosti. I u nadahnuću davanja, tečaja, prijenosa, u strpljivosti, pažnji, koncentraciji, onoj beskrajnoj skromnosti poetskog povratka, ponovnog sticanja izgubljenog.

TAJ DUH ŠTO NIJEM JE NAMA, NJEMU ĆE
GOVORIT —

kaže Horacije Marcelu i Bernardu u »Hamletu«. Duh se najprije *ukazuje* helsingörskim časnicima Marcelu i Bernardu, ali im se ne *obraća;* to hoće tek kada dođe Horacije koji ne vjeruje odmah, kao Hamlet, da se duh ukazuje — Hamlet vjeruje još i prije nego li ga vidi; Horacije vjeruje tek kad vidi, ali se ustraši, dakle vjeruje u strahu, protiv svoje volje, u stanju protivnom primanju milosti.

Sličan strah kakav doživljavaju Marcel, Bernardo i Horacije pokazuje se u Eshilovim »Perzijancima«:

STRAH ME POGLEDATI TEBE
STRAH ME PROZBORITI TEBI
STRAHOM DAVNIM JA SE STRAŠIM

kada se zbor nakon Kserksova poraza u Heladi boji duha mrtvog kralja, oca Kserksova, koji se ukazuje, a tog duha — kojeg se boji cijeli zbor — ne boji se Atosa, udovica Darijeva, mati Kserksova, ona se s njime jedina usuđuje govoriti.

GOVORI S NJIME HORACIJE.
TI SI LATINAC

veli Marcel Horaciju, a »Latinac« to je u ono doba bila oznaka učena čovjeka. Ali ne vrijedi ni njegova učenost ni plemenitost roda i naravi — kojom se Horacije veoma odlikuje (a to je i razlog što ga onako ljubi Hamlet)! Učenost jest duhovno blago ali ne mora biti djelatna snaga; ono može postati od nedjelatne vrijednosti sredstvo razmjene, izvor dobrobiti i oganj spasa i za onog koji daje i koji prima. Hamletova i Horacijeva učenost bitno su različite: Hamletova je borbena i stvaralačka, Horacijeva pomirbena i suzdržana. A plemenitost Horacijeva dovoljna je za prijateljstvo s Hamletom, sina oca koji je postao duh; preko Hamleta on će shvatiti i povjerovati u duha, jer nije on izabran nego Hamlet, jer nije on sin nego Hamlet, a samo sin je dostojan nasljedstva oca koji opći s materijalnim svijetom uz pomoć duha. Potrebna je veća plemenitost nego li je Horacijeva da bi duh zadržao i čuo ono što duh *hoće* reći; nakon što se duh pojavio, Horacije — kad ga ugleda — konačno povjeruje u nj, ali ne vjeruje u njegovo veličanstvo,

kraljevstvo, misli da je taj duh ne sveti duh, ne čisti duh, ne dobri duh, ne prometejski duh, duh vladarski, on misli da je to »varalica« ili »zao duh«, zato veli:

TKO SI TI, ŠTO OVO NOĆNO DOBA
PRISVAJAŠ — ?

»Prisvajaš«, veli on, dakle drži da je to duh strana, uzurpantna značaja, to je duh tuđ Horacijevu shvaćanju. Horaciju nešto nedostaje u biti što bi ga učinilo bliskim duhu i svojom krivnjom, ne krivnjom duha, sumnja u nj i zato duh odlazi.

MI VRIJEĐAMO GA PRIJETEĆI MU
SILOM, GDJE ON JE TAKO VELIČANSTVEN

veli plemenito zatim Marcel — Marcel nije Latinac, kajući se —: upravo on ga je htio udariti kopljem, u bezumlju straha, pitajući, drhteći, Horacija, a Horacije mu odobrava, pozivajući duha neka se zaustavi. Svi bi neznalice, strašljivci i nasilnici svijeta tako htjeli s duhom kao ova trojica, koji nisu pozvani spokojno se i zanosno suočiti s duhom:

AKO NEĆE DA STANE, UDRI!

Ali uzalud! Marcel, pošto je ustvrdio da su ga — on, Horacije i Bernardo — uvrijedili »tako veličanstvenog« dodaje riječi, koje tumače smisao takva odnosa sile prema duhu:

NERANJIV JE ON KO I ZRAK, A PUSTI JER
TI UDARCI SU NAŠI TEK ZLOBAN RUG.

Gdje su nasilje, pakost i poruga, to nije mjesto duha. Silom se ne može spoznati duh, koji se na trenutak može svakom ukazati — samo milošću i poniznošću, hrabrošću i mirnoćom, ljubavlju i čistoćom; njega se ne može dozvati grubim glasom, zaustaviti oružjem, dohvatiti rukom, njega se može sačekati samo u skromnosti, povjerenju i nedužnosti.

TAJ DUH ŠTO NIJEM JE NAMA, NJEMU ĆE
GOVORIT

Komu? Hamletu - sinu: Hamlet - otac. Hamlet - duh: Hamletu tijelu.

U Shakespeareovom se »Hamletu« tako ponavlja sudbina Krista, podvlači načelo Oca i Sina.

»I okrenuvši se Isus učenicima reče: sve je meni predao otac moj, i nitko ne zna tko je sin osim oca, ni tko je otac osim sina, i ako sin hoće komu kazati« (Evanđelje po Luki, glava 10, 22). »A Isus odgovarajući reče im: zaista, zaista vam kažem: sin ne može ništa činiti sam od sebe nego što vidi da otac čini; jer što on čini ono i sin čini onako. Jer otac sina ljubi, i sve mu pokazuje što sam čini; i pokazat će mu veća djela od ovih da se vi čudite.

Jer kao što otac podiže mrtve i oživljuje, tako i sin koje hoće oživljavati.

Jer otac ne sudi nikomu, nego sav sud dade sinu,

Da svi poštuju sina kao što oca poštuju. Tko ne poštuje sina ne poštuje oca koji ga je poslao...

Jer kako što otac ima život u sebi, tako dade i sinu da ima život u sebi;

I dade mu vlast da i sud čini, jer je sin čovječji« (Evanđelje po Ivanu, glava 5, 19—23).

Načelo Oca i Sina dakle je načelo ne samo predavanja, ne samo nasljeđa nego i načelo tajne; nosilac tajne su podjednako i otac i sin, no tajna ostaje na sinu. Sin je uvjetovan ocem kao biće i njegova djelatnost uvjetovana je u potpunosti očinstvom oca mu. Sinovljeva određenost uvjetovanost je ljubavlju. Otac je neizmjernost snage u sinu. Otac je sila po kojoj se zbiva predaja i dar vječnosti. Životvorna snaga očinstva zakonito se ponavlja u sinovskoj snazi. Sila suda predana sinu ne smije se okrenuti protiv oca nego prema krivnji sinovske neizvršenosti. Sin čovječji plemenitost je po duhu rođenom u ocu, očitovanom u sinu. Čovječnost dijeli sebe na prirodu ljudsku i božansku. Po jednoj nosi krivnju, po drugoj spašava od krivnje. Sudbina sina nalazi svoju bit u sudu i u borbi za sud. Po tomu se ispunjuje dug ocu i oslobađa sinovstvo grijeha.

I Stjepan Markuš u svojem »Hamletskom problemu današnjice« drži da je Hamletova borba »izjednačivanje sudbine Sina sa sudbinom Oca«.

Krist je najveće čudo i najveća zagonetka svijeta. To se čudo odsjajuje u svakom činu i u svakom djelu koje se zbiva poslije njega, i u onome koje se zbiva

u ljubavi, i u onome koje se zbiva u mržnji prema njemu: i jedno je i drugo zbivanje po njemu, jer bez njega, koji je jednom bio, zbivanja više nema. Odsjev tog čuda vidimo i u Hamletu.

Baš kao što Bog i Đavo u brojnim djelima ne znače ništa drugo nego simbole: Dobra i Zla, tako Otac i Sin znače Duh i Tijelo, neraskidivo jedinstvo čovječnosti u njegovoj borbi za potpunost i evanđeosku misiju ljepote ljudskosti. Baš kao što u takvoj poetskoj i filozofskoj borbi između Boga i Đavola nakon razdvojenja (analiza) u međusobnoj borbi (antiteza) postoji težnja sjedinjenja (Sinteza) pa svi uistinu plodonosni trenuci čovjekovi nisu drugo nego rezultat — iza borbe i razdvojenja — tog sjedinjenja, isto tako Duh želi svoje tijelo, a tijelo svoj Duh.

Otac i Sin traže se kao uzrok i posljedica, kao nužni sudbinski korelat ljubavi i kao zajednička snaga koja je djelatna samo u sinovskom prihvaćanju očinstva i očinskom priznavanju sinovstva. U međusobnoj borbi oni su tragično poništenje temelja života; u bolnom traženju potvrda izgubljenosti i čežnja za spasom u prožimanju. Pokušaj Abrahamova ubojstva Izaka želja je starijeg naraštaja da žrtvuje vlastiti plod za svoj spas, a Edip je ubio svog oca Laja u odvraćenosti, u neznanju. Edip nije znao da čini zlo koje je učinio, a Abraham je mislio da čini dobro, pa je zato i bio spriječen od anđela, zaustavljen u nesvijesnom zlu. Edip nije bio spriječen prije čina nego je morao naknadno ispaštati svoj grijeh: njegova su kazna njegovo rodoskvrnuće, prokletstvo roda, međusobna nesnošljivost i mržnja vlastitog ploda (Eteoklo i Polinik). I jedan i drugi slučaj povreda su svetog načela Otac — Sin. Sinovska sebičnost prema Ocu ili očinska prema sinu plaća se vlastitom dezintegracijom, umanjivanjem osobne apsolutne vrijednosti. Sin mora oprostiti ocu njegovu premoć, o otac sinu njegovu odvraćenost i krvavu borbu za samobitak. Kafkin »Vater-kompleks« temelji se na nemoći oproštaja, na posvemašnjem pobijanju oca kao stvaraoca, koje pobijanje zapravo ostaje uvijek neskončano jer se teret očinstva ne ukida obescjenjivanjem nego sinovskom samilošću. Tako i očeva samilost prema sinu čini velikim njegov osjećaj prema sinu.

Platon u »Fedonu« pušta Sokrata da kaže: »Prema tomu, u duši, ako je u svakom pogledu duša ne može biti nevaljalstva«. To je duša u potpunosti prožeta Duhom. Duša su i tijelo u zajedničkom svojem životu nedjeljivo jedinstvo, no ima bića u kojima duša vlada tijelom a isto tako i onih, u kojima tijelo vlada dušom. Duša kojom vlada tijelo slaba je duša, svojom vlašću nju tijelo čini zlom. To je duša u kojoj nema Duha. Tijelo na kojeg duša nema nikakva utjecaja bezdušno je tijelo, koje je samo nalik tijelu koje živi svoj život s dušom, po Duhu, koji kreira u duši svoje namjere i božje zapovijedi. Što je takvo tijelo ljepše to je pogibeljnije. Najopakiji vid zla poprima često najljepši tjelesni lik.

ĐAVOLSKA TO JE TEOLOGIJA!
KAD ĐAVLI HOĆE PONAJCRNJI GRIJEH PODJARIT,
ONDA NAJPRIJE NAS MAME BOŽANSKIM LIKOM

kaže Shakespeare u »Otelu«. To je umovanje Jagovo, koji čini upravo ono što naizgled osuđuje. On Dezdemonu smatra takvim đavlom, ali je đavo on, koji se gradi najdobronamjernijim i najpoštenijim samo da bi postigao što više zla. Hamlet teži duhu kao što duh traži Hamleta. Hamletova duša prožeta je Duhom, Duh je Hamletov dio.

Faust i Mephisto kao čovjek i (zao) duh u sličnom su odnosu ali su karakterno različiti, pa i njihov odnos nije isti. Njihova veza nije veza Oca i Sina, Mephisto ne traži Fausta kao kralj Hamlet kraljevića Hamleta, da bi sin preuzeo na se njegovo oslobođenje, a i samoga sebe, nego zato, da bi ga učinio griješnim. Hamlet ima slobodu izbora među priznanjem i osvetom zločina, on se koleba da li da osveti oca mačem — što bi bio novi grijeh, jako bi smrt strica bila s pravičnosti a ne s razbojstva kao smrt oca po ruci stričevoj, ili da natjera majku neka ostavi ubojicu. Faust i Mephisto su kao i Hamlet otac i Hamlet sin jedno biće, ali se oni međusobno zovu »druže«. Njihovo drugarstvo njihova je nužnost; koristoljublje je ono što taj odnošaj drži i s jedne i s druge strane. Faust iskorišćava duhovnu snagu Mephistovu da bi što više užitaka pribavio tijelu, a Mephisto nastoji Faustovu tijelu dati što više hrane, zasititi sve njegove tjelesne strasti, da bi se dokopao duše Faustove, koja je za nj najveća slast jer je prema njegovoj

nevina i lijepa i zamamna kao izvor užitka. Faust teži tjelesnom, Mephisto duhovnom i jedan i drugi iz strašne gladi i nigda zadovoljene strasti u činu vlastite potpunosti

Kralj Hamlet treba kraljevića, Faust treba Mephista. Kraljević Hamlet čezne za očevim duhom, da bi kraljevstvo oslobodio zla, povratio kraljevstvo dobra, dok Mephisto želi pomoći svojom velikom moći samo zato, da bi stvorio još i više zla. Drugi je razlog s kojim se javlja duh kralja Hamleta, drugi je pojava Mephista: jedna pojava traži rješavanje zla, druga nametanje zla. Mephisto i Faust su jedno biće a samo su prividno — radi jasnoće i poradi interpretacije inače Nedjeljivog (Individuuma) — razdvojeni, imaju dva tijela, dva lica i dvije duše: GESICHT — ANGESICHT.

Hamlet-otac i Hamlet-sin isto su tako dva tijela i dvije duše. Prvi je bitan po svojoj duši, drugi po svojem tijelu; otac traži tijelo sina, sin dušu oca ne bi li se međusobno oslobodili. Mephisto stvara Faustu mogućnost privremena oslobođenja da bi ga zaveo putem grijeha u posvemašnje ropstvo, Mephisto oslobađa Faustove energije putem grijeha. Mogućnosti koje Mephisto daje Faustu mogućnosti su grijeha, a u tome Faust nalazi, katarzom, put konačne spoznaje, pa i čistoću i spas.

Duh se obraća Hamletu ali neće progovoriti u nazočnosti nedostojnih ušiju, zove ga da napusti Horacija, Marcela i Bernarda, i *u samoći* u kojoj se nađu samo njih dvojica, Hamlet otac i Hamlet sin, duh se povjerava onome koji je pozvan čuti.

Sokrat i Platon, kako to ističe Platon u jednom od svojih dijaloga, poznavali su zasebni tajanstveni jezik kojim su razgovarali da bi zaštitili svoje misli od ušiju nepozvanih. To je jezik srodan onome kojim su govorili misti i epopti u obredima Eleuzinskih i Orfejskih misterija, to je jezik Demetrinih svećenika, boginje Izide, razni svećenički jezici starih naroda Azije, mandarinski, rabinski jezik filozofa, zagonetni Pitijin jezik, jezik Kasandre, jezik vrača Tiresije, helenskih augura i ostalih vračeva, to je jezik biblijskih proroka, Apokalipse, jezik simbola, metafora i aluzija kojim pišu Homer i Ezop i kasnije Cervantes, Dostojevski i Kafka. To je jezik svakog velikog pjesničkog djela, pa i onog koje je pisano naizgled najjednostavnijim riječima, najrazumljivijim govorom, jezik djela u kojem valja znati čitati njegove simbole i tako doći do neprocjenjiva duhovna imutka. Ta su djela tajanstvena jer su istine koje takvo djelo saopćuje složene i ne mogu se izreći prostim jezikom. Zagonetni je jezik zaštita djela, govor je to određen samo za one koji su posvećeni vlastitim naporom, žrtvama i odricanjem pri stvaranju i učenju tog jezika i pronicanju u njegovu skrivenu bit. To je jezik duhovne kaste. Zagonetna djela duhovne kaste nastala su u svom vlastitom jeziku po sili nužde. Lakoća razumijevanja lakoća je zlouporabe. Onaj koji je stekao sposobnost da u duševnoj patnji, u bolu očišćenja stigne do shvaćanja biti velikog djela — a samo se tako može dovinuti do prožimanja s djelom — taj neće zlouporabiti istine što će ih ovdje naći. To je obrana duha, obrana od niske i iskrenute fukare koja bi rado, osvojivši duh, mefistofelski sazdala od njeg svojeg antikrista. Odabrani nisu samo oni koji objavljuju čisti duh nego i oni, koji ga prihvaćaju u svoj njegovoj čistoći. I jedni i drugi odabrani su po svojoj patnji.

Duh otac govori sinu kako je osuđen na bludnju, post, plamen, koji treba da ga »sveg očisti« i da mu nije zabranjeno govoriti o »tajnama svojeg zatvora« on bi mu ispripovijedao stvari od kojih bi mu »i ponajblaža riječ strahotom dušu prožela« i još mnogo toga, priznaje duh, na što bi strašna bila reakcija sinovljeva i on to ne može, završava svoj govor jer »otkrivanje takvih vječnih stvari ne dolikuje ušima od mesa i krvi«. Autor rasprave »Sclavo-Servstvo« uvijek zainteresiran za tumačenje tajne Hamletove, piše: »Dužnost je Hamletova *da sluša, da izvrši* što je potrebno za smirenje Duha, koji *zbog pogrešaka svoje vremenitosti* neko vrijeme mora patiti u žaru vječne vatre do svoga vlastitog očišćenja, jer nije dospio da se izmiri sa zahtjevima Vječnosti«. Ono što Shakespeare veli da je kralj Hamlet umro »u cvijetu grijeha« znači da je nagla kraljeva smrt onemogućila postignuće ravnoteže među životom mu i smrti, poništenje suprotnosti među bitkom i ništavilom, koje more svako živo biće dok ne nađe izmirenje sa zakonima

Vječnosti. Postojanje po sebi već je grijeh, posljedica zablude koja stvara želju k životu u karmičkim vrtlozima, kako nalazi indijska teologija; griješnost života povećava se griješnošću koja dolazi od zla u životu, od suprotstavljanja zahtjeva egzistencije zakonima Vječnosti. Ljepota kralja Hamleta blizu je idealne ljudske ljepote, ali svaka ljepota opterećena je griješnim slojevima života i postojanja, pa tako i veličina starog kralja nosi nesaprane otiske grijeha svekolike čovječnosti. Njegov cvijet grijeha nije do kraja docvao, nije ocvao u čistoću kojom se astralno, tiho kreće na prstima ususret oproštaja života u Vječnosti.

Duh pati — kao što svaki duh pati — i smrtnik nije dostojan saznati o svim njegovim patnjama, on je obdaren samo plodom njihove srži; to je jedina obavijest o njima, to je ono bitno, ono prevažno, duh duševnom smrtniku predaje ono što duh postiže u svojem postu, svojoj kazni i bludnji, u svom plamenu koji čisti. Duh se muči, vezan još uvijek uz život, on nekome mora priznati bol te svoje veze, a to ne može biti svatko, niti Marcel ni Bernardo, pa ni Horacije — to je kraljević Hamlet: duh je u neizmjernosti svoje patnje stekao pravo objavljenja, a mladi Hamlet je u ne manjoj patnji stekao pravo čuti ga. Kraljević je svoju odbranost zaslužio teškim nutarnjim razdorom, kolebanjem među oproštajem i mržnjom prema majci, među sinovskim osjećajima i gađenja i gnjeva prema majčinom bludu i preljubništvu; Orest ubija svoju majku, Hamlet ne. Hamleta također gone Erinije već poradi orestovskih misli koje se kupe u glavi nesretnog danskog kraljevića. Klitemnestra ubija Agamemnona svojom rukom; njen preljub s Egistom počinje već ranije. U »Hamletu« nije ubojica Gertruda nego njezin Egist: Klaudije, s kojim se sparuje tek nakon smrti muža. To je bitna razlika. Zato je i odnošaj kraljevića Hamleta prema Gertrudi bitno različit nego Orestov prema Klitemnestri. U »Hamletu« ne ubija Klitemnestra nego Egist, Getruda je žrtva Klaudijeva kao što je u »Elektri« Egist moralna žrtva Klitemnestrina a krvna žrtva Orestova.

Kraljević Hamlet je žrtva Klaudijeva kao i mati mu Gertruda. Orest po svojoj strašnoj osveti postaje žrtva strašnog majčinog zločina, i žrtva prokletog Tantalovog roda. Hamlet ne samo da ne ubija majku nego ne može ni Klaudija. Hamletove Erinije anticipacija su strašne orestovske osvete kojom je kraljević odvraćen od groznog — nedopustivog čina, prije nego li ga je izveo. Hamletovo odvraćanje od osvete triumf je njegove čovječnosti, apoteoza njegove muškosti koja je u oproštaju griješnoj i zabludjeloj majčinoj ženskosti. Hamletova orestovska borba sa samim sobom vodi i odricanju od ljubavi prema Ofeliji. U obuzetosti u kojoj se nalazi nestaje njegovog ljubavnog zanosa. Njegov dug prema domovini jači je od duga prema ženi. Iako Hamlet oprašta majci on to ne postiže lako — i u tome mu stoji teška borba sa samim sobom — shvaća da mora ostati »mati pošteđena«, on se ne odlučuje na najstrašniji čin: orestovsku osvetu, njega ipak ne napušta gađenje prema izdajničkoj ženskosti i Hamletov prezir prema Ofeliji nije drugo nego dio njegova gnjeva prema materi preljubočinici. Hamlet samog sebe prema Ofeliji vidi potencijalno kao svojeg oca prema svojoj majci. Hamletu se ipak nije lako odreći Ofelije jer je ljubi. No drugačije ne može biti. U svojoj patnji, zbog potvrde o ubojstvu oca, o čemu je i sam ranije gojio sumnje, on nema vremena ljubovati. Njegov bijes i poruga prema Ofeliji paradoksalan je izljev njegove ljubavi koja mora biti zatomljena. Hamletova poremećenost cijelog mu normalnog bića, u titanskoj borbi sa samim sobom, ide daleko, do nemogućnosti daljnjeg snošenja patnje i do krajnjeg i odsudnog pitanja o prestanku ili nastavku života. U nevidljivosti i samoći najviše helsingörske kule Hamlet drži svoj nož pred prsima, mirno, skršen patnjama i ne može se odlučiti da ubije sebe, kao što ne može ni strica ni majku. »Biti ili ne biti« na to pitanje može dati odgovor samo život — u patnji, u padu ili u pobjedi, a ne čovjekova samovolja. Na kraju drame uistinu umiru i Klaudije, i Gertruda, i Hamlet, Klaudije kao zločinac, Gertruda kao žrtva laži a Hamlet kao žrtva sile. Težnja je nasilnika da Hamleta otruje na isti način kao i Oca. Markuš veli to je »od prapočetka ljudske Kulture uporno nastojanje onih, protiv kojih upravljena borba Duha i jest stvaranje Kulture«.

Duha *ne smije* razumjeti nitko, *ne može* razumjeti itko, njega neće i ne može čuti nitko do njegovog sina, kojemu je on otac. Samo sin duha može razumjeti oca duha. Duh je zagonetan, nedostupan svima osim onima koji su ga dostojni; njihove uši, uši nedostojnih ne smiju čuti zato što ne smije svatko saznati tajnu duha. Samo on koji je patio, sumnjao, želio smrt, kolebao se, da li da ubije ili ne, gadio se unaprijed nad nasilno prolivenom krvlju pa makar bila i po pravdi prolivena, koji nije znao kako da pomiri ljubav prema majci s njenim izdajstvom prema mrtvome mužu, princovom ocu, on koji se nije htio s laži pomiriti i koji se nije htio odreći patnje — jer bi, *ne propativši svoju dvojbu i svoj bol, izbjegao istini*. Samo on smije duha čuti, samo on može sprovesti u djelo objavu duha.

SMRTNOG STVORA UMU ON
PUT POKAZA, ODREDI
TRPNJOM DA MU UČIT JE

kaže Eshil u »Agamemnonu«. To je i istina o Hamletu ocu i sinu.

Kraljević Hamlet nije tuđinac tajni duha — otac Hamlet veli sinu Hamletu:

JA VIDIM DA SI PRIPRAVAN.

Kraljević Hamlet ne može zloupotrebiti tajnu istinu duha. Njegova pripravnost njegova je pročišćenost, njegova prekaljenost u najtežim trenucima, njegova provjerenost u mnogostrukoj patnji koja ga je zadesila po smrti oca.

Dodir oca i sina spas je i jednog i drugog: prvi se oslobodio teške istine koja ga je — tuđom krivnjom — tištala, drugi ju je primio, konačno je saznavši, i ranije ju sluteći, želeći, žeđajući, naslućujući u mučnoj sumnji, u patnji, u odricanju od časti i radosti što ih pruža pomirenost s lažju.

GLE ZOVE VAS — veli Horacije —
DA S NJIME POĐETE.
BAŠ KO DA ŽELI NEŠTO KAZATI
TEK VAMA SAMOM

— i Hamlet i polazi — da čuje — i evo kako se ćuti:

SUDBINA ZOVE, SVAKU ŽILICU
U OVOM TIJELU ČINI SNAŽNIJOM
OD MIŠIČJA U NEMEJSKOGA LAVA.

Takva je snaga poezije koja se javlja izabranom, a ostalima se, tajanstvena, ugiba, ne otkrivajući nikako svoj glas. Važne su riječi: »želi nešto kazati *tek vama samom*« i riječi »*sudbina zove*«. To je riječ koja daje neopisivu snagu i koja vodi naprijed, bez zaustavljanja, silna moć je u onomu koji se ćuti njome vođen.

DUŠE NAMOLJENI, RAZOTKRIJ SE!
(Goethe: »Faust«)

To je neprekidna nutarnja molba Hamletova.

Duh se obraća samo dostojnima, onako kako se duh kralja Hamleta javio i otkrio kraljeviću Hamletu. Često pojavljivanje duha bilo je traženje Hamleta, sve dok ga nije našao i prožeo se u ispovijedi i povjerenju s njim. Kad ga je našao, on se zadovoljio u svom ispunjenju, smirio i prestao ukazivati. Samo kraljević Hamlet mogao je razumjeti kralja Hamleta — zašto? Zato što samo kraljević shvaća »*paradoks krivnje* podmetnute psihičke kontradikcije«... Kraljević Hamlet pati u vladavini neduha — zato je on gorljivo mogućan primiti istinu duha. Vlast od koje on trpi vlast je oduzeta njemu, koji bi vladao poput svojeg oca u moći duha a ne u moći neduha, ne kao stric mu: zločinac, izdajnik, nasilnik. To je vlast —

S MALO DUHA, MNOGO SLASTI
(Goethe: »Faust«).

Hamlet je sklon duhu i prije nego li ga je pozvao neka ga slijedi. Lažni vladalac zemlje sprovodi vlast neduha, to je gnjusna vlast u kojoj

ZEMLJA SMRDI OD SVEG TOG GADA
(Dante: »Pakao«, VI).

Kako onda Hamlet u mržnji prema neduhu ne bi slijedio poziv duha, kada je to jedini put koji vodi oslobođenju od laži, nasilja, bluda, oslobođenju od nejasnoće, kada je to konačno otkriće istine skrivene iza neduhovnog lika uzurpantnog »po-

ganog preljubnika«, koji je darom izdajstva došao do krune (vlasti) i do kraljice (zemlje).

NEZAUSTAVLJIV SLIJEDI HAMLET TRAGOVE DUHA —

Kako ne bi pošao za njim! Odmah, odmah je prihvatio poziv sljedbe, noseći svoj mač u ruci poput križa —

SVOJ MAČ I NIKAKVI DRUGI —

kojim je ustao da

DO KRVI NEPOPUSTLJIVO BRANA SVOJA PRAVA I ZAHTJEVE

(Tin Ujević).

To veli Tin, koji vapi da »duh nažalost nije kasta«!

»Bitna je značajka genijalnosti, da sebe baca svim bivstvom na vagu za Osvetu Duha u suvremenosti« (Stjepan Markuš: »Hamletski problem današnjice«). To je pravi poziv i sudbina Hamletova značaja.

Dođe vrijeme i da ništavac vlada: uz prevaru, nasilje, laž i blud; primitivac je kralj, lažni aristokrat umjesto pravog, ali uz pomoć žene — pervertirane dia-boličnim pervertorom, žene koja, pervertirana, podržava umjesto Muškarca nedu-hovnog Mediokriteta, svog pervertora.

Klaudije je prema Hamletovom ocu »prirodnim darovima bijedan bio«, dok je kralj Hamlet imao »uvojke Apolonove«, »čelo Jupitrovo«, »oči Marsove«, »stas Merkurov« — kako o njem krasnoslovi sin mu kraljević — a njegov brat Klaudije bijaše kao »snetljiv klas«, »hulja, ni dvadesetinu od desetog dijela vašeg upokojenog muža« — veli Hamlet materi. Kralj Hamlet nije bio samo divan čovjek, kralj, nego divan duh i tijelo, ravnoteža ljepote, jedinstvo umnih i tjelesnih sila, a Klaudije samo bijedna maska izvana a pokvaren do srži iznutra. Milo mu bijaše zveckati cekinima u džepu; imao je velikašku kastu za sobom dok je narod bio za Hamleta. Takav gad uspio je prevariti ženu, koja je u gubitku moralne kontrole popustila svojim nagonima i slabostima, bludu. »Slabosti, ime ti je žena!«

Gle ovo bijesno pitanje majci: »To *bješe* muž vam — a sad gledajte što slijedi. Ovo *jest* sad vaš muž... O, imate li oči? O zar ste mogli ostaviti pašu na ovom divnom brijegu pa se tovit u močvari? Ha — imate li oči?« Ona kao da to ne vidi. Ne vidi razlike između brijega i močvare, i među pticom i svinjom...

»O imate li oči« — tako pita dalje Hamlet majku. »Ha — imate li oči?« »O« je to čuđenje, bol, nevjerica, povišeni dah uzvišena duha. Zamah mača. »Ha«: zasjeda, prepad, napad, udarac mača.

I dalje Hamlet zbori optužujući:

O — KOJI VAS JE VRAG ZAVARAO
U IGRI SLIJEPOJ? TAKO NESVIJESNO
POSTUPAT NE BI MOGLE NITI OČI
BEZ OSJEĆAJA, NITI OSJEĆAJ
BEZ VIDA, NITI SLUH BEZ OPIPA
I VIDA, NITI NJUH BEZ SVEGA TOGA
NI BOLESTAN OSTATAK PRAVOG ČUVSTVA
O STIDE, GDJE JE TVOJA RUMEN?

Upravo je tako bilo sve u kraljice Gertrude: oči bez osjećaja, osjećaj bez vida, sluh bez opipa i vida...! Takva je to žena bila, a gotovo svaka žena može takva biti — popusti li svojoj slabosti. Bezbroj ih je koje su u korist zavodljivih čari nepriiatelja izdale domovinu, a njima nasuprot stoje Jean d'Arc kao ona koja je dala život za domovinu. U toj »igri slijepoj« duh je Gertrudin, vođen glađu tijela, koja zamračuje vidik duše, zabludio strašno u svojoj pometnji, u svojoj pustoj nesvijesnosti; gore je unakažen tako, nego bilo kojom tjelesnom ozljedom.

Duh se javlja na bedemima Marcelu, Bernardu i Horaciju, oni ga vide, i sami, i u nazočnosti Hamletovoj, duh se javlja i u ložnici kraljičinoj ali ga kraljica ne vidi, samo Hamlet. Ona ga nije u stanju vidjeti ni toliko koliko grubi vojnici, stražari na bedemima. Ona je sasvim isključena od duha. Duh se pak javlja da je zaštiti iako ga ona ne vidi i ne smije vidjeti. Njoj je ta milost oduzeta: to bi bilo preveliko uzbuđenje za nju, preveliki ugođaj kao i prevelika kazna njoj, koju tek treba oteti iz kandži neduha jer ona još uvijek teži rodoskrvnoj postelji. Komu je oduzeta milost da doživi viđenje duha čini se onaj, koji duha doživljava pred svojim okom — kao da je lud:

ON JE LUD! ON JE LUD!

šapće kraljica na tlo oborena gledajući Hamleta koji se sreće s duhom, predaje mu se. Koliki su milosnici duha proglašeni ludima poradi svojih iznimnih viđenja za koja su slijepe oči nedostojnih.

Posljedak pada ženinog su laž, taština, nasilje, blud, pijanstvo, koji vladaju umjesto ljepote, mudrosti i istine. Bez prave kraljice lažni kralj ne bi mogao vladati. Popuštanje đavolu, primanje jabuke zla, razlog je razdora među Njom i Njim. Izgubljeni raj je zapravo gubitak ravnoteže među Njom i Njim. Njihova jabuka njihov je prvi blud. Preko žene utire zlo put, ako mu se žena ne opire, ako ga želi i drži slatkim. Žena zato mora biti jača od muškarca. Put žene i muškarca je put k Čovjeku, put je Čovjeka u ženi i u muškarcu. Žena je čovjek ako se ne odriče žene u sebi i ako ne oponaša muškarca u onomu što je samo njegovo, a muškarac je čovjek ako ne prihvaća ženine slabosti i ženin izazov u zlu i ako se ne sveti ženi za njene slabosti, baš kao što se duh kralja Hamleta ne želi svetiti kraljici Gertrudi, pa to i kraljeviću Hamletu zabranjuje, a javlja se ponovo upravo onda kad je kraljević na rubu osvetničke zastranjenosti, kad je majku bacio na tlo, tojest kad vidi da kraljević ne čini sasvim onako kako je od njega tražio kada su se vidjeli prvi put. Treba imati smilovanja prema ženi jer ona je prevarena i treba joj pomoći da to shvati i to je za nju veća kazna nego da se nad njom čini odmazda.

Duh se javlja odabranom. Jest! Samo odabrani stvara uz pomoć duha i odabrani prima stvoreno uz pomoć duha, koji mu se javio tek nakon što je postao dostojan duha, poslije dugog puta patnje, tek kada ga je zaželio, a žena, koja ga je zaboravila, koja ga ne želi, dakako da ga ne može vidjeti, da je slijepa za pojavu duha.

Rekoh: dođe vrijeme i da ništavac vlada, uz prevaru, nasilje, laž i blud; primitivac je kralj, lažni odličnik umjesto pravog. Pravi vladar to nije samo po dekorativnom znaku krune, nego i po ljepoti svojeg duha, po bogatstvu svojih prirodnih darova, a ne otetih uz pomoć nasilja i lukavstva, nepošteno, kao hulja. Duhovno primitivac a kralj samo po svojem položaju, po fizičkom svojem položaju, to je Klaudije. Uz pomoć velikaša, neprijatelja naroda, dođe na vlast lažni kralj, da propovijeda zlo, glupost i prostotu umjesto da svijetli silom svojeg duha, zemlji bude svjetlo a ne mrak i krv. Reče dobro Horacije:

NEŠTO JE TRULO U DRŽAVI DANSKOJ.

Mora biti tako, kad je kralj Hamlet ubijen, kraljević Hamlet proglašen ludim a vlada gadni i gnjusni bratoubojica Kain —: Klaudije. Kada umjesto kraljevstva duha dođe kraljevstvo neduha, umjesto kraljevine — gadarija onda se sustavom hekatomba provodi strašna religija »žrtvovanja najboljih najlošijim«. Tada Moloh, bog fukare, guta svoje žrtve danonoćno, ždere i spaljuje istinske nosioce Duha i gutat će sve dotle dok duh opet ne dođe do svoje krune i do svoje kraljice. Zakon akcije i reakcije stalan je. Borba je duha i neduha vječna. Iako je klaudijski neduh zločinom uklonio s prijestolja duha hamletski duh, hamletski duh će — otac preko hamletskog duha — sina oboriti vlast neduha. To je obrana duha.

(1957)

KRALJEVSTVO JE BOŽJE U VAMA
(Nastavak)

III

MASLINSKA GORA

Iste večeri, nekoliko sati kasnije.
Vrt Getsemani na Maslinskoj Gori.
Noćno nebo puno je zvijezdâ.
Daleko dolje u pozadini crveni se po neko svjetlo u kućama Jerusalima.
U pozadini se diže gajić maslina i ostalog južnog rašća.
Kameni grebeni vire svud iz zemlje.
ZBOR NEČIJIH GLASOVA mrmori stisnutih usana negdje u daljini.
U tim je zvukovima neobično mnogo težine i sjete.
Mrak je prekinut tu i tamo prugama mjesečine, u kojoj razabiremo PETRA, IVANA i JAKOVA kako leže do gaja drveća, naslonjeni na kamene izbreške.
Stanka.
Samo tugaljivi glasovi ječe u daljini.

IVAN: *(očiju uprtih preda se i slijedeći svoju misao)* »Žalosna je duša moja do smrti! Ide ura kad ćete se rasuti svaki na svoju stranu i ostaviti mene sama . . . Sjednite ovdje i bdijte sa mnom, a ja idem malo dalje da se pomolim« . . . Tako reče Učitelj i nesta među maslinama. Ništa nismo odgovorili da Ga utješimo, a netom se udaljio, zadrijemasmo kao onaj zli sluga o kome nam je pričao!

PETAR: Već je jednom dolazio da nas bûdi. Bilo mi je da umrem od stida! Kako je pravo već davno rekao: »Blago onim slugama koje gospodar nađe budne kad dođe!«

JAKOV: Zašto nas je noćas vodio ovamo u Getsemani, kad nam je naš domaćin nudio da kod njega prespavamo?

IVAN: Zacijelo je htio biti sâm pred licem Oca nebeskoga, prije nego se obori na Njega ono strašno, što prijeti . . .

PETAR: Čuo sam u gradu da su svećenici izdali zapovijed: ako tko dozna, gdje je Učitelj, neka im javi, da ga uhvate!

JAKOV: Nisam mnogo razumio, što je govorio, ali čitavu sam večer osjećao u svakoj Njegovoj riječi, u svakom pogledu, da se oprašta od nas. I nešto me stezalo u grlu, a oči se neprestano punile suzama . . .

PETAR: A ipak si sve to zaboravio netom smo izišli iz blagovališta, i počeo si se s drugima svađati, tko je najveći među nama.

JAKOV: Nije to bila svađa, nego razgovor . . . Ako se Učitelju doista nešto dogodi, tko će nam reći što moramo raditi? Tebe je uvijek osobito cijenio, a večeras ti je rekao da ćeš ga još ove noći tri puta zatajiti prije nego pijetao zapjeva! Na koga da se onda oslonimo?

IVAN: Na Učitelja, uvijek i samo na Njega! On će uz nas biti i ako Ga odvuku daleko, i u mukama. i u smrti! Nije li rekao na putu ovamo: »Ne ću vas ostaviti sirote, ja sam s vama u sve dane do svršetka svijeta!«

PETAR: Vidjelo se na Njemu večeras da bi nam još mnogo toga htio kazati, ali kao da se boji da nećemo podnijeti!

JAKOV: Upravo kao otac koji na samrtnom času izriče posljednju volju djeci svojoj.

IVAN: Meni se čini da sam zapamtio svaku riječ Njegove oporuke tako točno da bih je mogao zapisati, te braći i svijetu predati za ona vremena koja je bolnim glasom najavio Učitelj: »Ustat će narod protiv naroda i kraljevstvo na kraljevstvo! Brat će brata predati da se ubije, otac sina, a djeca će se na roditelje dići da ih pogube! Mnogi će lažni proroci ustati i zavesti mnoge! Vas će svi zamrziti radi imena mojega! Ali tko izdrži i ustraje do kraja, spasit će se!« Slušate li me, braćo?

JAKOV: Slušamo, ali teško se othrvati umoru. Čitav je ovaj tjedan tako neobičan i zamoran!

PETAR: Istina, oči se same od sebe sklope, a glava klone . . .
(Malo pomalo, a da to Ivan i ne opazi, njih dvojica opet zadrijemaju).

IVAN: *(nastavlja)* »Čuvajte se da vaša srca ne otupe od pijanstva i brigâ za ovaj život i bdijte moleći se u svako doba, jer ne znate ni dana ni časa, kad će Gospodin tražiti dušu vašu od vas! . . . A što kažem vama, kažem svima: Bdijte!«
(I sâm Ivan šapće posljednje riječi kao u polusnu, a odmah zatim spusti glavu i usne.)

DALEKI TUŽNI ZBOR: *(javi se opet, a onda ga nadjača potresan vapaj, koji dopre odnekud iza maslina . . .)*

GLAS SPASITELJEV: OČE MOJ, AKO JE MOGUĆE, NEKA ME MIMOIĐE KALEŽ OVAJ, ALI NEKA NE BUDE VOLJA MOJA, NEGO TVOJA!
(Mala stanka, ispunjena jaukom zbora, a onda se isti GLAS javi nad glavom usnulih učenikâ.
Onaj, koji govori, očito je izišao do ruba maslinskog gaja.)

GLAS SPASITELJEV: IVANE! PETRE! JAKOVE!
(Oni se preplašeno trgnu.
Taru oči).

GLAS SPASITELJEV: NE BOJTE SE, JA SAM! . . . A VI SPAVATE . . . ZAR NISTE MOGLI JEDNU URU PROBDJETI SA MNOM?
(Učenici su se pomalo osvijestili.)

IVAN: *(podigne oči prema onoj strani otkuda dolazi glas)* Oprosti, Učitelju, htjeli smo, . . .

PETAR: . . . ali vjeđe nam oteščaše od umora . . .

JAKOV: . . . i san nas prevari da nismo ni osjetili . . .

GLAS SPASITELJEV: *(blago)* ZNAM, DUH JE SPREMAN, ALI JE TIJELO SLABO. ZATO BDIJTE I MOLITE DA NE PADNETE U NAPAST!
(Učitelj se opet udaljio).

IVAN: Braćo moja, jeste li vidjeli, kako Učitelj izgleda?

PETAR: Blijed kao stijena, a kosa Mu se od znoja lijepi po čelu . . .

IVAN: Meni se učinilo da to i nije znoj nego krvave kapi! On tako strahovito pati da se krvlju znoji, a mi spavamo!

ZBOR: *(čuje se opet u daljini kao da ga vjetar na mahove donosi.)*

IVAN: *(iz dna duše prošapće riječi psalmiste)*

Gospode, srce se moje grči u grudima i strah me smrtni spopada.

PETAR:

Bdijem i tugujem osamljen kao ptica na sljemenu kuće.

JAKOV:

Otrgni me od zločinacâ! Sačuvaj me od krvopija!

IVAN:

Jer evo, o glavi mi rade, već drzoviti navaljuju na me, a na meni nema krivnje, nema grijeha, Gospode!

SVA TROJICA: *(zajedno i sve tiše, jer ih san opet hvata)*

Pogledaj, usliši me, Gospode! Prosvijetli oči moje da u san smrtni ne padnem!

IVAN: *(sâm, jer su ostali već zadrijemali)*

Ne ostavljaj me, Bože moj, nemoj se udaljiti od mene, jer je nevolja blizu, a nema nikoga da mi pomogne . . .

(I Ivan usne . . .

Zbor se gubi . . .

Stanka . . .

Zatim se lijevo oprezno došuljaju Juda i Odličan čovjek).

JUDA: *(vodi Odlična čovjeka i pokazuje mu ono što govori.)* Na cilju smo! Eto, tu su samo trojica učenikâ, *(S očitim žalcem)* najmiliji . . . Spavaju kao klade! . . . A ona bijela sjena tamo dolje u masliniku, to je On. Moli, a kad se u to upusti, ne odustaje tako brzo. Naokolo nigdje nikoga. Ti sad potrči ovuda *(Pokaže mu desno)* do naših ljudi, koje smo ostavili pod zidom, i povedi ih onim prečcem uzbrdo: past ćete ravno za leđa Nazarencu. Ja idem tuda *(Pokaže lijevo)* do vođe čete da s njim pregledam, ima li na ovoj strani koga. Sastat ćemo se kod Nazarenca, a vi ne napadajte dok vođa ne dobije znak od mene. Sad samo brzo . . .

ODLIČAN ČOVJEK: *(šaptom)* . . . i oprezno! . . .

(Odšulja se desno).

JUDA: *(zastane časak i pogleda za masline gdje je Spasitelj.)* Zna točno što ga čeka, a ne bježi! Možda je ipak odlučio da se proslavi noćas?! *(Prema Njemu.)* Učini to, Kriste, učini! I ne zaboravi da sam ja jedini radio za Tvoju slavu dok su Tvoji miljenici spavali! . . . *(Za sebe)* Još časak, i saznat ćemo istinu! *(Odjuri lijevo).*

ZBOR: *(sasvim tiho mrmori.*

S lijeve strane dovuče se oprezno Običan čovjek.

Ogrnut je sav u bijelu plahtu: očito je naglo skočio s ležaja, pa se nije dospio ni obući.)

OBIČAN ČOVJEK: *(gledajući za Judom)* Juda! Upravo je tako proletio kraj moje kuće: kao krvoželna sova, koja se nečujno šulja mrakom da zaskoči goluba u snu! Nešto me sililo da pođem za njim. Najcrnje me slutnje pro-

gone otkad sam mu sinoć zavirio u dušu . . . Sotona je ušao u tog čovjeka, on neće uzmaknuti ni pred kakvim zlodjelom! Učitelj mora da je negdje u blizini . . . Učenici spavaju . . . Kako da istrgnemo nedužno janje iz vučjih ralja koje se već otvaraju? . . .

GLAS SPASITELJEV: *(slomljeno)*

OČE MOJ, TEBI JE SVE MOGUĆE,
ODNESI OVAJ KALEŽ OD MENE! . . .

ALI AKO ME TA ČAŠA NE MOŽE MIMOIĆI,
NEKA BUDE VOLJA TVOJA!

(Stanka.

Samo glasovi — ili noćni vjetar? — javiše se opet i jauknuše kao da nariču nad mrtvacem.

A onda se sve stiša).

GLAS SPASITELJEV: *(okrijepljeno)* OČE!

IZVRŠIO SAM NA ZEMLJI DJELO KOJE SI MI DAO DA ČINIM!

DOŠLA JE URA: PROSLAVI SINA SVOGA, DA SIN TVOJ PROSLAVI TEBE!

OBIČAN ČOVJEK: *(sav potresen pao na koljena)* Što se ja bijedan stvor miješam u tajnu ove velike noći?! Ti nisi sâm Gospode, jer je Tvoj Otac s Tobom, Ti hoćeš da trpiš, jer to Otac hoće . . . Hvala Ti za taj nauk, Spasitelju: neka sad navale kušnje i boli, neću im se grešnik otimati, jer ni Ti, najsvetiji, nisi htio da se otmeš patnji . . . Dopusti mi da Te pratim na Tvom putu boli!

(S posljednjim riječima ustane i pruženih ruku ide prema desnoj strani i nestane.)

GLAS SPASITELJEV: *(opet miran i nad glavama usnulih učenika):*

SPAVAJTE SAMO I POČIVAJTE!

GOTOVO JE!

(Učenici se trzaju, sjedaju.)

DOŠAO JE ČAS DA SIN ČOVJEČJI BUDE PREDAN U RUKE GREŠNICIMA!

USTANITE, HAJDEMO! EVO, IZDAJNIK SE MOJ PRIBLIŽIO!

(S tim riječima Spasitelj se očito opet vratio na mjesto gdje je molio.

Učenici su ostali sami i sasvim smeteni.

Razgovor im je užurban, uzbuđen).

IVAN: Jeste li čuli? »Došao je čas . . .«

JAKOV: »Izdajnik se približio« . . . Gdje je taj? *(Gledajući za Spasiteljem)* Učitelj je sâm!

PETAR: *(gledajući istim smjerom)* Hoda čvrsto i mirno kao da se više ničega ne boji . . .

IVAN: *(i on gleda)* Jest, ali vidite li tamo dolje ona svjetla među drvećem?

JAKOV: To su baklje, . . . mnoštvo bakalja i fenjera . . .

IVAN: Već se vide i oni koji ih nose . . . Naoružani ljudi, čitava četa . . .

PETAR: Idu na Učitelja! Ali ja imam mač i obranit ću Ga! *(Trgne ispod plašta mač i pojuri za stabla).*

IVAN: Idimo i mi za njim, Jakove!

(Odu za Petrom.

Sve, što se dešava, otkad je Juda bio tu s odličnim čovjekom, odvija se u napetoj brzini i stravi.

Netom su učenici zamakli desno, pojave se lijevo Juda i neki Vojnik, očito zapovjednik čete).

JUDA: *(pogledavši za drveće)* Tu je to mjesto! Gledaj, i četa je već stigla! Netom zapovjediš, provrvjet će sa svih strana naoružani momci . . .

VOJNIK: Ali tamo ima više ljudi, a ja Nazarenca ne poznam. Da ne zgrabimo nekoga drugoga?

JUDA: Tome je lako izbjeći. Ja ću pristupiti Učitelju i poljubit ću Ga. Koga poljubim, taj je! Uhvatite Ga i odvedite oprezno!

VOJNIK: *(začuđeno)* Poljupcem ćeš ga prokazati? Časti mi, ti si valjan momak! Nema ih mnogo među našim uhodama i krvnicima koji bi to htjeli učiniti! *(Ugledavši nešto desno vikne prigušeno)* Što je to? Netko se tamo šulja!

(Potrči desno i začas se vrati smijući se i držeći u ruci plahtu u koju je bio zamotan Običan Čovjek.)

JUDA: *(usplahireno)* Tko je bio?

VOJNIK: Neka radoznala budala umotana u plahtu . . . Zgrabio sam ponjavu, a on se istrže i pobježe gô . . . Neka mu bude! *(Prebaci plahtu preko ramena).*

JUDA: Dođi ,ne gubimo vremena!

(Nestanu za drvećem desno.

Skoro odmah čuje se od tamo:)

GLAS JUDIN: Zdravo, Učitelju!

GLAS SPASITELJEV: PRIJATELJU, PO ŠTO SI DOŠAO?

(U isti mah mukli divlji urlik neke rulje i titravo crveno svjetlo za maslinama odaju da je četa okružila Spasitelja).

GLAS SPASITELJEV: JUDA, POLJUPCEM IZDAJEŠ SINA ČOVJEČJEG?

(Žamor glasova).

JUDA: *(istrči pokunjen)* Kako me je pogledao! Kako me peku usne od dodira s Njegovim! Nije on čovjek kao mi, nije! Ali zašto se ne brani?

(Gleda za masline)

Gle, Petar je trgao mač, dohvatio je nekoga po glavi!

(Otraga jauk onoga koji je ranjen).

GLAS SPASITELJEV: PETRE, VRATI MAČ U KORICE, JER SVI KOJI SE MAČA LAĆAJU, OD MAČA ĆE I POGINUTI . . .

A VI, KOJI STE KAO NA RAZBOJNIKA IZIŠLI S MAČEVIMA I TOLJAGAMA DA ME UHVATITE, PREMDA SAM SVAKI DAN SJEDIO KOD VAS U HRAMU I UČIO, A NE PRUŽISTE RUKE NA MENE, *(Povišenim glasom)* PITAM VAS: KOGA TRAŽITE?

JUDA: *(koji napeto prati, što se zbiva)* Ipak, ipak počinje! Stao je pred njih i izazovno ih mjeri!

GLASOVI Vojnika, Odlična čovjeka i čete: *(odgovaraju Spasitelju)*

Tražimo Isusa Nazarenca!

GLAS SPASITELJEV: *(mirnim dostojanstvom)* JA SAM!

(Otraga štropot pada oružja i ljudi.)

JUDA: *(vrisne i pada na koljena)* Gospode, svi su popadali na zemlju od same riječi Njegove! Kriste, ja vjerujem u Tebe, uvijek sam vjerovao da si svemoćan, zaklinjem Te, uništi ih, pokaži moć svoju! Proslavi sebe i nas!

GLAS SPASITELJEV: AKO DAKLE MENE TRAŽITE, PUSTITE OVE LJUDE DA IDU . . . A MENE EVO, JER SADA JE VAŠ ČAS I VLAST TAME!

JUDA: *(skoči na noge)* Kako? On im sâm pruža ruke da ih vežu? Sada, kad je morao dozvati oganj s neba na dušmane svoje da ih uništi, on im se predaje? Znači da i ne možeš ništa, Nazarenče, bio si običan sljepar i varalica, kako sam te ja od početka prozreo! Nestani dakle, da i sve te gorčine i sumnje, što su me zbog tebe razdirale, nestanu s tobom!

(Otraga se žamor glasova i svjetlo baklji udaljilo.

Odličan čovjek dolazi s fenjerom u ruci).

ODLIČAN ČOVJEK: Kud si se dobijesa zavukao? Zar nećeš ostatak nagrade za tu prodaju? *(Smije se zadovoljno).* Moram te još jednom pohvaliti: majstorski si ga prodao! Sve je išlo kao po loju! Sad za Nazarenčevu kožu ne bi nitko dao ni groša, ha, ha, ha! *(Primijeti, da se Juda nekako smrknuo.)* Što ti je, što si se pokunjio?

JUDA: Ništa, . . . razmišljam . . . Ipak je nekako čudan osjećaj kad prodaš čovjeka! Ja to još nikad nisam uradio!

ODLIČAN ČOVJEK: No da, prvi je put malo neobično, ali poslije ide. Ja sam često i kupovao i prodavao ljude, pa znam kako je! Hajde, evo ti tvoj ostatak plaće, 20 srebrnjaka, prebroji!

JUDA: *(jednako zbunjen)* Ne treba, vjerujem ti!

(Uzme novac u šaku, a onda ga iz navike pogleda i smjesta ga baci na zemlju odskočivši u stranu kao da ga je zmija ujela.)

ODLIČAN ČOVJEK: Što ti je? Zar si poludio?

JUDA: *(uzrujano)* Nisam, ne, posvijetli, posvijetli ovamo! *(Baci se na zemlju i kad Odličan čovjek prinese svoj fenjer, grozničavo pogleda razasuti novac na zemlji, a onda olakšano uzdahne.)* Prevario sam se . . . Onako u mraku pričinili su mi se tvoji novci nekako prljavi, . . . crvenkasti, što li! A nisu! Čisto sjajno srebro! *(Premeće ih po rukama i ustaje.)* Baš sam budala! On je napokon dobio, što je tražio, a ja imam pravo da s ovim počnem nov život! Sve je ostalo tlapnja, utvara noći . . .

ODLIČAN ČOVJEK: Što bi drugo bilo! Idi lijepo i ispavaj se! Za Nazarenca se ne moraš više brinuti, on je u ,dobrim rukama . . . Laku noć!

(Ode).

JUDA: *(nije čuo njegov pozdrav ni vidio da je otišao)* Da, spavati, to bi bilo najbolje, prespavati sve, što će se tu još desiti . . . Ali san meni odavno ne ide na oči . . . Hoću li ikada više mirno usnuti?

(Jezovit mrak . . .

ZBOR NOĆNIH GLASOVA beznadno kuka . . .)

ZASTOR SE SKLAPA

IV

DVORISTE SUDNICE

Jedan dio prostranog dvorišta Pilatove sudnice u koje se s ulice ulazi lijevo ,dok je ulaz u prizemnu tamnicu desno.

Pozadinu ispunja visok zid sudnice u kojemu su u sredini široka nadsvođena vrata, a do njih vodi nekoliko stepenica.

Kroz ta vrata vidi se otvoren trijem s ogradom, otkuda rimski prokurator kroji pravdu onima koji stoje tamo dolje pod tim balkonom na trgu.

Nad ogradom trijema pogled na grad i nebo.

Po dvorištu su zataknuti znakovi rimske vojske: koplja kojima na vrhu sjedi orao, a pod njim su nanizani ukrasi i odličja.

Na stijenama liktorski svežnjevi pruća povezanog oko sjekire.

Noć je i polumrak.

Na jednom zidu gori fenjer, a nasred dvorišta žari se željezna košara puna žeravke da se straža ogrije u hladnoj proljetnoj noći.

Sada pokraj vatre čuče VOJNIK I ODLIČAN ČOVJEK.

Mukli zvuk vojničkog roga u daljini javlja promjenu straže.

VOJNIK: *(pružajući dlanove vatri.)* Tako je bilo i bit će: špijuni i denuncijanti uvijek najbolje prođu! Onaj Juda samo se prošetao s nama do vrta, *(Naglasi:)* poljubio Nazarenca, *(Ne može se svladati, a da glasno ne pljune)* fuj! . . . ukesao nagradu, pa sad negdje hrče s vrećicom srebrnjâka pod uzglavljem. A mi tko zna do kada ćemo se još mučiti s tim uhapšenikom! I to bez ikakva doplatka, kao da je vojska dužna vršiti krvničke poslove!

ODLIČAN ČOVJEK: Ne mislim da će to s njime dugo potrajati. Našim se gospodarima žuri da ga likvidiraju.

VOJNIK: Pa što onda čekaju? Otkad smo Ga sinoć uhapsili, šetkaramo s njime: najprije Ga vodi Ani, pa onda Kajfi, pa velikom vijeću Židovskom, pa ovamo Pilatu, pa Herodu, pa opet Pilatu, a nigdje ništa ne svršimo. Čemu sve to natezanje kad se ionako zna šta Ga čeka?

ODLIČAN ČOVJEK: Dragi moj, nemoj ti gledati vojnički na te stvari! Tu ti je politika po srijedi! Dakako, da njemu nema spasa, ali ipak ne možeš čovjeka samo tako smaknuti.. Treba naći za to zakonsku formu, dokazati optuženiku krivnju, suočiti ga sa svjedocima i pravovaljano ga osuditi, a u prvom redu utvrditi, tko je nadležan da mu sudi. Židovi sami ne smiju nikoga pogubiti otkad su nas Rimljani okupirali, zato Ga podmeću Pilatu da Ga on razapne. A Pilat, iskusan lisac, vidi što je na stvari, pa otklanja od sebe odgovornost. Zato se to oteže!

VOJNIK: Je li bar do sada priznao što važno? Ja sam čuo samo ono što je odgovorio velikom svećeniku kad Ga je taj pitao za Njegovu nauku. Veli: »Ja sam javno govorio, pitaj one, koji su me slušali!« Ja sam mu na to opalio ćušku, neka zna da se tako ne odgovara vlasti, ali zapravo još ni sad ne znam zbog čega ga okrivljuju.

ODLIČAN ČOVJEK: A ja bih rado znao, što se s njim odigralo kod Heroda. Nisu me pustili unutra, samo sam čuo smijeh Herodova društva, a kad je Nazarenac izišao, bio je ogrnut haljinom kakvu nose luđaci.

VOJNIK: Jest, tako smo ga i doveli natrag Pilatu!

ODLIČAN ČOVJEK: Uz pozdrav Herodov kojemu se Pilat jako obradovao. Vidiš, to loptanje Nazarenčevom glavom već je urodilo jednim dobrim plodom, uspostavljanjem srdačnih odnosa između Pilata i Heroda, koji se u posljednje vrijeme nisu baš slagali. Sve je to politika, velim ti!

(Desno otraga čuje se surov smijeh i nejasni hrapavi glasovi.)

Veselo je dolje u stražarnici! Idem pogledati, što vojnici rade s našim »Prorokom!«

VOJNIK: *(mrko)* Igraju se njime kao mačka mišem. Bijesne, što su zbog njega morali probdjeti noć, pa mu se osvećuju kako najbolje znaju!

(Odličan čovjek izišao je desno.

U isti mah došulja se lijevo Ivan.)

VOJNIK: *(ugledavši Ivana)* Ti li si to, momče? Htio bi znati što je s tvojim učiteljem, je li?

IVAN: *(usrdno)* Jest, molim vas, recite mi . . .

VOJNIK: Pogledaj kroz one rešetke na prozoru, pa ćeš vidjeti i sâm . . . Ali onda se gubi, jer ovuda ne smiju švrljati civili, makar se ti i ja znamo!

(Ivan pojuri desno u pozadinu, kamo je otišao Odličan čovjek, a Vojnik zijevajući ustane i iziđe desno naprijed.

Otraga se buka i grohot pojačaju.

Lijevo se polako uvuče, obaziruć se na sve strane, Petar.

Pogledavši desno, uoči Vojnika kako se vraća, pa brže bolje sjedne k vatri i pravi se kao da se grije, spuštajući glavu što niže da mu ne vide lica.)

VOJNIK: *(uđe desno s punim vrčem vina u ruci i ide lijevo, ali stane, ugledavši Petra)* Oho! Tko si ti, druže, i što radiš ovdje?

PETAR: *(tiho i ponizno)* Siromah sam beskućnik . . . Prolazio sam ovuda i ugledao sam vatru, pa uđoh da se ogrijem. Noć je hladna, a ja nisam više mlad.

VOJNIK: *(obilazi oko njega, motreći ga)* A da nisi i ti bio s Nazarencem?

PETAR: Bog s tobom, čovječe, što to govoriš? Ja niti znam kakvog Nazarenca niti razumijem tvojih riječi!

ODLIČAN ČOVJEK: *(dolazi smijući se prostački)* Ala ga junaci udešavaju, baš se razumiju u posao!

VOJNIK: Jest, nazvali ga »kraljem židovskim«, pa mu se klanjaju! Obećao sam im učiniti krunu za njega!

(Uzima kraj vatre iz hrpe pruća i drvâ dvije trnove grane i savije ih opreznо u krunu)

Eto, kruna je već gotova!

ODLIČAN ČOVJEK: Uzmi i ovu trsku kao žezlo, a ovu crvenu krpu mjesto grimizna plašta! *(Sve te otpatke pokupi po dvorištu.)*

VOJNIK: Daj ovamo: bit će to najljepši kralj od svih koje ste vi Židovi imali!

(Ide desno s trnovom krunom, trskom i crvenim plaštem.

Vani galama poraste).

ODLIČAN ČOVJEK: *(kroz zube za njim).* Pseto plaćeničko! I ti se rugaš nama Židovima! Ali prisjest će vam objest svima kad dođe naš Mesija! *(Sad tek obrati pažnju na Petra).* Gle, gle, pa i ti si jedan od Galilejčeve družine!

PETAR: Ne šali se, gospodine, sa mnom kukavcem: ja uopće ne znam toga čovjeka!
VOJNIK: *(ulazi s punim vrčem vina u ruci)* Baš sam dobro naletio! Zaplijenio sam vojnicima ovaj vrč, jer se u službi ne smije piti! Vino kao vatra! Dođi, da ga na smrt osudimo!
ODLIČAN ČOVJEK: *(pridruži se Vojniku pa krene s njim lijevo, ali se još jednom osvrne na Petra)* Laži ti kome hoćeš, ali bio si s Nazarencem! Nisam li te ja vidio s njime u vrtu?!
PETAR: *(ustane, pa im malo priđe, moljakajući plačno)* Gospodo, zašto hoćete upropastiti čovjeka koji vam nije ništa kriv? Eto, kunem vam se svim, što mi je drago i sveto, da ne znam čovjeka o kome govorite!
VOJNIK: Znao ga ili ne znao, ogrij se, pa gledaj, da nestaneš prije nego se vratimo!
(Vojnik i Odličan čovjek iziđu lijevo u smijehu i razgovoru.
Negdje za kućom zapjeva pijetao.
A tiho, kao u Petrovu sjećanju, javi se . . .)
GLAS SPASITELJEV: PETRE, PETRE, ZAISTA TI KAŽEM: NOĆAS PRIJE NEGO PIJETAO ZAPJEVA, TRI PUTA ĆEŠ ME ZATAJITI!
PETAR: *(se u silnoj boli uhvati za glavu i padne na koljena, vapeći)* Gospode, Gospode, što sam uradio!
(Zaplače gorko).
IVAN: *(dojuri s desne strane sav izvan sebe od strahote i namjerivši se na Petra zagrli ga)* Petre, reci mi, jesam li budan ili je sve ovo grozan san?! Jesam li pri sebi ili mi se um pomračio, pa izmišlja jezovite slike koje gledam? Zar to može biti istina da zvjerski i pijani vojnici tjeraju sprdnju s našim Učiteljem, da Ga biju, da Sinu Božjemu u lice pljuju, da Mu oči prekrivaju, pa Ga ćuškaju derući se uz surov smijeh: »Proreci, Kriste, tko te je udario!?«
PETAR: Sve je to doista gorka java, Ivane! Ne čudi se što tako postupaju s Učiteljem okorjeli krvnici koji Ga i ne znaju, kad ja, kome je toliko dobra učinio i kome se na Taboru u svojoj slavi objavio, ja Njega noćas tri puta zatajih da spasim ovu kukavnu glavu! Zar ima boli koja takav grijeh može okajati, zar ima suzâ koje tu sramotu mogu isprati?!
IVAN: *(Petrova bol otrijeznila ga je)* Ima, Petre: bol koju sad Učitelj trpi, i suze koje On lije, izbrisat će pred licem vječne Pravde sva naša nedjela, ako se skrušimo . . . Sjeti se Magdalene: Treba se kajati i ljubiti . . .
PETAR: Oh, kako bih rado dao sve, pa i život, da moje kajanje i ljubav budu tako veliki kao moj grijeh pred licem Onoga koji sve vidi i zna . . . *(U ponovnu grču plača)* Oprosti mi, oprosti, Gospodine moj i Bože moj! . . .
IVAN: Iziđimo odavle, Petre . . . Sad možemo još samo moliti za Njega! . . .
(Izlaze polako lijevo naslonjeni jedan na drugoga.
Sviće.
Nebo pomalo rudi nad gradom, u dvorištu postaje vidnije.
Rog straže opet se javlja.
S lijeva hitro dolaze Svećenik, Vojnik i Odličan čovjek.)
SVEĆENIK: *(Vojniku)* Dogovorio sam se s namjesnikom da ću doći u zoru. Idi po njega i reci mu da iziđe napolje. Neću danas ulaziti u kuću poganina, jer bih se okaljao i ne bih mogao jesti pashu!

(Vojnik ode u kuću stepenicama u sredini).
SVEĆENIK: *(Odličnu Čovjeku)* Sad je sve na kocki, možemo sve dobiti, ali i sve izgubiti! Ako ga Pilat ne htjedne osuditi, natjerat ću ga da izvede Galilejca pred narod, onda narodna usta moraju tražiti ono što je naša volja odlučila! Imaš li na okupu dovoljno ljudi koji će vikom zahtijevati njegovu smrt?
ODLIČAN ČOVJEK: Sazvao sam sve one koji od tebe žive i koji su ti u bilo kojem pogledu obavezni. Oni će izvršiti svaki nalog!
PILAT: *(pojavi se na vratima i silazi)* Zdravo, časni slugo Božji!
SVEĆENIK: Mir s tobom, namjesniče carski!
PILAT: No dakle, što ćemo s Nazarencem?
SVEĆENIK: Ti si sudac, odluka je u tvojim rukama!
PILAT: Preslušao sam ga i ne nalazim nikakve krivice na njemu.
SVEĆENIK: Kad on ne bi bio zločinac, ne bismo ga predali tebi. Zar ti nisam rekao i svjedocima dokazao da je rekao: »Razorite ovaj hram, i ja ću ga za tri dana opet podići!?«
ODLIČAN ČOVJEK: Jest, ja sam to osobno doslovce čuo i mogu zakletvom lično potvrditi!
SVEĆENIK: Četrdeset i šest godina gradio se naš hram, a on da ga za tri dana podigne! Nije li već time pripisao sebi božansku moć?! A meni samom izjavio je u lice noćas na preslušavanju da je Sin Božji i da ćemo ga vidjeti gdje sjedi s desne strane Božje . . .
ODLIČAN ČOVJEK: *(upada)* . . . i gdje dolazi na oblacima nebeskim . . .
SVEĆENIK: Mi Židovi imamo zakon i po tom zakonu mora da umre tko se pravi Sinom Božjim!
PILAT: Sve su to vaše vjerske smicalice o kojima se možete s njime prepirati u sinagogama da vam vrijeme prođe, ali ne možete tražiti od mene da nevina čovjeka zbog toga osudim na smrt! Meni on ne izgleda nimalo luđi ni opasniji od vas ostalih Židova, koji neprestano sanjate o nekim mesijama, preokretima i izabranim narodima. Jedina je razlika između njega i vas ta, što mi se on čini dobroćudniji i plemenitiji, — a za to ga ipak ne mogu poslati na križ!
SVEĆENIK: *(uvrijeđeno)* Namjesniče, nisam došao ovamo da me uspoređuješ sa zločincem, nego da nam pravdu krojiš po svojoj službenoj dužnosti! Zar si zaboravio da Nazarenac zavodi narod i buni mase, gradeći se kraljem židovskim, a bar to nije vjerska, nego čisto politička aktivnost!
(Gore na stepenicama pojavio se Vojnik).
PILAT: Dobro, preslušat ću ga još jednom, ali to je posljednje!
(Vojniku) Gdje je uhapšenik?
VOJNIK: Čeka te gore u sudnici.
PILAT: *(Svećeniku i Odličnom Čovjeku).* Ostanite ovdje, a možete i prisluškivati, ne branim!
(Uđe gore u kuću i odmah se čuje njegov glas).
Optuženi, jesi li čuo što sve protiv tebe svjedoče?
Stanka.
Optuženi šuti).
SVEĆENIK: *(Odličnu Čovjeku)* I njemu šuti! Kakva drskost!

GLAS PILATOV: Zar meni ne odgovaraš? A znaš li da imam vlast da te razapnem ili pustim?
GLAS SPASITELJEV: NE BI IMAO NIKAKVE VLASTI NADA MNOM, DA TI NIJE DANO ODOZGO.
ZATO IMA VEĆI GRIJEH ONAJ KOJI ME PREDAO TEBI . . .
GLAS PILATOV: Ti li si kralj židovski?
GLAS SPASITELJEV: KRALJEVSTVO MOJE NIJE OD OVOGA SVIJETA. . .
KAD BI KRALJEVSTVO MOJE BILO OD OVOGA SVIJETA, SLUGE BI SE MOJE BORILE DA NE BUDEM PREDAN ŽIDOVIMA.
ALI KRALJEVSTVO MOJE NIJE ODAVLE!
GLAS PILATOV: Dakle si ti ipak kralj?
GLAS SPASITELJEV: TI GOVORIŠ DA SAM KRALJ!
JA SAM SE ZA TO RODIO I DOŠAO NA SVIJET, DA SVJEDOČIM ISTINU I SVAKI, KOJI JE OD ISTINE, SLUŠA GLAS MOJ!
GLAS PILATOV: *(umorno, skeptično)* Ah, što je istina!
SVEĆENIK: *(Odličnom Čovjeku)* Pilat nastoji da ga oslobodi, to je više nego očito!
PILAT: *(silazi)* I opet moram reći da ne nalazim nikakve krivice na tom čovjeku. A nije je našao ni Herod. On je bar Židov, a ipak ga je vratio k nama kao smiješna smušenjaka. Dao sam ga dakle išibati da ubuduće pazi što govori, a onda ću ga pustiti na slobodu! Drugo ne tražite od mene!
(Jedan dječak od posluge Pilatove dolazi iz kuće i predaje mu neki svitak uz pozdrav.)
PILAT: Što je to?
DJEČAK: Poruka tvoje žene, svijetle gospe Klaudije Prokule!
PILAT: *(odmakne se u desni kut i otvara svitak.)*
SVEĆENIK: *(Odličnu Čovjeku)* Pazi, zacijelo se i dična matrona zauzima za Galilejca!Idi i pokreni narod, krajnji je čas!
(Odličan Čovjek ode lijevo).
PILAT: *(čita za sebe)* »Nemoj se miješati u stvar toga pravednika, jer sam noćas u snu mnogo pretrpjela zbog njega . . .« *(Pilat se zamisli s papirom u ruci.)* I ona sluti istinu . . . Plemenita tuđinka ima više srca za nevino progonjenog nego njegovi krvoželjni sunarodnjaci! Ali kako da ga spasim, ako Židovi potjeraju mak na konac? *(Dječaku.)* Idi reci svojoj gospodarici da ne ću zaboraviti njene poruke!
(Dječak ode u kuću.
Desno dolazi Vojnik, pristupi Pilatu pa mu šapne potiho.)
VOJNIK: Vojnici su jako razdraženi protiv optuženika. Ne drže se propisa za bičevanje. Već je dobio mnogo više udaraca! Trebalo bi prestati, inače može podleći.
PILAT: *(prilično oštro)* Prekini odmah, životinjo, i vrati ga gore u sudnicu!
(Vojnik ode desno.
Tamo otraga na trgu zaorila je najednom vika, u početku mutna i slaba, a onda sve jasnija i jača, kao oluja koja se približava).
PILAT: *(trgne se i očito se uznemiri)* Kakva je to buka na trgu?
SVEĆENIK: *(miran i s vidljivim ciničkim zadovoljstvom na licu)* Glas naroda, namjesniče! Narod te podsjeća na tvoje dužnosti!

PILAT: *(razdraženo)* To je opet vaše maslo, podmukli spletkari! Ali ja ću govoriti narodu, nije moguće da u svim tim grudima leže vaša kamena srca! Ta to je isti narod koji mu je prije nekoliko dana klicao »Hosana« *(Hoće uzići).*
SVEĆENIK: Izvoli govoriti, meni je pravo! Ali kao uzvrat za tolike uvrede, kojima si me danas obasuo ,dat ću ti prijateljski savjet! Ne prezri ga: naša je židovska mudrost starija od vaše, latinske!
PILAT: *(prezirno)* Dosta je uvoda, govori!
SVEĆENIK: Ne prenagljuj se, ne gubi živce! Imaj uvijek na umu da je Nazarenac bunio narod i nagovarao ga da ne plaća caru, *(Naglasi)* tvojemu caru, porez. Pa i kad se gradio kraljem židovskim, ustao je protiv cara, protiv tvojega cara, jer mi nemamo drugog cara osim rimskoga! Ako, dakle, Nazarenca pustiš, ti vršiš veleizdaju i nisi prijatelj svom vlastitom caru koji te ovamo poslao da ga zastupaš!
PILAT: *(suspregnuvši gnjušanje i bijes)* Razumijem! Ucjenjuješ me! S koliko mržnje i lukavosti pokrećeš čitav državni stroj protiv jednog bespomoćnog pravednika!
SVEĆENIK: *(s istim cinizmom)* Sve su to riječi, namjesniče! Narod hoće djela!
(Vani je žamor sve jači.
Tu i tamo ističu se osamljeni povici onih koji predvode demonstracije: Smrt Nazarencu! Raspni ga!)
PILAT: Zato idem pred narod!
(Svećenik se podrugljivom udvornošću pokloni.
Pilat uđe i pristupivši ogradi koja gleda na trg, dade znak rukom.
Buka utihne).
PILAT: Narode Židovski! Izvodim pred tebe optuženika koji mi je doveden kao da buni narod. Ispitao sam ga i nisam našao ni jedne krivice, zbog koje ga tužite . . .
(Stanka.
Pokazujući Spasitelja, koji stoji u trijemu desno vidljiv samo masi na trgu).
Evo čovjeka!
(Divlja vika zaori na trgu: Smrt Nazarencu! Smrt! Smrt!)
PILAT: On nije učinio ništa što bi zaslužilo smrt . . . Osim toga u vas je običaj da vam o vazmu pustim na slobodu jednog zločinca. Hoćete li, dakle, Barabu, koji je u tamnici zbog bune i ubojstva, ili Isusa koji se zove Krist?
NAROD: Barabu, Barabu, daj nam Barabu!
PILAT: A što da radim s Isusom koji se zove Krist?
NAROD: Raspni ga! Raspni! Raspni!
PILAT: Ali kakvo je zlo učinio?
(Divlji urlik naroda zagluši njegove riječi.
Vika »Raspni ga! Na križ s Isusom!« sve je jača.)
PILAT: *(uzme štapić koji mu pruži Vojnik, prelomi ga i baci na trg, pa se obrati najprije ovamo Isusu riječima)* Poći ćeš na križ!
(Onda se opet okrene rulji)
Uzmite ga i raspnite, ja vam ga predajem!

(Rika zadovoljstva i odobravanja dočeka presudu.)

PILAT: *(Vojniku do sebe)* Odvedi osuđenoga i stavi se na raspolaganje tužitelju za izvršenje smrtne kazne!

(Dok Vojnik odlazi, Pilat pozove k sebi kretnjom ruke dječaka, koji je stajao malo dalje s umivaonikom i vrčem vode.

Mahne opet rukom narodu, da ušuti, pruži dječaku ruke da mu ih polije vodom, pa reče glasno pogledavši najprije na trg, pa ovamo na Svećenika)

PILAT: Evo perem ruke: ja nisam kriv u krvi ovog pravednika, vaša je to stvar!

GLAS ODLIČNA ČOVJEKA: *(u daljini na trgu)* Krv njegova na nas i na djecu našu!

SVEĆENIK: *(pobjednički)* Jest, krv njegova na nas i na djecu našu!

(Pilat ga prezirno omjeri i ode u kuću).

ODLIČAN ČOVJEK: *(doleti s lijeva)* Pobijedili smo, pobijedili, on je osuđen, a mi spašeni!

VOJNIK: *(dođe s desna, stane u pozor pred svećenika)*

Gdje i kada hoćete da se izvrši osuda?

SVEĆENIK: Na Golgoti, smjesta! Dosta smo dugo čekali taj čas!

RULJA na trgu zapjevala je surovu pjesmu pobjede kao da igra kolo nad žrtvom, skandirajući glupavo:

Na križ s njim! Na križ s njim!

Smrt dušmanom narodnim!

Ali jače od tih riječi razabiru se pojedini povici »Smrt Nazarencu! Smrt neprijatelju naroda« . . .

ZASTOR SE SKLAPA.

Prve dvije slike duhovne glume »Kraljevstvo je Božje u vama« objavljene su u nedavno izašlom književnom zborniku »Marulić«, a posljednje dvije izići će u narednom broju naše revije. Ukoliko bi netko želio prije imati čitavo djelo, može ga dobiti od našeg uredništva, uz naknadu daktilografskih troškova (troška za prijepis).

Krešimir MLAČ

WAGNER: ČAR VELIKOG PETKA

Jutro. Slavuj se smiri u lugu
i zraku promatrati stade
koja je zlatne zlatila grane
i šumske trave.
Ide vitez umorna tijela,
a oči mu gore čudnim mirom
ko što u sumrak na obzorju gore
vrhunci gorski,
gorske glave.

I sve tako miruje, šuti,
da se čuje i zuj pčela
i vitezov šapat i pozdrav:
»Domine, ave!«
I slazi On, a mir s njim pada
tiho, lagano, polako
ovjenčan ide u srca naša
s Uskrsom vječne slave!

Dubravko IVANČAN

»PJESME« IZIDORA POLJAKA

Izidor Poljak čini mi se nakon češćeg prečitavanja pjesnikom kršćanske, specifično svećeničke egzistencije. Ovim ga prikazom nipošto ne želim uokviriti u nekakav egzistencijalizam, nego razumjeti ga iz njega samoga, iz vlastitih mu stihova u njegovoj ljudskoj intimnosti. Mnogima je pjesnik Poljak gotovo nepoznat, decenijima nezastupan u antologijama hrvatske poezije što je i sam vrlo lucidno i superiorno predvidio:

I neka se ne spominje
Ime moje
Sa pjesnicima!
Da versima mojim
Igraju munje
Pindarove,
Prezren bih bio,
Jer hvalim
Tebe. (Pjesnik gospodnji)

Katolički pjesnik ili pjesnik katolik odavno je prognanik na našem terenu. Ne samo Poljak, no on gotovo pola stoljeća, sudeći po njegovom odsustvu iz antologija, kamo svakako i neizostavno spada. S obzirom na to Poljak se solidarizira sa sudbinom najnižih, kojima služi, što mu je ujedno utjehom i nagradom.

Uminut ću ko što minu
Milijuni ljudstva mnogi
Veljem svijetu odaljeni
I prezreni i ubogi,
U osami što su teški
Ovaj zemski vijek vili,
Pa kad minu, povijest ne zna,
Da su ikad ovdje bili.

(Zvanje moje)

Spreman na anonimnost, nivelaciju sa svojom skromnom i ubogom pastvom, Poljak je tu anonimnost prevladao svojim pjesničkim opusom, koji nas uvijek iznova provocira i zahvaća. Ne možemo mimoići njegove stihove možda baš i zato što je autoru bilo do toga tako malo stalo, što je izbjegavao da uzme učešća u igri na domaćoj književnoj burzi. Da, Poljak ostaje usprkos svih naših netolerancija, ili u boljem slučaju nebrige. Ne znajući mnogo o njegovom životu rekonstruiramo ga kao nešto doista značajno i njegovih stihove što uvelike imaju ispovijedni, »konfesionalni« karakter. Raspoznajemo njegove borbe, kako socijalne — uspon jednog našeg čovjeka iz zaostale, patrijarhalne sredine (u kojoj samo kreposti nisu zaostale), tako i osobne obzirom na duhovnu biografiju čije je središte Krist, napuštanje i odbijanje

od Njega, te uvijek ponovno i vjerujemo konačno vraćanje Njemu. Ta poezija, premalo bigotna da bi se svidjela nekim katoličkim krugovima demonstrira nam jednu realnu životnu borbu, za svetost protiv napasti i grijeha. Ta borba nije nipošto laka i jednostavna, kako nam je demonstrira Poljak, čime nam je bliži i uvjerljiviji.

Iz oskudnih biografskih podataka saznajemo da je prvo upisao bogosloviju, zatim istupio studirajući filozofiju, da se potom ponovno vrati bogosloviji uvjeren da je pozvan u svećeničko zvanje. Taj i takav njegov put možemo pratiti u njegovim stihovima:

Bolan tad podjoh do Kanta. Rekoh mu: čemu sam stvoren?
Čemu lutam tom zemljom s tugom i bolima tima?
Kant mi se rugao gorko: Boli te?! Gle, a ja sumnjam,
Da l' te uopće ima?

(Kod filozofa)

Nekad sam tražio sunca gutajući noći i dane
Glupost mudrih sistema,
A sad vidim, da svjetlo kroz noć žića je ljubav;
Druge svjetlosti nema.

(Eli)

Vrlo jasnim riječima Poljak nam demonstrira kako mu se srušio lažni idol filozofije. To isto vrijedi i za idol umjetnosti kao takve, jer stanovitoj je umjetnosti koja nije sebi svrha ostao vjeran. No svaka umjetnost nije i vrijednost premda je podigla hramove svom apsolutnom nepovredivom dignitetu. Poljak je bio pripadnik tog hrama, njegov prevareni vjernik.

Pa kad uzeh kandioce, da joj i ja tamjan palim,
U čas onaj, ne znam kako, veo pade ženi s lica,
I ja vidjeh-o nebesa! — mjesto djeve nekad čiste
Tu na tronu postavljena — Venera bje besramnica.

(U hramu umjetnosti)

Poljak je bolno spoznao kako se amoralnost uvlači u divinizaciju umjetnosti, kako eros potiskuje etos kamuflirajući se u tobože sankrosanktnim oblicima.

Treći idol koji se srušio, a vrlo se lako razabire, jest žena. Mogli bismo reći žena po sebi da ne zapadnemo u pretjeranost antifeminizma kao takovog. Radi se o razočaranju o ženi kao predmetu obožavanja, tobožnjem vrhu na ljestvici bića. Poljak nije krio svoje doživljaje iz mladenačke dobi, pa ni svoje kasnije slabosti spram žene kao napasti (Eva), kad mu je kao svećeniku bila, da tako kažemo, staleški uskraćena. No promotrimo ponajprije njegov doživljaj žene kad je bio slobodan. On nam mnogo govori o njegovom životnom putu; ne radi se ovdje o tome da istražujemo tančine njegovog živovanja, već o unutarnjoj duhovnoj biografiji.

Daj mi dopusti, Elo, da ti svaki dan padnem
Ispred eternih nogu
Svetom u žaru, da ti se klanjam i molim
Ko vjernik svom Bogu!

(Eli)

Poljak je susreo ženu u svoj svojoj mladenačkoj čistoći i spremnosti za ljubav bez pridržaja, no potom izražava svoje novo razočaranje metafizičkih dimenzija. Ljubav koja bi htjela biti s onu stranu dobra i zla, i možda upravo zbog svog zahtjeva na apsolutnost znade se sunovratiti u grijeh i nezauzdana, nepokorena redu vrijednosti to i biti. Takva ona minira sveto i intronizira se na njegovo mjesto. Poljaka nije mimoišao taj doživljaj, to gorko iskustvo, čije je dimenzije izrazio bez svakog uvijanja:

Takav bijah i ja, Elo, moja
Dok sam tebe jošte obožavo
Svog idola, ne znajući luda,
U idolu svakom da je — đavo.

(Elo, adieu!)

Poljak ne preza od teološko-metafizičkih ocjena tamo gdje se tome najmanje nadamo, gdje ne bi to očekivali, ili gdje to nije uobičajeno. No on svaku životnu realnost doživljava u tim dimenzijama, gleda s tog stanovišta. Stoga je teološka refleksija bitno nazočna u njegovim pjesmama. Osobito u ocjeni društva, kulture. Artistički sve mu takve pjesme nisu na najvećoj visini, no još su uvijek zanimljivi i neotuđivi dio njegova opusa. Poljak podsjeća modernog čovjeka na ono što je zaboravio, na prisustvo realnosti koje postoje, a što taj čovjek ili zaboravlja ili demantira svodeći ih na puko maštanje i izmišljotinu. Ali i prečesto se ovdje ne radi o izmišljotinama nego o punoj prisutnosti. Baudelaire bi duhovito rekao kako je najprepredenija džavlova lukavština njegovo uvjeravanje da on uopće ne postoji. Poljak kome nije do duhovitosti ili nije tako konstituiran upozorava na toliko poricanu prisutnost:

Pa kad amo motrim, tko se u nas časti
Kome tamnjan pale, komu hvalu poje,
Vidim, motrim bolno, da su naši ljudi
Postavili đavle na oltare svoje.

(Silno zvijezde volim)

Obračunavajući s filozofijom i umjetnošću pjesnik obračunava s cjelokupnom dekristijaniziranom kulturom svoga vremena, koja je već odavno podlegla tom procesu rastvaranja. To je »kultura pred revolverom« i to revolverom samoubojice što mu ga gura u ruku ne mogavši mu odgovoriti na pitanja što izviru iz najdubljih dubina njegova bića. Ne moramo ni spominjati da današnje stanje, prisustvo spomenute kulture nije niukoliko ublaženo, nego je još akutnije nego za Poljakovih vremena. Rasprostire se »kultura« nemoćna da odgovori na pitanja od kuda, čemu i kamo, još udaljenija od Vrhovnog bića i objave. No do toga nije došlo slučajno, preko noći, revolucijom, Kvasac sekularizacije već davno je položen u tijesto zapadnjačke kulture inaugurirajući lažna božanstva na mjesto Najvišeg bića. To je Poljak izvrsno izrazio u antologijskoj pjesmi »Narodu svome«. Novi su idoli distancirani od čovjeka, ne poznaju milosti što struji s raspela, već su neopoganski rezervirani za se i u sebi bilo »snagom«, »ljepotom«, ili čime drugim. Odviše su uzvišeni i važni da bi u smislu inkorporacije sišli sa svoga pijedestala kao što to bijaše

u najponiznijem činu, u raspeću za posljednjeg i najneuglednijeg čovjeka. Ovako Poljak opjevava gospodstvo idola i njihov domašaj, odnosno njihovu distanciranost i poraznu hladnoću:

Uvrh podrtina prijašnjih oltara
Podignuše hrame i bogove nove;
Al uzalud ljudstvo njima tamjan pali
i zaludu jadno u pomoć ih zove.
Pred njih bijednik stane i u muci svojoj
Raskriva im rane, milosrđa moli
Al su bozi novi kamenoga srca
Nit im dušu dira jad i ljudske boli.

Impersonalne sile stadoše na mjesto Raspetoga koji se zauzima za svakog pojedinca. One imaju ljepotu ili snagu, ali sve to zadržano za sebe, bez milosrđa koje se nesebično razdaje. Njihovu hladnoću i suzdržanost osjetio je i opjevao Vidrić:

Hladni su bozi ljubavi
I zamiču hladni u tmine.
(Kipovi)

Rekosmo na početku da je Poljak svećeničke egzistencije. Pridodajem k tome da je najbolji i najjači kod toga kad izražava svoje borbe s napastima, časove slabosti i sumnje. Po tomu nam je njegova poezija bliža i uvjerljivija bez namještenosti i simulacije. Na temu svećenik i žena spjevao je vrlo sugestivnu već spomenutu pjesmu »Eva«:

Prati me korakom sjene. Ja je se otresti htjedoh,
Srdžbom sam planuo, moljah: Prelijepa ostavi mene,
Tako ti nježnosti tvoje, svećenik Gospodnji ja sam,
Ostavi, ostavi mene.
— — — — — — — — — — — — — — — —
Gospode, kako je teško! Snijegom s vrhunca gorskih
Idem da rashladim srce, utišam ognjene plame —
Prati me korakom sjene. Braćo ne prezrite mene,
Molite, molite za me.

U pjesmi »vjerujem« opjevava kritične časove sumnje i poruge. Poruga na svećenika nije tek od jučer, ona je već davno dio »liberalnog« mentaliteta, mnogostruko pripremana i pripremljena raznolikim impulsima tzv. »novog vremena«.

Ko ledene kapi
Jesenjske kiše
Limenim krovom —
Po meni pada
I po mojoj
odeždi crnoj
Posmijeh i prezir;
Pop, pop, pop...

Javljaju se sumnje u Krista što Poljak ne skriva. Krist mu se pričinja neprijateljem životnih radosti. »Bog mučitelj« kako bi rekao A. B. Šimić. To će priznati uostalom mnogi vjernik samo ako je iskren. U vjerovanju dolazi do takvih trenutaka i razdoblja. Te kušnje ne mimoilaze ni svećenički život:

On je što tvoju
Ubija dušu,
On je što život
Puni gorčinom
Ostavi Njega,
Ostavi Njega!

Takve krize nijedan hrvatski pjesnk nije izrazio ljudskom blizinom kakva je Poljakova. On prednjači u opjevavanju Križa ne kao definitivno izvojevane pobjede, već kao borbe, često veoma mučne i teške, kada se čini kao da izmiče svaki smisao i nameće se uzaludnost svega. No Poljak poznaje i povremene pobjede, kada se «raskošno smije«, trijumfira nad svojim slabostima i neprijateljima (Na imendan). Sve on to izražava u gradacijama duše od velikog slavlja do dobroćudnog pomirenja sa svojom prognaničkom sudbinom:

Isidore, neka! Samac ideš svijetom,
Tvoja svjetla cesta ne će imat druga,
Uzdisaja tvojih nitko ne će čuti,
Sam ćeš živjet i mrijet usred svoga luga.
Sam si ovo htio. Nikoga ne krivi,
U to ime da te dobri Bog poživi.
(Na imendan)

Nije Poljak tek jednom uzdrhtao nad svojim svećeničkim pozivom. Nije ga plašila samo vlastita slabost, primamljivost napasti, već i ponor u kome se nalaze oni kojima bi trebao služiti i voditi ih ispravnim putem. Poljak je duboko osjetio malodušnost s obzirom na svoju misiju da podiže one koji su pali. To je prekrasno izrazio u pjesmi »Nad bezdanom« koja ga dolično prezentira, a vrijedilo bi je čitavu citirati. No i u fragmentima plastično pokazuje svoju visoku antologijsku vrijednost:

Sađi! — Ja ne mogu, Višnji, kud ću saći
U taj bezdan ponor, u taj pako živi?
Pogledaj ih mrke: očiju im oganj
Ko u tigra bliješti kroz noć i dim sivi,
— — — — — — — — — — — — — — — —
— Sađi! — Kako mogu? Ja pred njima strepim
Kao golub plahi spazih orla sura.
Nikad ne ću k njima. Prokletnici to su,
Ja sam ljiljan rosni, oni crna bura.
— — — — — — — — — — — — — — — —
— Sine, — Gospod reče — na srce mi dođi,
Otkud svemir crpe svjetlo i toplinu.
Ljubavi se napij, ne psuj i ne prezri,
Pa ih na svom krilu nosi u visinu.

Teško da je hrvatskim jezikom spjevana ljepša pjesma na ovu temu. Bez ičega konvencionalnog ona nam predočava teškoću i ranjivost svećeničkog zvanja.

Slika bi Poljakove poezije bila nepotpuna bez njegovih socijalnih i patriotskih stihova. Skromnog porijekla pjesnik je imao mnogo srca za sirotinju. Sirotinja mu je bila upravo sveta, posvećena skromnim i svetim likom njegove majke. U mladenačkoj preuzetnosti htio se oteti sredini iz koje je potekao zamišljajući i snatreći druge, veličajne perspektive luksusa, »žene i slave«. No kako mu se grijeh nuđao pratiocem na tom putu pjesnik i čovjek Poljak otrijeznio se od ispraznih i opasnih ambicija. Domovini i socijalno potištenim vratila su ga teška životna iskustva, možda je tome doprinjeo rat koji mu je prikazao ljudsku egzistenciju u svoj njenoj krhkosti i nestalnosti. Rat mu je možda otvorio oči kako bi razlikovao prave od hinjenih patriota, glumaca i upropastitelja vlastitog naroda. O tome možemo samo nagađati, ali u pjesmi »Pred kipom domovine« oporo, muški izražava svoj revolt prema rutinskim patriotima pokazujući se idealnim sinom svoje zemlje i naroda. Poljak nam pokazuje kako je iskreni patriotizam križ, a ne diplomatska igra za punim stolom, gdje se uz gozbu prodaju i kupuju svetinje domovine. Obara se na izdajice svoga naroda i poziva na vjernost u pregaranju. Najljepša mu je patriotska pjesma »Pjesma domu« vizionarskih osobina:

— — — — — — — — — — — — — —
Ja te ljubim, dome! Pa neka se smije
Naraštaj što živi bez slave i časti.
Ko vučica gladan i lakom na slasti,
Ništa osim sebe ljubit kadar nije.
— — — — — — — — — — — — — —
Nek svjetina pljeska crven-barjacima,
Dome, ja te ljubim. Orošenih zjena
Sve ponavljam: ljubim! I ko plava sjena
Tumaram po dragim tvojim vrletima.

Kao i u svakog pjesnika i u Poljaka je prisutna priroda, krajolik. Recimo odmah, taj krajolik je također pokršten za razliku od inače velebne prirode Vladimira Vidrića. Uopće čitajući Poljakove stihove nametala mi se sama od sebe usporedba s nesretnim Vidrićem. Poljak mi se učinio kao jedini pjesnik koji se uspješno »suprotstavio« Vidrićevom paganskom pejsažu, doživio prirodu ne kao biće po sebi i za sebe, već kao stvorenje stvoreno i podržavano Svevišnjom rukom. Možda bi i Vidrić tako evoluirao kao pjesnik (što za nas ostaje tajna), da ga nije omela opaka bolest. Jer uza sav svoj »paganizam« sanjario je o »crkvici djetinjih iluzija i zlatnih snova«. Ne zaboravimo to našem Hölderlinu. Tamo gdje Vidrič vidi nimfe i satire Poljak intuira Gospoda, serafe i kerubine:

U zlatnoj barci suncem ovjenčan
Sred plavih voda višnji Gospod plovi,
Pa miris jutra morem prosipa
Uz divnu pjesmu grla serafovih.

A kerubini slave Gospoda,
Što spasao je opet janje jedno:
Umirilo se more nemirno
I stišalo se moje srce bijedno.
(Umirilo se more)

Ova kao i pjesma »Tiho idu« ne zaostaju za vrlo visokim Vidrićevim rangom. Poljaku nisu bile jednostavno date njegove vizije, nego se probijao do njih o čemu nam svjedoči prevladana refleksija. Vidrićev helenizam nadilazi svojom konverzijom, koja taj helenizam ne ukida kao ni kršćanske crkve grčku arhitekturu, nego nadilazi, noseći ih u sebi. Kršćanstvo nije osiromašenje, ono je nadilaženje, sinteza. Tako majestetičan Vidrićev kozmos nikako nije odbačen ili ukinut u Poljakovom antologijskom »Credu«:

Ja vjerujem u te, Crkvo Gospodnja sveta.
Ti blagoslov daješ, a mrze te, ko da si kleta,
Poje te žuči, ti Božjim pitaš ih hljebom,
Vječni dobrotvor ljudi,
Ko Hristos probitih grudi,
Zemlju vežući s nebom
Ko Herakle nosiš stupove svijeta.«

U ovom prikazu Poljakove poezije htio sam posebno naglasiti njegovu izvornost, nekonvencionalnost. Nije ta izvornost u tome što ne bi polazio od kojeg pjesnika kao učitelja (u njega je vidljiv Kranjčevićev utjecaj), nego je ta izvornost u iskrenosti iznošenja delikatnih tema. Radi se o iskrenosti upravo s obzirom na kršćansku egzistenciju što u nas nije bio čest slučaj. Pjevalo se o njoj kao o gotovoj, izvojevanoj pobjedi, o miru definitivno otkupljenog života.

Već sam na početku spomenuo kako se Poljaku obzirom na ulazak u antologije, reprezentativna izdanja hrvatske poezije decenijima pričinjala nepravda. Istina je, a to je prilično žalosno, teško se dolazilo do izdanja njegovih stihova. Vidimo i po najnovijem (Đakovo 1964) da nije potpuno.

Rodom Zagorac, Poljak nije posve svladao štokavštinu i njegova metrika ne bi odgovarala zahtjevima, recimo, Matoša. Matoš je, međutim, naturajući francuske ideale hrvatskoj poeziji u pogledu metra pretjeravao i griješio. Držeći se vanjske, mehaničke pravilnosti ritma previdio je napr. kod Vidrića unutarnji puls, spontanost njegovih stihova, koja dolazi upravo od povremenog odstupanja od mehaničke pravilnosti. Slično vrijedi i za Izidora Poljaka, koji nam odstupanjima od shematski ispravnog ritma sugerira veću iskrenost i izvornost.

Nije suvišno nabrojiti Poljakove antologijske pjesme. Moglo bi se na to odmahnuti rukom i pitati se, zar je to tako važno? Za Poljaka više i nije, ali bi to moglo koristiti kao ilustracija naših ignorancija. Zbog toga spomenimo te reprezentativne Poljakove naslove: »Eva«, »Narodu svome«, »U hramu umjetnosti«, »Elo, adieu!«, »San«, »Na grobu prijatelja«, »Credo«, »Pjesma domu«, »Genij«, »Nad bezdanom«, »Tiho idu«, »Na imendan«, »Raskošan smijeh«,

»Vjerujem«, »Umirilo se more« i možda još koja. Kako vidimo ima ih lijep broj, pa kako da protumačimo njegovu odsutnost iz antologija. Jedan od razloga (da ne spominjemo jednostavno grubu ignoraciju) jest nerazumijevanje njegovih stihova. Naši, nazovimo ih tako, liberalni kritičari izgubili su svaki smisao za metafizičko i teološko. Zbog toga im je Poljak stran. Oni razumiju, recimo, progresističke vizije, ali su im strana poglavlja geneze i izvještaji evanđelista. Ipak je nerazumljivo, kako bar donekle shvaćaju svakako veleban Vidrićev Olimp, a izmiče im Poljakova Golgota. Vidrićev opus je svakako ravnomjerniji, no ne vidim da je kod Poljaka tako teško probrati ono reprezentativno.

Nadajmo se da u budućnosti Poljaku neće biti uskraćena priznanja koja ga idu i da će se ispraviti nepravda koja se unutar naše literature nanosi doista značajnom opusu.

August ĐARMATI

DVIJE PJESME

. . .

Zašto se magla nepregledna spusti
Uvijek pred zoru velikih pregnuća,
I zašto kapljom krvavom na usti
Plaćamo zanos svijetlih dostignuća?

Zašto, kad prošlost nebrojenih sati
Spomenom dragim na prošlost zapeče,
Nikoga nema da se k nama svrati
I nešto blago, ko utjehu reče.

I kad za naše uzvišene snove
Dajemo žrtvom ponajljepši dio,
Spoznamo strepnjom neke slutnje nove
Da život nekad vedriji je bio.

. . .

Ne, nije više to u mojoj moći,
Sudbinu svoju po volji da krojim,
Bojim se više dana nego noći,
Dok stremim cilju, ja na mjestu stojim
I neću više dočekati dugu
Da mi zasvijetli u zbivanju dnevnom,
Jer stalno hodam u istome krugu
I mišlju živim u vremenu drevnom.

Tek onog dana sve će ovo proći,
Zablistat svijetlo traženoga cilja,
Beskrajem kad ću u neznano poći,
Dalekim putem na hiljade milja . . . !

Stipo BEŠLIN

TAJANSTVENOSTI TRAG

Probudi česmu mukli bat.
U noć memljivu otkucne sat.
Iz gnijezda ptica protegne vrat.
Svud šuma tamna. Nepovrat.
Zablista tugom trave vlat.
Jezivo drumom zatopoće hat.
Popne se zvijezda još jedan kat.
Trune u zemlji mrtvi brat.
Na grobu spava sunovrat.

SUNOVRAT

U tajan sat, u zlatan sat,
procvate bijeli sunovrat.

Gledala tajnost pupanja tog
zvijezda, predvodnik zlatorog.

I sunovrat savije vrat.
Oko njeg muk i nepovrat.

Pa sada čeka zore ruj,
potoka grgut, bumbara zuj.

(Iz ostavštine)

O Stipi Bešlinu (1920-1941.), prerano umrlom i nepravedno zaboravljenom hrvatskom pjesniku iz Bačkog Monoštora, donijet ćemo opširniji prikaz u jednom od slijedećih brojeva.

Valentin PUTANEC

STAROHRVATSKI TOPONIM I ANTROPONIM CECELA

Premda je ovaj starohrvatski toponim i antroponim CECELA vrlo važan u vezi s tradicijom o smrti hrvatskog kralja Zvonimira, o njem ću ovdje govoriti samo sa stajališta identifikacije, historijske i lingvističke, i neću ulaziti u problem o vjerodostojnosti odnosno o istinitosti tradicije o nasilnoj smrti kralja Zvonimira.[1] Dakle, ovaj moj članak bit će samo prilog hrvatskoj historijskoj onomastici.

Prvi koji je u zadnje vrijeme upozorio na ovaj starohrvatski onomastik bio je Stjepan Gunjača. On je u raspravi *Kako i gdje je svršio hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir*[2] podvrgao kritici sve izvore koji govore o nasilnoj smrti hrvatskog kralja Zvonimira pa je tako došao i na tekst iz djela *Chronicon breve regni Croatiae* franjevca Ivana Tomašića iz 1561. Tu se prvi puta spominje lokalitet odnosno *crkva sv. Cecilije* na Petrovom polju gdje je navodno ubijen Zvonimir. Evo čitava teksta iz Tomašićeve Kronike koji se odnosi na smrt Zvonimirovu:

> »1057 Anno Domini millesimo quinquagessimo septimo. Tempore sancti regis Ladislai filii belle primi, iste omnium regnicolarum consensu coronatur divina favente clementia. Eodem anno mortuus est rex Zorobelus nomine, ultimus Croatie, Dalmatie Slavonieque: Cum autem rex Zorobelus erat homo ferocissimus, armisque imbutus, devotissimus ac defensor fidei christiane, volensque ac liberare cupiens sanctum sepulcrum Christi, quod Soldanus occupaverat. Igitur omnibus mandavit sub fidelitate regnicolis ut unusiquisque se preparet in acie in zampo petrovopogle: Cum autem slavi aborirent mandate et edicta regis propter exores ac liberos dixerunt: »quid iste facit rex, nunquam ultra videbimus liberos, uxores ac nostram patriam, ad quid nobis persuaderat pertransire mare«; et tunc ii perversi Slavi persuaderunt secretarium regis ut eum trucidaret, ac alium pincernam nomihe Tadeum slavum; ac ii duo nocte intrarunt sub regis tentorio, 20 die aprilis, trucidarunt eum in campo supra dic to iuxta ecclesiam sancte cecilie, et antequam obieret convocatis omnibus regnicolis, coram omnibus in hec verba prorupit: »O infideles slavi „ slovinci«, quis vos phasinavit (fascinavit) me occidere, semper fuistis infideles et rebelles corone mee. Dehinc: O fideles et fratres mei corvati ac Dalmate, ac ex intimo cordis doleo quod vos fratres et servi mei fidelissimi! vester ultimus rex ero, quia semper ex nunc alienis regibus, et principibus subjecti eritis«. Hec dicens subiit ex hac vita, et sepultus est in capitulo thininigensi in ecclesia sancti bartholomei ante altare magnum: O infelix corvatia! que talem et tantum regem amisisti: et denique multis annis croatia dalmatiaque luxerunt eum: habebat autem in uxorem sororem sancti ladislai regis ungarie. Mortuoque Zorobelo sine liberis, rex ladislaus regnum croatie primo occupavit, ac sue ditioni subiecit usque in presentem diem«.[3]

Poslije nekih drugih historičara i arheologa koji su na osnovi Tomašićeva teksta tražili crkvu sv. Cecilije i našli je odnosno odredili njen smještaj na položaju CECELA na glavici u Petrovu Polju kod Drniša, nedaleko željezničke stanice, Stjepan Gunjača je pošao tragom vijesti koju je o smrti Zvonimirovoj dao *Pop Dukljanin* (dodatak) i *Historia salonitana major* a prema kojima bi vijestima Zvonimir bio ubijen na mjestu *Pet crkava* odnosno u *Biskupiji* kod Knina, te je godine 1950. otkrio da se i tu nalazi lokalitet CECE-

LA. Lokalitet se nalazi nedaleko glavice zvane STUPOVI. Poslije je u katastru konstatirao da zaista na dotičnom mjestu postoji lokalitet CECELA. Prema tome sada imamo dva lokaliteta CECELA.[4]

Da jedan i drugi lokalitet CECELA potječu od *crkve sv. Cecilije* koja se tu nalazila, konstatirao je S. Gunjača za prvu (onu kod Drniša)[5] da je poznato da se mnoga mjesta nazivaju po imenu crkava, napr. *Sutivan, Supetar, Sukošan, Dujmovača, Sućivar, Sudanel, Sutikva* i sl., pa za drugu CECELU zaključuje.

»Nema sumnje, da naziv Cecela potječe od crkve sv. Cecilije, kao što smo već sreli kod Drniša, a to potvrđuju i analogni nazivi predjela po drugim crkvama, koje sam prije naveo u minimalnom broju zbog toga, što je takva primjena imena i suviše poznata. U Biskupiji, kao u cijeloj kninskoj, vrličkoj i sinjskoj okolici, današnje stanovništvo potječe od onih doseljenika iz Bosne, koji su ove krajeve naselili pošto su oslobođeni od turske dominacije. Stoga to stanovništvo gotovo ništa nije znalo za lokalnu tradiciju njima novog kraja, kako svjedoči Vinjalić. Ono nije sa sobom moglo donijeti naziv Cecelu, jer ime Cecilija uopće nije poznato pretežnoj većini pravoslavnog življa, u čijem se terenskom kompleksu nalazi ovaj predio. Kult sv. Cecilije nije uopće razvijen, niti je to ime poznato kod tamošnje katoličke manjine. Kad sam o imenu ispitivao stanovnike obiju konfesija, dobivao sam za odgovor užimanje s ramenima i zatim izjavu, da nisu nikad čuli, da bi se netko u selu zvao Cecilija. Prema tome sam zaključio, da naziv Cecela nije novog porijekla i da on mora biti stariji od doseljenja današnjeg stanovništva, koje se zbilo potkraj XVII. i na početku XVIII. stoljeća. Nije nimalo vjerojatno, da je naziv nastao po crkvi iz doba turske dominacije (1522—1668), kad se staro stanovništvo prije toga razbježalo i kad su se crkve rušile, a nove se nisu gradile. Zato ne može biti drukčije, nego da se to ime probilo iz predturskih vremena preko onih rijetkih ostataka žitelja koji su ovdje ondje, ali veoma oskudno, sačuvali mali žižak tradicije makar indirektno u imenima kao što su Biskupija, Kapitul i Cecela. Naziv se dakle morao sačuvati iz doba postojanja crkve sv. Cecilije u današnjem selu Biskupiji, pa ne možemo drugo zaključiti, nego da se jedna od onih pet crkava tako zvala. Postojala je dakle i u Kosovu polju jedna crkva sv. Cecilije.«[6]

Otkrivši tako postojanje crkve sv. Cecilije na lokalitetu CECELA odnosno *Stupovi* u selu Biskupiji, S. Gunjača je naknadno opisao čitav arheološki materijal iskopina sa Stupova u radnji *Ostaci starohrvatske crkve sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina.*[7] Tu opisuje i jedan natpis koji se sačuvao samo u četiri slova koji on, s dosta rezerve, čita *(sancta)E CEC (iliae).*[8] Mislim da je čitanje više nego plauzibilno.

Stjepan Gunjača dobro je protumačio postanak toponima *Cecela* od imena *sv. Cecilija.* Njegov dokazni materijal (spominjanje imena sv. Cecilije kao patrona crkve na mjestu CECELA, činjenica da imena crkava ostaju kao toponimi i onda kada crkva nestane) potpuno je na mjestu. Ja ću samo pokazati da je ime CECELA doista starohrvatsko ime za *svetu Ceciliju,* prema tome da je i toponim CECELA isto što CECILIJA. U starim našim tekstovima nalazimo ove oblike imena *sv. Cecilije:* u ćirilskom dubrovačkom oficiju 1512. CECILIJA, tako još u Kožičićevu oficiju i misalu 1530. i 1531. CECILIJA, isto u Brozićevu misalu 1561. Oblik CECELIJA imamo u glagoljskim misalima i brevijarima[9] Baromićevu iz 1493, i 1494, Ham. 444. iz 1402, Vrbn. I i II, MN, Sl. 4, MR 161, Stud. 22, Illir. 8 iz 1435, Slave 73 iz 1375, III b 3, Slave 11, IIIc 12, IIIb 25, BN II, Illir. 10, D 215, R 313 B, Ox II (MS lit. 349), MLj c 161 a/2. OBLIK CECELA imamo u Modrušaninovu misalu[10] iz 1528. Prema tome dok su mnogi glagoljski misali i brevijari vrlo blizu obliku CECELA svojim oblikom CECELIJA, s prijelazom *i* u *e* u slučaju naglašenog sloga kao u *Kurillus, Kurel, Zoilus Zuvel*[11] i *Hijeronimus, Rumin, Rumenja vrata,*[12] imamo i posve identičan oblik CECELA za sveta CECILIJA kao i za toponim. Prema tome je identifikacija Gunjačina posve ispravna. Stari naši tekstovi potvrđuju da se u pučkom obliku sveta CECILIJA zvala CECELA.

Ovom prilikom treba zabilježiti dvije činjenice. Činjenica da se ime CECILIJA ne susreće kod dalmatinskih Romana (zabilježeno je samo na uskom terenu u Krku, i to u 14. stoljeću),[13] govori da je ime Cecilija i kod starih Hrvata bilo češće, te da je kult sv. Cecilije došao k njima ili preko grčke slavenske liturgije svete braće Ćirila i Metodija ili kasnije sa Zapada, od franačkih vjerovjesnika,[14] odnosno da su ga možda naslijedili od predslavenskih kršćanskih Romana i romaniziranih Ilira. Činjenica da je ovaj toponim iz vremena hrvatske kraljevske vladavine i da su ga većina današnjih stanovnika naslijedili kao petrefakt od preostalih starinaca, govori za to da je oblik CECELA starohrvatski jezični oblik, a to potvrđuju i stari tekstovi koje smo citirali. Lingvistički je interesantno da je u ovom toponimu i antroponimu *ce-, ci-* dalo u našem jeziku *ce-, ci* a ne *ke-, ki-*; usporedi starodalmatinske prijelaze *cimice, kimak i Ulkinium, Ulcinium, Licinium, Licinu, Ocinj, Ulcinj.* Detaljna studija ove pojave nije predmet ovog članka.[15]

Note:

[1] Za problem Zvonimirove smrti usp. S. Gunjača, *Rad 288,* 205—324; N. Klaić, *Istorijski zapisi 1963,* 239—240; P. Grgec, *Kalendar Napredak 1942,* 41—49; J. Barač, *Hrvatska enciklopedija* 3,300; H. Morović, *Mogućnosti* 7,830—839; A. Jadrijević, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 60,* 86—89; isti, *Crkva u svijetu 1. i 2., 1967,* pp. 1—28 (separat).

[2] cf. *Rad JAZU 288,* 205—324.

[3] cf. u Gunjače, *Rad 288, 257.*

[4] cf. Gunjača, ib., 261—64 i Gunjača, *Starohrvatska prosvjeta,* n. s., *5.* 65—134.

[5] cf. *Rad JAZU 288,* 261, 304—305.

[6] cf. Gunjača, *ib.,* 262.

[7] cf. Gunjača, *Starohrvatska prosvjeta,* n. s., *5,* 65—134.

[8] cf. Gunjača, *ib.,* 118.

[9] Za kratice starih glagoljskih rukopisnih tekstova usp. u mom članku *Problem predsenjskih tiskara u Hrvatskoj (1482—1493) u Jadranskom zborniku 4, 1960, 72—76.*

[10] Oblik CECELA prema tome govori u prilog tomu da je Modrušanin redigirao svoj tekst negdje na liniji Zadar—Split, možda u samom Splitu, zbog toga što se upravo u okolici Splita sačuvao narodni oblik CECELA koji ima i Modrušanin. Usp. moj članak u *Slovo 15—16,* 209—210.

[11] cf. moj članak o prezimenu i imenu ŽUVELA = ZUVELA u *Filologija 3,* 128—131.

[12] cf. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU 14,* 310 i P. Rogić, *Živa antika 1,* 271—73. Identifikacija *Rumenja vrata = porta s. Hieronymi* izvedena je već u latinskom tekstu citiranom u AR.

[13] cf. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters,* II, 29, III, 16, 18. Jireček doduše ima u staroj romansko-slavenskoj antroponimiji Dalmacije i imena *Cellius, Celle, Zelle, Cilia, Cila, Cela,* od kojih prvi izvodi od latinskog *Coelius,* u što treba sumnjati. Prije bi moglo biti da se radi barem među nekima od tih imena o hipokoristicima od CECILIA.

Danas u Pribiću i Hutinu kod Krašića postoje za CECILIJA hipokoristici *Cila* i *Cilika* (tako i okolica Zagreba). Današnje hrvatsko prezime na liniji Zagorje—Moslavina—Slavonija CECELJA također može biti od imena CECILIJA (metronimik, prezime prema imenu majke, kao tip *Katica Katičić, Jelena, Jela, Jelić, Jeličić, Višnja Višnjić.*

[14] cf. Nilles, *Kalendarium utriusque ecclesiae*, I, 333.

[15] Za reflekse guturala u našim posuđenicama usp. P. Skok, *Zeitschrift für romanische Philologie 46*, 385—410, *48*, 398— 413, *50*, 484—532; Fr. Ramovš, *Južnoslavenski filolog 6*, 153—163; Muljačić, *Rad JAZU 327*, 268—273.

Ante JAKŠIĆ

MOŽDA SI ŽELIO

Možda si želio, Gospodine, da budem
pastir u zavičaju
i da mi na livadi rosnoj
nedužni jaganjci pasu,
da mirno prebirem zvuke na maloj
vrbovoj fruli
i da prepoznam svaku,
svaku pticu po glasu.

Možda si želio da izvor žedne usne
mi hladi
i da s domaćeg neba primam okrepu
duha,
da sve mi bogatstvo budu djedovi
opanci stari
i torba s komadom sira
i malo nasušna kruha!

I dok se strepnje za život u
priprostoj radosti gase,
da sva mi ostane briga
maleno stado što pase.

U ovom velikom gradu često
izgubljen stanem
dok iznad kamenih kuća
metalni oblaci plove!

Zar se to glasovi ptica moga
djetinjstva bude?
Zar me to stado moje
na drugu obalu zove?

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz prvi broj revije »Marulić« 1
Ivan Golub: Iz moje bilježnice 2
Ljubomir Maraković: Petar Preradović 3
Ivo Balentović: Raspuklina na asfaltu 21
Serafin Mičić: Pet pjesama 22
Jure Juras: Duh suradnje i kulturni opstanak naroda 23
Ante Jakšić: A te večeri, već teško bolestan, Hinko mi je govorio . . . 27
Stjepan Krčmar: Grijeh 28
Ante Jakšić: Gospode, tko zna 34
Branislav Zeljković: Magla 35
Mijo Škvorc: Kršćani i »znakovi vremena« 37
Dubravko Ivančan: Na djedovom grobu 51
Ivan Lazarović: Rascjep evropske duhovne svijesti u doba skolastike . . 52
Ivo Balentović: Večer u Babinoj Gredi 56
Mara Švel-Gamiršek: Posljednji susret 57
Ivo Balentović: Sve je otplavila voda 61
Juraj Jurjević: Književnik i ponos 62
Nedjeljko Travljanin: Mogao bih ti obećati sunčane dane 63
Zlatko Tomičić: Otac i sin 64
Hieronymus: Kraljevstvo je Božje u vama 72
Krešimir Mlač: Wagner: Car Velikog petka 84
Dubravko Ivančan: »Pjesme« Izidora Poljaka 85
August Đarmati: Dvije pjesme 92
Stipo Bešlin: Tajanstvenosti trag, Sunovrat 92
Valentin Putanec: Starohrvatski toponim i antroponim Cecela 93
Ante Jakšić: Možda si želio 96

Izvolite naručiti:

August Đarmati: Na putovima vječnosti (pjesme)	3 ND
Ante Jakšić: Pjesme o Sinu čovječjem (pjesme)	2 „
Ton Smerdel: Moji psalmi (pjesme)	5 „
Đuro Sudeta: Molitve (pjesme)	3 „
Antica Juras: Ciplić (pripovijest za djecu)	8 „
Mara Švel-Gamiršek: Priče za Sveu i Karen (priče za djecu)	8 „
Ante Jakšić: Povratak u djetinjstvo (pripovijesti)	8 „
Jean-Claude Barreau: Vjera jednog poganina	5 „
Zbornik »Marulić« (pjesme, novele, drame, članci 66 autora)	30 „
L. Wallace: Ben Hur (roman)	10 „

Uskoro izlazi:

Ante Jakšić: Neugasivi plamen (roman)	15 „
Stjepan Krčmar: U zrcalu (novele)	8 „
Joja Ricov: Marabunta (pjesme)	8 „

Narudžbe prima: HKD sv. Cirila i Metoda
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21